

A XIX. SZÁZAD TÁRSADALOMFILOZÓFIAI TERMÉSE.

— Áttekintés.* —

I.

A tőlünk nem rég búcsút vett s az idők végtelen árjába örökre, feltámaszthatatlanul lehanyatlott XIX. század társadalomfilozófiai szempontból oly gazdag termést adott, hogy nincs az a század, mely e tekintetben hozzámérhető volna az emberi gondolkodás történetében. Felettébb érdekes lehet tehát rövid összefoglalásban általános, az egész fejlődést felölelő áttekintést adni az e tekintetben ritka gazdag termésű század egész nagy munkásságáról. Az ily általános áttekintés leginkább van hivatva megadni a kellő objektív mértékét a különféle irányok, iskolák, áramlatok és munkák értékelésének és méltatásának.

Áttekintésünket talán azokkal a munkákkal kezdhethjük, a melyekben az általános filozófiatörténet kiváló filozófusai foglalkoztak társadalmi kérdésekkel s aztán térhetünk át a tulajdonképpeni társadalomfilozófiai írókra. Alig volt ugyanis a filozófiatörténetnek kiválóbb alakja, a ki korunk társadalmi kérdéseire hozzá ne szólt volna egy vagy más irányban s életrevaló, gyümölcsöző eszméket is vetettek fel. Így látjuk, hogy a XIX. század legnagyobb filozófusai; Comte, Stuart Mill, Spencer mind foglalkoznak a társadalmi kérdésekkel is.

Ha ez irányban meg akarjuk kezdeni áttekintésünket a XIX. század társadalmi kérdésekkel foglalkozó filozófusain, a század elején mindjárt *Fichte*-be akadunk. A német szubjektív idealizmus néven ismert iskola megindítója. E szubjektív

* A XIX. század társadalomfilozófiai termésének ez áttekintésében az adatok jórészt a szerzőnek sajtó alatt levő *Az emberi gondolkodás története* (Budapest, Athenaeum) című munkájából valók.

idealisták az észből, a gondolatból, mint afféle egységes alapelvől akarták megszerkeszteni, levezetni összes ismereteinket. Vakmerő romantikus vállalkozás, nem hiába a romantikus kor filozófiája volt ez. Fichte közelebről a *szabad cselekvést*, a *szabadságot* tartotta emberi énünk tulajdonképpeni lényegének. Innen ered etikai és társadalmi felfogása is.

Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters (1806.) című művében a fejlődés öt korszakát különbözteti meg. Az elsöben szerinte az *észösztön* uralkodik, de az ilyen mintanép (Normalvolk) a küzdelem folytán a vad népek közé kerül, a másodikban a *tekintély* uralkodik, a kiváló egyének tekintélye, a harmadikban a *merő szabadság*, ez a felvilágosodás kora, a negyedikben az *észtudomány* s az ötödikben az *ézművészet*. Szemmel láthatólag, de bizonyára szinte öntudatlanul korából indult ki, a mennyiben szeme előtt volt a felvilágosodásnak letűnt s a forradalmaknak, a szabadságnak épp lezajlott forrongó, csupa átalakulást mutató kora. Beszédeiben is, melyeket a német nemzethez intézett (*Reden an die deutsche Nation*. Berlin, 1807—8.), a fiatalság oly nevelését sürgeti, mely eredeti ösztöneinek, hajlamának megfelelő jellem kifejlődését czélozza, hogy szabadon, önállóan alkothassa meg mindenki cselekvése mintáját. *A szabadság megvalósítása, az egyén szabad, cselekvésének kifejllesztése* volt előtte a fő, úgy a nevelésben, mint a társadalmi életben.

Van azonban még egy sajátos idevágó munkája. *Geschlossener Handelstaat* (1800.) a címe ennek s benne a világkereskedelemnek az államra való átruházását követeli s így az *első német szocialista író* mindjárt a század elején, a mint már *Gustav Schmoller*, a híres nemzetgazdasági író is kimondta Fichtéről szóló tanulmányában (»Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.« 1865.). Előtte az állam feladata is a szabadságra való nevelés. De az állam maga gondoskodjék, hogy se szenvedő, se henyélő ne legyen az államban. Az állam szerepkörének ilyen felfogásában is a későbbi szocializmus előlfutója.

A szubjektív idealizmus legmerészebb gondolatszárnyalású filozófusa, a korában oly hihetetlenül népszerű Hegel idevágó *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (1821.) című munkájában a forradalomra következett reakció társadalomfilozófiai felfogását adja s e tekintetben igazán korának, a reakciónak gyermeke. Az erkölcsiséget, az államot tiszteletben tartandó

történeti *fejleménynek* hirdeti. Nem lehet az ilyet kigondolni, a forradalomnak sem sikerült. Nem is csinálták az ilyesmit. *Magától fejlődött ki.* Ezzel a *történeti iskola* hirdetője. Ő mind-ezekben az »isten menetét« látta a világban, mint valami *istenit* kell tehát tisztelni az erkölcsöt, a családi, a társadalmi életet, az államot. A legjobbak kormányozzanak. A kormányzást a bürokráciában találja. Ebben is a forradalom utáni s a forradalmaktól elrettent reakció hamisítatlan képviselője.

Hegel iskolája később mindinkább vallásfilozófiai kérdésekkel foglalkozott, de a hégeliánusok egy kisebb része a *pozitív jog* vizsgálatának terére lépett. így megemlítendő közülök különösen *Arnold Buge*, sőt körükből lép elő később *Karl Marx* és *Ferdinand Lassalle*. A német szocializmus tehát a későbbi hegeli iskolából csírázott ki.

A forradalom utáni reakciót s a velejáró idealisztikus visszahatást a francziáknál is megtaláljuk. A francia forradalmat a maga rémuralmával, túlzásaival együtt joggal a filozófusok, de főleg a szenzualisták és materialisták, Condillac, Diderot, Cabanis, Lamettrie, Holbach báró tanításainak tulajdonították s a forradalom rázkódtatásai után a francia szellem első sorban a *hitben*, a hit bensőségében keresett megnyugvást. Úgy tartották, hogy a történelem megmutatta, hogy az ész képtelen kormányozni az embereket. E visszahatás legélesebb képviselője *De Maistre* (»Soirees de St.-Pétersbourg, 1809.), ki szerint nem a tudománynak, hanem a hitnek kell kormányoznia az embereket, Isten akaratát nem az akadémiákkal, hanem az egyház, az állam tekintélyeiben nyilatkoztatja ki. Túlzott reakciójában a *tekintélyelv* teljes visszaállítását képviseli. E mellett azt vallja, hogy a háború uralkodik a világon s ez titkos eszköz az élet fentartására. *De Bonald* (1753—1820) államférfi és publiczista a régi monarchiát, a *teokráciára alapított monarchiát* védi teljesen *középkori felfogással* (»Theorie du pouvoir politique et religieux« 1796 stb.).

Lassankint a filozófia is újra támad a forradalom meg-rázkódtatásai után, de mint idealisztikus visszahatás, mely a skót filozófia »*common sense*«-ét hirdeti s a problémák helyébe, melyeknek oly merészen vágott neki a forradalom előtti feivilágosultság annyi kiváló gondolkodója, a »józan ész« és a hit megnyugtatását tették. így jön létre ez alapon később a francia romantikus filozófia, Cousin eklekticizmusa. Cousin iskolájából, az eklekticizmusból emelkedett ki *Jules Francois*

Simon (1814), ki több társadalomfilozófiai munkát is adott egyéb filozófiai munkái mellett. Ilyenek: *Le Devoir*. 1854, *La Liberté politique, civile*. 1859, *L'Ouvrière*. 1861, *L'École*. 1864, *Dieu, patrie, liberté*. 1881, de különösen *Le Travail*. 1866, mely a munkáról szól.

A romantikus iránynyal egyívású fejlődés a pozitívizmus, csakhogy később indul virágzásnak s mikor már haldoklik a romanticizmus, ez akkor is, azután java erejében virul. A pozitív filozófia megalakulását közvetlenül a pozitív tudományok haladása előzte meg és készítette elő. Az így egymásután pozitívvá vált tudományokat, ezeknek pozitívításait már most egységes egészsze, rendszerré olvasztani iparkodik *Comte* s így jön létre a *pozitív filozófia*. Mikor ezt teszi, pozitívvá akarja tenni még a társadalmi tünemények, a szellemi jelenségek kutatását is. Szerinte a *társadalmi jelenségek is változatlan természeti törvénynek vannak alávetve*, akár a fizikaiak s így beszélhetünk *társadalmi fizikáról* (*physique sociale*) s e hiányzó tudománynyal ő egészítette ki a pozitív tudományokat s így *teremtette meg a szociológiát* »*Systeme de la Politique positive*« című munkájában (1822).

Módszerűl a szociológiában *Comte* a tapasztalást, az elméleti kísérletezést és az összehasonlítást hirdeti. Külön szól benne a társadalom állapotáról a *Statikában*, melynek törvényei a biológiából következnek s a társadalom haladásáról a *Dinamikában*, melynek törvényei a történetből vonhatók el s három fejlődésfokban állapíthatók meg. Az első a *hódító katonai*, a második a *védelmi katonai* és a harmadik a *békés iparos* korszak.

A tudományok hierarchikus osztályozásában a matematikát tette alaptudománynak s utána az asztronómiát, fizikát, chemiát, biológiát, pszichológiát s végre a *szociológiát*. A pozitív filozófiáról azt hitte, hogy újjá alkotja a társadalmat s vele jár a békésiparos állapot.

Tudvalevő, hogy élete vége felé pozitívista vallást is alkotott „*pozitív vallás*”, a *Humanitás Vallásának* címén. A humanitás e vallása az *emberiségnek*, a nagy lénynek (*le grand être*) imádása, mely összessége azoknak az összes elhalt, most élő és jövőendő embereknek, a kik akár nagyobb, akár szűkebb körben az emberek boldogságát, haladását mozdították elő. *Csak azok fognak tovább élni a faj emlékezetében, a kik neki szentelték magukat és érte munkáltak*. Ezért az ismeretlen szentek helyett új *pozitívista naptárt* is adott, melyben minden

hónapot, minden egyes napot az *emberiség fejlődésében szerepet játszott* emberek után nevezett el, *a faj jótevői emlékezetének kultuszát* teremtve meg ezzel szektája hívei közt. Julián és Napoleon császárt, a történelem e két fő visszavető] ét (ces deux principaux rétrogradeurs que nous oifre l'ensemble de l'histoire) csak a jól megérdemelt időszakos ostoroztatás miatt vette be e naptári kultuszba, de később ki is hagyta. Ez a *fajnak, inasoknak való élés* (vivre pour autrui) a legfőbb kötelesség és a legfőbb boldogság.

A kultusz és a nevelés vezetését oly papságra bízta, mely enciklopédiai műveltségű filozófusokból, költőkből és orvosokból áll. Minden nagyszerűt és bensőséget felhasznált, a mit a középkori katolicizmus rendszerében talált.

Az ő *szocziokráciája* nagyon rokon a teokráciával. E szocziokrácia alkotmányában a *jog* eszméje eltűnt. Senkinek sincs más joga, mint kötelessége teljesítése. *Az egyének csak megannyi szervei, alárendeltjei a nagy lénynek.* A külügyi vezetés az *ipari felsőséget*, a bankárokat, gyárosokat, birtokosokat illeti. Az ily patríciusok saját gazdaságuk folytán mentek a kapzsiságtól. *A patríciusok a szervezet tápláló szervei; a filozófusok az agyveleje, az ész szerve; az energia szervei a proletárok, a haladás fényezői.* A nők kötelessége a *kellő érzelmek felkeltése a munkára ösztönzésre.* Valóságos utópia, de kiváló oldala, hogy a *humanitás és szeretet* eszméjét teszi középpontjává.

Comte után a francia pozitívizmus legkiválóbb alakja *Taine*. Idevágó részben társadalomfilozófiai munkájában («Origines de la France contemporaine») a mai Franciaország alakulását vizsgálva, Hegel világos hatása alatt elítéli a nagy forradalmat. Az államot ő is *természetesen fejlődő organizmusnak* tekintvén, mint a *lassú, folytatólagos*, meg nem szakított *aposteriori fejlődés* híve (evolution lente et successive) azt tartja, hogy minden hagyomány nyal szakítva *a priori alkotmányt csinálni nem lehet.* Az ily forradalom úgyszólván *részleges öngyilkosság.* A forradalom az egyenlőséget hirdette, pedig az *egyenlőtlenség lényeges törvénye a társadalomnak* — l'inégalité est une loi essentielle de la société. Hasonló törvénye az *engedelmesség* (obéissance), a *törvényes rend*, az *alárendelés*, mert az *ember eredetileg ragadozó állat* — l'homme est un carnassier, — nem mint a forradalom egyik fő szellemi szerzője, Rousseau tartotta, hogy eredetileg jó az ember természeti lényege (Tout est bon sortant. . .).

Éles hirdetője különben az *általános determinizmus* érvényességének az erkölcsi tényekben is. *Minden erkölcsi, szellemi ténynek is meg vannak okai, determinálva van az őt előidéző okoktól.* »Legyenek a tények — mondja — fizikaiak és erkölcsiek, mindegy, *mindig meg vannak okaik.* Megvan a becsület vágynak, a bátorságnak, az igazságszeretetnek, ép úgy, mint az emésztésnek, az izommozgásnak, az állati melegnek. *A vétkek és az erény oly termékek, akár a vitriol vagy akár a cukor.*»* Ez az erkölcsi determinizmus.

Áttérve az angol filozófiára legelőbb is *Bentham utilitarianizmusát* kell felemlíteni, ki fő munkájában (*Principles of Morals and Legislation.* 1789.) azt az elvet állította fel, hogy minden cselekedetet, minden intézményt a szerint kell megítélnünk, a mint a *boldogságot, a jólétet előmozdítja vagy a boldogtalanságot, a bajokat távol tartja.* Vagyis másképp ez a *lehető legnagyobb számú ember lehető legnagyobb jólétének elve, ez a hasznosság-elv, mely Bentham szerint magától érvényes elv, gyakorlati értékelésünknek oki alapja, de ő maga nem szorul okadatolásra.*

A cselekedetek *indító okai* közül jók, melyekből az egyén és mások érdekeinek harmóniájára való törekvés látszik. Ez első sorban a *jóakarát: good-will, benevolence,* aztán a mások tisztelete, a vallás s végre az önfentartás, az élvezetre, kiválóságra, hatalomra vágyódás.

A társadalmi étellel kapcsolatos, akár hallgatólagos szerződések, ígérek megtartása is azért szükséges, mert a társadalom javára szolgál, azért szükséges az ezek meg nem tartására kirótt büntetés szenvedése is, mert betartásuk által aránytalanul nagyobb jóiét származik a társadalomra. A jogok, cselekvések, intézmények *szabad kritikája* csak előmozdítja az igazán hasznos intézmények védelmét (*A Fragment on Governement.* 1776.).

Bentham *utilitarianizmusával a pozitívizmus képviselője a jog terén.* Különös érdeme a *törvények humánus javítása, kodifikációja* (a szó is az övé), azért követeli ezt, hogy mindenki ismerhesse. Együtt járt ezzel a *börtönügy javítása* és az *alkotmány demokratikus fejlesztése az általános szavazatjog behozatalával.*

Bentham *iskolája,* melyhez első sorban barátja, James

* Que les faits soient physiques ou moraux, il n'importe, ils ont toujours des causes. Il y en a pour l'ambition, pour le courage, pour la véracité comme pour la digestion, pour le mouvement musculaire, pour la chaleur animale. *Le vice et la vertu sont des produits comme le vitriol et comme le sucre.*

Mill s ennek fia, Stuart Mill tartozott, az *utilitarianizmus iskolája*.

A skót *James Mill* (1775—1836), ki falusi csizmadia fiából a Keletindiai Társaság vezető férfiává emelkedett s ki írószobájából a nép felvilágosítását s az általános szavazatjog behozatalát célzó politikai mozgalmak vezetője Bentham barátjával együtt, *Analysis of the Human Mind* (1829.) művével a filozófiában Hartley folytatójakép a fő asszociológus. E műve minden szellemi jelenséget képzetkapcsolásra visszavezető asszociológia. Az eredeti pszichológiai jelenségek számát kevésnek tartja s e kevésből építi fel az egész pszichológiát ama egy elv szerint, hogy a már tapasztaltat visszaidézzük és pedig azzal kapcsolatban, a melyikkel volt. Ez érintkezéskapcsolat a James Mill-féle asszociológia alapténye. Innen magyarázza most már a törvénykezés, nevelés hatását az emberekre megfelelő képzetkapcsolatok kifejllesztésével s ezzel adja Bentham utilitarianizmusának pszichológiai alapját. Szerinte ugyanis a jóleső és rosszleső érzés a képzetekkel a részeknek meg nem felelő tulajdonságokat mutató oly kapcsolatokba olvad össze, akár a kémiai kapcsolat s ezek az *emberi természet irányító elvei* (a substantive principle of human nature). Az önzetlen s az önző egyéni érzés is csak lassan fejlődött így ki a jóleső és rosszleső érzés alapján. A mások jóléte eleinte eszköz a saját jólétre, később czéllá válik. Így fejlődnek ki *másodlagos, mind összetettebb indítékok* és ilyen fejlődmény az erkölcsi érzék, a lelkiismeret is.

Mellette egy elkésett romantikus filozófust is meg kell emlétenünk, *Carleyle-i*, a ki történeti, társadalmi felfogásában sajátos *egyéniégkultuszt, hősimádást* hirdetett. Carleyle (1795—1881) német hatás és pedig Goethe Fausztjának és Fichte egyéniég-filozófiája hatása alatt *On Heroes and Heroworship* című művében sajátos mély értelmű, roppant egyéni, de darabos nyelvvel hirdeti a hősimádást. Hősök alatt az emberiség, a tömeg *vezetőit* értette. A hős lehet szerinte próféta, költő és államférfi, ezeknek története pedig a világtörténet lelke. A hősökben a mindeneket mozgó *világerő megtestesülését* látta. Ez a világerő lüktet elevenebben a hősökben, a kikben mintegy az emberiség szíve ver. Szemmel láthatólag azért mutatja mindezt korának, mert átmeneti kora nagyon vágyódott ily vezetők után. Általános felfogása határozottan sötét, tragikus, mindenütt ott a rossznak az árnyéka, a világgal való elégedetlenség.

Bentham iskolájának legkiválóbb alakja *Stuart Mill*, James Mill fia, korában, a század derekán a legnagyobb angol filozófus, az angol filozófia valóságos újjáalkotója főleg logikai munkásságával, a tapasztalat kitűnő filozófiájával.

Utilitarianism műve (1863.) Bentham tanításának védője és hirdetője. A cselekedet jó, ha jóleső érzéssel kapcsolatos, azonban nem bizonyos jólét-töredékről van szó, hanem az „*általános jólét legnagyobb összegé*”-ről. *Az erkölcsi érzék összetett fejlemény*, minthogy pedig az asszociáció-törvények természeti törvények, az erkölcsi érzés is természeti érzés. Az erkölcsi érzés *szerezett* dolog, velünk született eleme csak a *szimpátia* lehet, az érzés és cselekvés összetartozóságának ösztöne. Ezt a társadalom folyton fejleszti, főleg ha az osztály különbségek eltűnnek. Egész vallásos érzéssé fokozható a neveléssel, s noha eleinte az egoizmus eszköze, később czéllá válik.

On liberty (1859.) esszejében a *személyes szabadság*, az *egyéni szabad fejlődés* szószólója. Ha az angol törvények több szabadságot is adnak, mint másutt, az angol közvélemény zsarnoksága annál nagyobb. A tömeg véleményét igaz, hogy egyesek vezetik, de rendszerint alantasabbak után indul. A kevés eredeti ember a föld sója. *Teljes szabadság* kell, hogy új gondolataik kifejlődhessenek és a tömeg uralmának súlyedő nivóját ellensúlyozhassák. *Az állam nem avatkozhatik az egyén dolgaiba, csak akkor, ha az egyén viselete másoknak szenvedést okoz, saját jóléte érdekében nem.*

Considerations on representative government (1861.) művében a szabadságot a tömeg deszpotizmusával szemben védi, kimutatva a demokrácia veszélyeit. *Subjection of women* (1869.) címűben pedig a nők jogát az általános felszabadítás részletkérdésének tekinti, az erősebb jogának megszüntetése, az egyéniség szabad kifejlődése követeli ezt. A nők alárendelt természetéről szóló hagyomány csak szokásápolta felbonthatatlan képzetkapcsolat, nem alapszik a tapasztalaton; a nők szellemi képességei olyanok, mint a férfiaké.

Legterjedelmesebb társadalomtudományi műve a *Principles of Political Economy* (1848.), melyben a nemzetgazdaság tudományát az általános társadalomtudomány, a szociológia részének tekinti. Az *individualizmus*, vagyis a szabad egyéni fejlődés és a *szocializmus*, vagyis a társas összetartozóság összeegyeztetését kívánja. Már a szociális tanításoknak is elismeri bizonyos tekintetben egyes jogosult kívánságaikat. A földet az egész

emberiség eredeti örökségének tartja (the land s the original inheritance of all mankind). A *termelés és elosztás* társadalmi szervezése az emberek megszokásától, akaratától függ. A *magántulajdon* eredetét sokféleképp és helytelenül magyarázzák. A mit erőszakkal birtokába vett az ember, az lehetett a magántulajdon eredete. A legjobb *társadalmi rend* az, mely a *szabadság, az öntevékenység legnagyobb fokát biztosítja*. Az önfentartás biztosítása után a *szabadságöszön* a legnagyobb az emberben. A szocializmussal előidézett kényszer szabadság volna a munkásosztály mai kényszerhelyzetével szemben. A *versenyt* azonban helytelenül kárhóztatják a szocialisták, mert ha le is nyomja a munkabért, olcsóvá teszi a megélhetés viszonyait. Nem a verseny, hanem a *tökének való alárendeltség* a munkások bajainak forrása. Azért az *állam erős beavatkozása emelje a munkások helyzetét*, érzük el békés úton, a mit a francia nemzet forradalommal, és pedig oktatással, földparcellázásokkal, tömeges más helyre vándorlásokkal. Sokat tehet az *ipari s fogyasztó szövetkezetek* társadalmi munkája, főleg a függetlenség, igazságosság, önuralom társadalmi erényeinek gyakorlásával.

A csak halála után közzétett *Essays on Religion* kötet *The Utility of Religion* című dolgozatában azt tartja, hogy ha a vallás be nem bizonyítható is, még sem ejtendő el, míg használ az embereknek. Ebben a költészettel rokon. Mindkettő magasztos, nagyszerű képeket nyújt az élet prózai útján s képzelőtehetségünket, szabadságöszönünket felszabadítja a pozitív tapasztalás adta korlátoktól s hatalmas vágyat, törekvést kelt az eszmény felé. *Comte humanitás-vallása* jobban teljesíti ezt mindegyiknél. Az emberiséggel való egység érzése és az emberiség haladásának, jólétének, boldogulásának mély szimpátiája igazi önzetlen érzés.

Elérkeztünk most *Herbert Spencer*-hez, korunk legnagyobb gondolkodójához, a szintetikus filozófia nagy szerzőjéhez, kinek társadalomfilozófiai gondolatait a *Principles of Sociology* című munkájában találjuk meg.

A *szociológia* tárgya szerinte az emberi társadalmakban végbemenő super-organikus fejlődés (*Super-organic Evolution*) jelenségei. A társadalmi élet fejlődése hirtelen nevelés- és alkotmányreformokkal új irányba nem téríthető. Csak lassan, nem az ismeretek, hanem az egyének természetének megváltozásával módosulhat. A társadalmi élet is az *életviszonyokkal folytonos kölcsönhatásban áll*, a mi az egyén életére állt, áll a fajéra is.

És éppen csakis a *faj ez alkalmazkodása* az életfeltételekhez hozhat létre szilárd jellemeket, egészséges érzéseket.

Spencer híres felfogása az *organicizmus*, mely szerint a társadalom, az alkotmányok nem csinálmányok, hanem maguktól *teremtett, nőtt fejlemények* (growth). *A társadalom szervezett lény* (A society is an organism). Az egyének a szervezet fiziológiai egységeinek felelnek meg. Lényeges különbség rejlik azonban abban, hogy a társadalom minden egyes tagja tudatos, míg a szervezetnek csak középponti része az, a szervezetnek részei az egész érdekében működnek, a társadalom egésze a részek érdekében, mit Spencer nagyon fontos különbségnek tart.

Ez átvezet másik főtanításához, a *Spencer-féle individualizmus*hoz. A középpontosítás, az államhatalom csak éppen annyira érvényesüljön, a mennyiben az egyének védelme más egyénnel szemben megköveteli; egyébként az egyén szabad fejlődése a fő, alkalmazkodják az életfeltételekhez saját maga.

A társadalmi fejlődést (social growth) is végig követi rendeződésében, kikülönülésében és meghatározódásában. A kikülönülés jelensége pl. a munkafelosztás. A *militarizmust* és az *indusztrializmust* mint két ellentétes fejlődésfokozatot állítja egymással szembe. A militarizmust, melynek utolsó fellendítője, az újkor legnagyobb átkának mondott Napóleon, az indusztrializmus hivatva követni. A jövő *harmadik fejlődéstípusát* az értelmi és esztétikai haladás intézményei fogják létrehozni, mikor majd szabad odaadás hajt mindenkit a munkára, a *szabad, akaratbeli, társadalmi kooperáció* típusa. Ez a Spencer-féle *három társadalmi fejlődéstípus*.

Az *etikára* nézve Spencer azt tartja, hogy míg a jövő társadalmi típusát el nem értük, addig az *abszolút etika* megvalósítása lehetetlen, mert ez tökéletes társadalomban tökéletes embert tételez fel. A *relatív etika* mindig e szerint javítandó. Itt is követi a fejlődés elvét, a mennyiben az etikai cselekedet nagyobb összerendeződést, kikülönülést és meghatározottságot mutat. A jövő társadalmi típusában az egyén fejlődését csak a mások ugyanoly nagy joga a fejlődéshez fogja korlátozni. A társadalmi forma a *jólét elvén*, az *utilitarianizmuson* épül fel, de Bentham, Mill nem vették tekintetbe a távolabbi hatásokat. Ezt adja az *apriorikns etika*, mely szerint minden egyén *ősjoga a szabadság, a mennyiben túl nem kap mások szabadságába*. Annak a megszokásnak, hogy mely cselekedet hoz jólétet, melyik bajt, alapja az etikai érzés régi nemzedékek cselekedetén,

szenvedésén épült fel s így apriorikus, részben a kötelességérzés is ilyen, az efféle „*organikus moralitás*” hasonló az anyai szeretethez vagy művész munkája iránt való odaadó érzéshez.

A Spencer-féle *Principles of Sociology* és *Principles of Ethics* tehát sok új és fontos gondolatot adott a társadalomfilozófiai felfogás és elmélkedés terén. E gondolatok nem is maradtak hatás nélkül, épp úgy mint Spencer egyéb gondolatai sem, főleg a fejlődésről szóló alapvető tanításai. Egész iskola keletkezett körülé, ez a fejlődés-iskola, az *evoluzionista iskola*, mely mindenben az általános fejlődés törvényeit kereste.

Így a történelmi tényekben is, a társadalmi jelenségekben is az általános fejlődést kutatták. *Taine* említett történeti felfogásával már Spencer hatását mutatja. Milieu-elmélete meg, mely szerint minden erkölcsi, társadalmi, művészi, irodalmi jelenséget meghatároz a faj, a kor, a föld, egyszóval az illető környezet (*milieu*), a melyben az a jelenség létrejött, egyenesen Spencer pszichológiáján alapszik, a ki a környezet (*environment*) ily szerepét először és behatóan vizsgálta már 1855-ben megjelent pszichológiai munkájában (*Principles of Psychology*).

Egész sereg gondolkodó kutatta Spencer nyomán a történeti, társadalmi fejlődés törvényeit. Első helyen kell említenünk *Kidd*-et, *Social Evolution* fontos munkájával, mely szerint az egyén érdeke megmásíthatatlanul ellenkezik a tágabb értelemben vett társadalom érdekével (The interest of the individual is unalterably opposed to that of society at large) s így hiába, de az egyéni jogoknak bizonyos alárendelése szükséges a közjóléttel szemben (Subordination of individual rights to what is understood to be the common welfare). Mind e kérdések szorosan összefüggnek a Spencer-féle individualizmussal, az egyéniség lehető védelmével és tiszteletbentartásával az államhatalommal szemben.

Az individualizmus vitái mellett a másik irányt, a melyben Spencer felfogása nagy gondolatforrongást hozott létre, az organicizmus vitái alá foglalhatjuk össze. Spencer, mikor a társadalmat organizmusnak (a society is an organism.), szerves fejleménynek (growth, social growth) mondotta, már maga megállapította a lényeges különbséget a társadalom s az élő organizmus között. Míg az élő szervezetnek egy középponti tudata van s részei az egész érdekében működnek, addig a társadalom minden része tudatos külön s épp ez egyesek érdekében működik az egész. E hasonlatból keletkezett az *organi-*

czizmus elmélete s hívei az *organicisták* tanítása, kik e merő hasonlatot többé nem hasonlatnak véve, ez elv útján remélték kikutathatni a társadalmi fejlődés törvényeit. Természetesen mindez nem vezethetett semmi pozitív eredményre. Az angol gondolkodó elmés hasonlatát, mely csak, mint maga is mondja, a társadalom természettől fejlődő, folyton változó mivoltát (growth) akarta kiemelni a hiú emberi kísérletekkel szemben, melyeket többször felvetettek olyanok, a kik az erőszakos átalakításokban is hittek, legjobban félreértették és túlhajtották a németek, különösen *Worms*, a ki a gazdagokat zsírszöveteknek, a papságot pedig elzsírosodott idegszövetnek mondta — a tudományban.

Az *organicisták* vitái meg is adták a kellő kiritikát, mely az eredeti spenszeri különbségtételnek kiemelése csak. Nincs a társadalomban oly középponti öntudat, középponti idegmechanizmus, mely oly czélszerűen egyenlíti ki a különféle izgalmat, a reflexeket úgy vezeti le, hogy egyensúlyt hoz létre és pedig úgy, hogy mind ez által biztosítja az illető szervezet élete fentartását. Ez nincs, a helyett vannak ép ily egyéni, széthúzó öntudatok. Ha ily természetes középponti mechanizmus volna, ha a társadalomban minden társadalmi érdek, hisz ez itt a mi az izgalomnak az egyéni szervezetben megfelel, így kiegyenlítődnék, szabályozódna természetes mechanizmus által, akkor nem volna annyi politikai harcz, társadalomfilozófiai vita és nézeteltérés.

Mind e vitákat érdekesen egészítette ki más oldalról a francia *Gustave Le Bon*, a ki már az embertömegek pszichológiájáról írt munkájában (*Psychologie des foïdes*)* kiemeli a tömegek sajátos természetét, hogy tudniillik az egyes ember mily erős szuggesztió alatt áll a tömegben, épp a tömeg szuggesztiója alatt. Ez a tömegszuggesztió, ez igenis összeköti a tömeg tagjait, de nem valami szervezeti, *organicista* hasonlat. Ez még azonban nem elég. A tömegek természetét vizsgálva a történelemben és a mai élet jelenségeiben, rájött, hogy az ily tömegnek vezető kell, a tömeg maga keres, maga teremt magának vezetőt (*meneur*) lelki belső szükségből. Áhítozza a tömeg a megfelelő vezetőt a szó szoros értelmében. Az után aztán vakon halad, a mily vakon rohant például Napoleon után, közülök sokan halálba, annyi ezer ember.

* Részletesen ismertette : Dr. Pekár Károly. *Az embertömegek pszichológiája*. *Gustave Le Bon* könyvének ismertetése. Athenaeum. 1899. I. II.

Ez a sajátos tömegszuggesztió tömöríti társadalmi egységekbe az embereket. A tömegnek belső szüksége van vezetőre s már most a tömegek e szükségét, hogy vezettessék, elégíti ki aztán minden ilyen középponti vezetés, kormányforma, államforma, szóval minden ilyen társadalomvezető középponti szervezet. Még jobban kifejtette ezt *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* című jeles munkájában. *Gustave Le Bon* határozott érdeme, hogy a *szuggesztiót bevitte a társadalmi jelenségek magyarázatába* s részünkről azt hisszük, ez az irány még nagy s meglepő eredményekre fog vezetni, nem is győzzük eléggé hangsúlyozni e helyen sem.

A népek fejlődésének törvényeit kutatva *Le Bon* is kiváló képviselője az evolucionista iskolának. Megemlíjtük itt még *Alfred Russel Wallace*-t, ki az általános *haladás* törvényeit kutatta (*Studies Scientific and Social. 1900.*) s a társadalomban is a legalkalmasabb fenmaradását eszközölő kiválogatódás előmozdítását a czélszerű *nevelésben* látja, hogy a felnőtt ifjú úgy »az élet, mint a házassági felelősség magasabb ideáljainak is megfelelhessen.«

A fejlődés e kérdései, főleg a már ismertetett környezetelmélettel egyenesen átvisznek a földrajznak arra a filozófiai felfogására, melyet szintén a XIX. század teremtett meg s melyben, mint antropogeografiában érintkezik a földrajz a társadalom filozófiájával is. E téren az alapvető gondolatot még *Montesquieu* hintette el, mikor új történeti iskolát alapított, mely az intézményeket, a törvényeket többé nem önkényes emberi csinálmányoknak tekintette, hanem a klímával, a népjellemmel, életmóddal, vallással, erkölcsökkel hozza összefüggésbe s így belevonván a földrajzi tényezőket is, az emberi gondolkodást először terelte ez irányba.

Az elhintett mag azonban csak *Karl Bitter* műveiben kelt ki (*Über das historische Element in der geographischen Wissenschaft. 1833. Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte der Menschheit*). A földrajz középpontjává az embert teszi s feladata már most *megmagyarázni az emberi művelődés kifejlődését a természeti viszonyokból*. Jellemző mondása: Az ország — természetéhez bilincselte állam. Ha nála kelt ki a *Montesquienél* elhintett mag, teljes virágzásnak e felfogás csak jeles tanítványánál, *Katzelnál* indult.

* *Alfred Bussel Wallace. Az emberi haladás a múltban és a jövőben. Huszadik Század. 1901. 1.*

Friedrich Batzel tovább fejlesztve e felfogást, az ily filozófiai felfogású földrajzt, mivel az ember lett ennek közép-pontja, *antropogeografiának* nevezte el. Ily című fő munkájában a föld és az ember ily viszonyát, a művelődés ily kifejlődését kutatja. Egyik újabb értekezésében, mely *Le sol, la société et l'État* (A talaj, a társadalom és az állam) címen jelent meg a francia *Sociologiai Évkönyvben** épp szociológiai szempontból méltatja földrajz-felfogását. A népelemek többé-kevésbbé szorosán összefüggnek a talajjal. Érdekesen osztályozza e tekintetben a különféle népeket. Világos azonban, hogy sok függ attól is, hogy tudja valamely nép kihasználni az illető területet. A föld értéke tudvalevőleg nagyon különböző lehet s függni fog a kizsákmányolhatóság fokától. A természet, a föld kizsákmányolása különösen a saint-simonisták óta elsősorú társadalmi kérdés.

A németek mellett itt megemlítendő az angol *Henry Thomas Buckle* »Anglia művelődéstörténete« (*History of civilization in England*. 1857—61) óriási munkájával, melyből azonban csak az első köteteket készíthette el. Buckle az evoluzionista felfogást alkalmazva a történetírásban, az emberi művelődést a *természeti viszonyok hatásából* magyarázza. Így foglalkozik például az éghajlat hatásával. Érdekes példa e tekintetben, hogy az ázsiai északnyugati felföldről a keletindiai alföldre vándorolt áriák, az ernyesztő, bágyasztó hatású forró övi és alföldi éghajlat alatt nem maradtak meg sokáig »méltóságok«, »uralkodók«, mint »árja« elnevezésük jelentette. Buckle úgy találja, hogy a forróövi éghajlat az önkényuralomnak kedvez, a hidegebb a szabadságnak.

Az ily irányú gondolatok az „*éghajlatok elmélete*” címen váltak közkeletűvé az európai gondolatvilágban.

De Spencernek gondolatai nemcsak az evoluzionizmus, az individualizmus, az organicizmus és a környezet-elmélet s az ennek folytatásaként, kiegészítőjeként jelentkező földrajz-filozófiai felfogás alakjában hatottak s váltak közkeletűvé, hanem az *általános determinizmus* társadalmi, etikai vizsgálatával is. Az általános determinizmus elve egész más felfogást teremtett a társadalmi jelenségek, különösen az etikai és főleg a bűnügyi jelenségek terén.

Az általános determinizmus elve ugyanis összeütközésben

* *Batzel. Le sol, la société et l'État, l'Année Sociologique*. III.

látszott lenni legalább az első szempillantásra a szabad akaratról, az akarat szabadságáról szóló közfelfogással. Ha minden jelenség megszabott, az akarat is az; de ha az akarat megszabott, akkor nem szabad. Ez ellentét mind a mellett azonban csak látszólagos. Épp azért lehet szabad az akarat, mert az akaratot is megszabhatják, determinálhatják erkölcsi képzetek. Ha ezek az erkölcsi képzetek nem szabhatnák meg, nem is lehetne beszámítható szabad akarat, hanem csak vak akarat. Sok vitájába került ez a századnak, míg végre az erkölcsi képzetekkel való determináltságban megnyugodott.

Már *Buckle* is azt hirdeti, hogy az ember csak úgy függ az egyetemes törvénytől, mint bármely más öntudatlan lény (»Anglia művelődésének története«). Szépen fejtette ki mind e kérdéseket, melyek az akarat megszabottságával, determináltságával állnak kapcsolatban, *Georges Renard* »Szabad-e az ember?« (*L'homme est-il libre?*) munkájában, világos népszerűalakban fejtve ki úgy pszichológiai, mint nevelésügyi, társadalmi és büntetőjogi tekintetben.

Különösen nagy vitákat idézett elő a determinizmus elve a bűnügytudomány, a *kriminológia* terén és valóban méltán, érthető okokból. Csakhogy itt is hatalmas félreértéseket kellett eloszlatnia a gondolatokban oly gazdag századnak. Eleinte annyira félreértették az általános determinizmus elvét, hogy azt hitték: ez kizár már most minden beszámíthatóságot. Nyilvánvaló pedig, hogy épp az általános determinizmus alapján lehetséges beszámíthatóság, ha tudniillik a megfelelő erkölcsi képzetek akadálytalanul determinálhatták az illető cselekvését, mert a mint valami oly akadály lépett közbe, mely elemi túlsúlyával másképp determinálta a dolgokat s az erkölcsi képzetek nem determinálhatták a cselekedetet, nem is lehet beszámíthatóság. Sok gondolatharcz útján jutott ide a század gondolkodása.

Különösen az olaszok fejtettek ki a bűnügy tudomány, a kriminológia ez alapvető kérdései körül kiváló munkásságot. Yalósággal három külön iskolát különböztethetünk meg az olasz bűnügybúvárok közt.

Így a régi *klasszikus* iskola hívéen az abszolút igazságban, a szabad akarat hitén építette fel büntetőjogi rendszerét. Legnemesebb kifejezése az oly híressé vált *Carrara* munkája.

Az utána következett úgynevezett *antropológiai* iskola alapítója és fáradhatatlan hirdetője a szintén oly híressé vált *Lombroso*, ki különben »Lángész és elmekór« című művével

tűnt fel, melyben a lángeszű embereken és az elmebajosokon észlelhető közös rendellenességekből iparkodik következtetéseket vonni. *Cesare Lombroso*-n, ki főleg *Antropológia criminale* és *Il uomo delinquente* műveiben adta főelvéit, ide tartozik még *Enrico Ferri* hasonló irányú *Sociologia criminale* munkájával. E Lombroso-féle iskola főtétele a »született gonosztevő«, a »gonosztevő típusz« létezése.

Végre *Alimena* legújabb iskolája, melyet minthogy igazi pozitív módszerrel a bűnügyi tényeket is a társadalmi jelenségek szigorú determinizmusából akarja magyarázni, *determinista* iskolának mondhatnánk.*

Érdekes, mennyire összefügg ez iskolák fejlődése az újabb idők különféle, egymást felváltó filozófiai felfogásával, gondolkodásmódjával. A szabad akarat metafizikai hitének dedukcióin építő klasszikus iskola megfelel a dedukciókkal dolgozó metafizikai irányzatnak, míg a Lombroso-féle antropológiai iskola a pozitívizmussal nekilendülő naturalizmussal van fejlődésbeli kapcsolatban s végre az újabb szigorúan determinista iskola a pozitívizmusnak továbbfejlődött alakjában, a fejlődést tekintő kritikai determinizmusban gyökerezik s hajt egészségesebb elveket.

A klasszikus iskola egyoldalúságára, mely a szabad akarat metafizikai hitében látta a büntető kódexz zsinórmértékét, csak üdvös hatással volt a másik véglet, az antropológiai iskola, mely született gonosztevőivel, a társadalom élő szervezetének ez eltávolítandó beteg tagjával minden beszámítást lerombolni látszott s a feleslegessé vált büntető kódexz helyett csak az orvosi eljárást és intézkedést követelhetette volna. A két véglet közt a szerencsés középutat az *Alimena*-féle determinista iskola találta meg, mely épp a bűnügyi tény szigorúan kikutatott, kiderített társadalmi determinizmusában, azaz az összes annak létrejöttében közreműködött tényezők aprólékos ismeretében találta meg a beszámíthatóság mértékét.

E kriminológiai vizsgálódásokkal kapcsolatban említhetjük fel azokat a kutatásokat, a melyeket *bűnügyi archaeológia* alá foglalhatnánk össze s melyek az átöröklés kérdésének társadalmi oldalával foglalkoznak. Itt megemlítjük *Moreau de Tours*-t, ki az elsők közé tartozik *Psychologie morbide*-jával, aztán *Ribot*-i

¹ Dr. Pekár Károly. *Az olasz bűnügytudományi elméletek*. Huszadik Század 1900. 9.

»A lelki átöröklés«-ről (*Hérédité psychologique* 1873) írt munkájával, Galton-t *Hereditary Genius* (1892) munkájával. Továbbá Sanson-t a *Normális és patológiai átöröklés*-ről írt munkájával (1893) s ez utóbbi téren főleg Féré-t a patológiai átörökléssel foglalkozó számos dolgozatával.

Itt említjük meg röviden a gondolkodásnak azt az irányát is, mely a nő társadalmi függetlenségének természetes jogcímét iparkodott kimutatni szervezete és szellemi képességeiben. Egyike e téren a legderekebb munkáknak Havelock Ellis könyve: *Man and woman, a study of human secondary sexual characters* (London, 1894).*

Mind e kérdéseket, a faj fejlődését, a két nem társadalmi fejlődését és arányát nagy mértékben tisztázta az ez irányú s a XIX. századdal hatalmas fejlődést ért statisztika. E téren főleg A. Quetelet munkája válik ki: *Physique sociale, ou essai sur le développement des facultés de l'homme* (1869). így érdekesen mutatta ki, hogy noha eredetileg több fiúgyermek születik, mint leány, mégis annyi fiúgyermek hal el, a halva szülöttek között is sokkal több a fiú, hogy így mégis több a nő, mint a férfi, a mi arra mutat, hogy a nő sokkal ellentállóbb a szenvedések elviselésében.

(Vége a következő számban.)

Dr. Pekár Károly.

* Dr. Pekár Károly. *A nő társadalmi függetlenségének természetes jogcímei*. Athenaeum, 1897. I.

EGYHÁZJOG ÉS A MODERN JOGÁSZOK.

Minden kornak tudományos mozgalma és irányzata alkalmazkodik azon nagy eszmeáramlatokhoz, melyek ugyanazon korban az emberiség világeletén uralkodnak, s annak irányt adnak. A mi korunk a gazdasági jólét után tör. Egyesek és nemzetek főtörekvése oda irányul, hogy lehető legtöbbet hódítson el maga számára azon különféle jókból, melyeket a természet erői, és az emberi munka létrehozni képes. Korunk tudományos mozgalma is alkalmazkodik az emberiség ezen egyetemes irányzatához és főképp a természet erőinek megismerése, felkutatása és gyakorlati kihasználása körül ért el soha nem sejtett eredményeket. A jogi tudományok is irányt változtattak, és új ösvényeket törve főképp azzal foglalkoznak, hogy behatoljanak az ember és az emberi együttélésnek azon rejtélyes szövevényeibe, honnan ez az élet kiindul, az emberi munka termel, a hol végbemegy a javak productiója, forgalma, megszerzése, bírása, eloszlása, fogyasztása és védelme. Ide fordítja erejének javarészét, hogy felkutatván ezen tünemények természetét, törvényeit, megtalálja azon legmegfelelőbb alakot, melyben a jog ezen életviszonyokat a legcélszerűebben szabályozza.

Pezsgő eleven életet teremtett e törekvés a jog és államtudományoknak minden ágában, s e pezsgő eleven élet közepette a figyelem elfordul a hajdani jogtudományok régi birodalmától, hol letűnt századoknak ódon alkotásai hirdetik a múlt embereinek eszmevilágát, kik ép úgy hódoltak saját koruk uralkodó eszméinek, mint mi a magunkénak, s tudtak nagyokat alkotni, s szellemük még ma is ott él műveikben. Temérdek alkotásaik roppant nyugalommal tekintenek le a zaklatottságában nyugtot nem ismerő modern jogászra. A múlt századainak egy ilyen alkotása az egyházjog, melyre a mai jogásznemzedék

úgy tekint fel, mint valami őskori pyamisra, bámulja roppant arányait, óriási tömegét, sajtószzerű architektúráját, s aztán odább megy, mert nem találja azt praktikus czélokra használhatónak és siet építeni modern hajlékot vasszerkezettel, nem ritkán szecsessziós stýlben, s olykor gipszfallakkal.

Pedig a modern jogásznak nincs igaza, midőn az egyházjognak műtörténelmi értéken kívül egyéb becset nem tulajdonít, s azt nem tanulmányozza, és ki nem használja úgy, mint azt az nagyon is megérdemelné.

Nézzük csak az egyházjogot egy kissé közelebről és pedig először az elmélet, azután a gyakorlati érték szempontjából, s meg fogjuk látni, hogy a modern jogásznak idegenkedése az egyházjogtól nem igazolható maga a területnek terméketlenségével, legfeljebb azzal, hogy annak művelési módja nem kielégítő.

Az elmélet szempontjából tekintve, nem akarok itt kiterjeszkedni arra, hogy az egyházakat mint az emberi művelődés tényezőit méltassam, de igenis felsorolom egy pár sajátágaikat, melyekből látni fogjuk, hogy minden tudós, ki a társadalmi élet tüneményeit tette kutatása tárgyává a legnagyobb figyelmet fordíthatja az egyházak jogának tanulmányozására.

Az egyháznak első különös sajátága, hogy se határokhoz, se területhez, se helyhez nincs kötve feltétlenül, nem úgy mint az állam, mely ilyen feltételek hiányában nem létezhet. Az állam területi fogalom, a jogokat ma már csak mint területi jogokat ismerjük. Az egyház nem területi fogalom, az egyházjog nem területi jog. Egyház és egyházjog ismeri ugyan a területi beosztást, mely a közigazgatás tekinteteinél fogva kellő jelentőséggel bír, de az egyháznak nincsenek határai, az ő területe az egész világ, joga pedig személyhez fűződő jog, melyet a hívő mindig megtart és magával visz a föld bármely pontjára. Innen az a különös jelenség, hogy egy ugyanazon területen, egy ugyanazon időben, egyszerre egymás mellett, több különböző egyház joga létezik és létezhet, mi a polgári jog életében nem fordul elő. Csak felemlítem ezt a tüneményt, anélkül, hogy annak fejtegetésébe bocsátkoznám, mint olyant, mi a tanulmányozást nemcsak megérdemli, hanem egyenesen megköveteli.

De menjünk tovább. Az állam maga az államilag szervezett nemzet, mely a maga körén belül esetleg még a nemzetiségek érzületét is tekintetbe veszi. Nem így az egyházak. Egyház és nemzet nem azonos fogalmak, az egyház fogalma a nemzet fogalmától független. Igaz, hogy vannak egyházak, melyekben

a nemzet fogalmát is ott találjuk, de itt is az egyház inkább csak hozzásimul a nemzet fogalmához, mintsem befogadja azt. A keleti, a protestáns egyház lényegében egy és ugyanaz, bárhol legyen is, csak a nemzetek politikai különbfélesége szerint alkalmazkodik a viszonyokhoz, melyeket megmásítani vagy nem képes, vagy talán nem is akar. De már a római katolikus egyház nemzeteket ilyenekül el nem ismer, s azokra a maga hatalmának gyakorlása közben nincs tekintettel. Katholicizmus és nemzetiség, mint a minap egy katolikus egyházjogi író monda, kizárják egymást. A mi nemzeti az nem katolikus, ami katolikus az nem nemzeti. A katolikus egyház igényt tart minden emberi teremtményre. Faji, nemzeti különbség pedig elvész az egy akol és egy pásztornak világfelfogásában, és azon részek is, hol a nemzeti eszme legerőteljesebben él, jószívvel hódolnak a világvallás közömbösítő hatalmának.

Nemzetiségi mozgalmaktól forrong az egész világ, a nemzetiség eszméje félszázad alatt újjáalakította Európa képét, s ki tudja még milyen változásokat fog előidézni. És létezik egy világhatalom, mely eziránt érzéketlen, és mikor a nemzetiségi áramlat ott, a hol legnagyobb hullámain veti, e hatalom elé kerül, irányt változtat és saját vérei ellen fordul.

Hát ez a jelenség nem méltó-e, hogy vele foglalkozzunk? Az állam az emberben az embert feltétlenül elismeri s már azon az alapon, hogy valaki emberré született, az ember számára jogokat biztosít. Nem így az egyház, mert az egyházban a születés pusztá ténye, jogokat senki számára nem szerez. Az egyház a jogképességet egészen különös alapra fekteti: az *isteni kegyelemre*. Az eredendő bűnről szóló tantétel szerint, melyet az unitáriuson kívül minden keresztény egyház elfogadott, az ember bűnben születik, s születése következtében, nem hogy jogai volnának, hanem egyenesen csak a kárhozat fia.

Nem is a születés, hanem a *megváltás* az alapja minden jognak, mi az egyházban létezik. A megváltás szerezte meg a bukott emberi nem számára a kegyelmet, és csak az lehet az egyház által nyújtott jogoknak alanyává, a ki az egyházba való felvétel által, (a keresztség maga is kegyelmi tény), az isteni kegyelemnek részesévé válik.

Tehát minden jognak kútfeje a *kegyelem*. Nem sajtáságos egy eszme, minden emberi jogot a kegyelemből eredeztetni? S ez a különös elmélet alkalmas arra, hogy reá egy oly jogrendszert lehetett építeni, mely már két ezredév

óta fennáll, s a maga számára örök életet követel, s kész befogadni magába az egész emberi nemet.

A jog, mely ily módon a kegyelemből fakad, nem ismeri a szabadságot, csak egy alakjában ismeri el, mint az akarás szabadságát. Egyéb alakjaiban elveti azt, s erősen lenyűgözi. Küzd a *lelkiismeret szabadsága* ellen, midőn dogmákat állapít meg, melyek előtt az emberi észnek feltétlenül meg kell hódolni. Erős korlátok közé veti az *egyéni szabadságot*, a *jogi szabadságot* az egyház magasabb akaratának engedménye gyanánt tekinti, azon szabadságot pedig, melynél fogva mások életére és a köznek akaratára befolyhatunk, a pásztorról és a nyájról vett elmélet alapján, határozottan visszautasítja. Szabadság és kegyelem nem férnek össze, csak kegyelem és alávetettség. A kegyelemre épített jogi rend nem ismeri az egyenlőséget, a modern törekvéseknek ezen roppant áldozatok árán vívott célpontját. Igaz ugyan, hogy Isten a kegyelmet minden hívőnek nyújtja, a kegyelemben tehát egyenlők vagyunk, de nem a jogokban, még a jogképességben sem, annál kevésbé a hatalom elosztásában. Mert a kegyelem többféleképen érheti az embert, s így abban különféle mértékben és fokban részesülhet, ennél fogva a jogokban is különbségnek kell lennie, s e különbség főképp az egyház hatalmában való részesedés tekintetében áll fenn. A jogot illetőleg az egyház sajátos felfogásnak hódol.

Jog nélkül a hívő ellehet, mert az üdvözülés, mi az embernek legfőbb életcélja, jogok élvezete nélkül is elérhető, ennél fogva az a jogtól teljesen független. A jog ennél fogva csak alárendelt jelentőséggel bír, hogy az üdvözülés feltételei annál inkább megszerezhetőek legyenek, csak ott válik aztán annál nagyobb jelentőségűvé, a hol az egyház lelki hatalma jogi alakot ölt, hogy uralkodjék. E hatalmat pedig, bármilyen közel fekszik is a szerződés elmélete, hiszen minden hívőt külön-külön és egyenkint szabad elhatározása alapján vesz fel tagjai közé, nem innen, s egyáltalában nem is az emberi élet viszonyaiból származtatja, hanem Istentől. Nem alulról, hanem felülről jön a hatalom, mely embereken talál ugyan alkalmazást, mégis független az embertől, sőt egyáltalában attól, a mi emberi. A ki e hatalomnak alánya, ilyenné nem képviselő, se megbízás, se életviszonyai alapján, hanem az isteni kegyelem erejénél fogva lesz, mit az ordinációban nyer. A hívők serege pedig aláveti magát e hatalomnak, nem erőszaknak engedve, sem a nyers erő előtt meghódolva, a tekintély által lesújtva, vagy a

földi jólét és előnyök érdekei után indulva, hanem csupán önkéntes alárendeltségből a hit erejénél fogva.

Ezen alárendeltség önkéntes, de teljes, az uralom korlátlan, mert az alattvalók számára önálló jogokat nem tart fenn, de minden korlátlansága mellett is a legkorlátoltabb. A korlátozás azonban nem a kormányzottak által történik, hanem az által, kitől a hatalom származik.

E hatalom pedig milyen sajátos téren mozog. Természetfeletti erőket ad a gyenge embernek, hogy a tökéletesedés útján ideális életet élhessen, e célból hatalommá teszi a tanítást és kötelességgé a tanulást.

Az eddig mondottakban, csak a lehető legrövidebben kívántam jellemezni az egyházjogot, de e pár jellemző vonás is talán már alkalmas leendő, hogy érdeket költsön és mindazokban, kik a jognak természetét és képződésének törvényeit kutatják és vizsgálják, felébredjen a tudásnak szomszédja ezen sajátos jogi rendszer tanulmányozása iránt, mely a maga nemében egy külön világ, mely egészen különös viszonyokat és intézményeket alkot, melyeket bármi más jogrendszerrel hiába keresünk, nem találunk.

A tudománynak tehát legelméletibb iránya is bőséges és felettebb hálás teret talál itt a kutatás és elmélkedés számára, pedig az egyházak joga nemcsak elméleti, hanem gyakorlati értékkel is bír.

Hazánknak 19 millióra menő népessége, egyházaiban keresi a maga tanítóit, az egyházak tanaiból meríti eszményeit, azok után veszi életének irányát és azokban keres vigasztalást és megnyugvást az élet terhei közepette. Saját szemünkkel látjuk mindennap azon mozgalmakat és változásokat, melyeket társadalmunkban az egyházak idéznek elő, sőt még olyan törekvés se hiányzik, mely az egyházi élet mozgásait természetes medréből el, a gazdasági és politikai élet mezejére igyekszik terelni. Lehet-e gyakorlati jogász, gyakorlati politikus, ki nélkülözheti ezen nagy társadalmi tényezők ismeretét, még akkor is, ha azok egyszerű társadalmi köröknél egyebek nem volnának. Pedig az egyházak nem csupán egyszerű társadalmi körök, hanem hatóságok, kiket a magyar törvényhozás ilyenekül nemcsak elismer, hanem az állam hatalmának egy bizonyos körét reájuk is ruházza, s őket e téren nemcsak vele konkuráló hatalomnak ismeri el, hanem az egyházak határozatainak végrehajtására saját állami közigazgatását bocsátja rendel-

kezésre. Az egyházak ennél fogva nemzeti életünknek igen jelentős tényezői.

Az egyházak joga tehát úgy az elmélet, mint a gyakorlat embereire nézve elég hálás tér, hogy azon munkálkodjanak s az egyházjog még sem részesül nálunk abban a figyelemben és méltánylásban, melyet megérdemelne.

Talán nem járok helytelen úton, ha ennek okait keresve, azok közül egyet kiemelek, s ez nézetem szerint abban áll, hogy azon mód, mely az egyházjognak művelésében ma uralkodó, nem mindenben felel meg a mi igényeinknek.

Mi magyar jogászok vagyunk, s az egyházjog tudományos tárgyalásának módja ma olyan, hogy az se eléggé magyar, se eléggé jogászi.

A jogász nem találhatja magát az egyházjog tárgyalásának mai módjával kielégítve. A mai jogász iparkodik behatolni a jogi viszonyok természetébe, kiismerni azon felettébb finom és bonyodalmas okokat, melyek majd emberi természetünk mélységeiből, majd a külvilág és az emberi társaság viszonyaiból fakadnak, hogy azokból magyarázza ki, mért kellett egy jogintézménynek úgy kialakulni, mint azt szemeink előtt látjuk. A mai jogász iparkodik a jogelveket a fenforgó sajátos viszonyok és körülmények számbavételével, nemcsak az étellel, mindig összeköttetésbe tartani, hanem felkeresni a jogrend természetes fejlődésének irányait, céljait, iparkodik eszméket fejleszteni és azokat a köztudatba átvinni. Ámde az egyházjog még mindig a »practica theologia« eszmekörében mozog, s a jogi elem nem képes a theologiai elemmel szemben önállóságra vergődni. Igaz, hogy az egyházjog theologia nélkül, nem létezhet.

Minden egyház a kinyilatkoztatás alapján áll és nem a filozófiáén. Ennél fogva a hitelvek szolgáltatják azon ősalapot, mely nélkül egyházjog ki nem alakulhat. Az egyházjog maga se egyéb, mint jogintézményekben kifejezett hit. De mindamellett is, mihelyt e hit joggá válik, s a jogász kezei közé jut, a jogásznak a maga működésében az észnek azon rendjét kell követni, mely a jogi igazságok megismerésére, a jogrendszer első okai, lényege és végső céljának tudására vezet. Ez pedig a theologia módszerével nem azonos, azt bővebben fejtegetni felesleges. Az egyházjognak tehát a theologia alapján kell ugyan felépülni, de azután jog legyen az, és nem »theologia practica«, legkevésbé pedig »ancilla theologiae«.

A jogászi szempontokon kívül, még magyarságunk is több

helyet követel az egyházjog tárgyalásánál, mint a mennyit annak ma, adni szoktak.

Mi magyarok, sajátos felfogásunkkal, sajátos intézményeket alkottunk, melyek majd nemzeties jellemünknek individuális gondolkozásából és világfelfogásából, majd történelmünkben magyarázhatók ki. Mi törvénybe iktattuk a lelkiismeret korlátlan szabadságát, de a vallás szabad gyakorlatát már csak hazai törvényeink, s a közerkölcsiség kívánalmainak korlátozása között. A felekezeteket pedig törvényünk majd beveszi, majd csak elismeri, majd pedig el se ismeri.

Mi magyarok tehát különbséget teszünk a hit, a vallás és a felekezet, illetőleg az egyház fogalma között, s mindenikkel külön bánunk el. Ez a mi magyaros felfogásunk alap gondolata, mely folytatást nyer abban, hogy mi az államot és egyházat nem választjuk el egymástól, de nem is azonosítjuk egymással, hanem művelődésünk és nemzeti létünk ezen nagy tényezőit együtt működtetjük, a különböző egyházak között pedig a teljes egyenlőség és viszonyosság álláspontjára helyezkedünk. Mindmeggannyi nagy és alapvető eszme ez, de az egyházjog magyar művelői azokat nem méltányolják eléggé.

Nem adnak felvilágosítást arról, hogy mi módon jött létre itt nálunk ez az állapot, melyek azon általános okok, melyeknek e magyaros felfogás az eredménye. Pedig milyen hálás tér kínálkoznék éppen nálunk, hol akár tetszik, akár nem tetszik, nyolcz bevett egyház hívei élnek egymással elvegyülve, sőt nem ritkán egymással családi és véroközösségben. Mindennap így vagyunk együtt, egymásra szorulva, egymással a társasélet ezernyi szálaival összekötve. A egyházak különböznek, de közös alapokon állanak, az ó-szövetség könyvei valamennyi előtt szentek, az új-szövetséget — egyen kívül — mind elfogadják, a közös kinyilatkoztatás feljegyzése gyanánt. Nem kínálkozik itt önként az az eszme, hogy e bevett egyházak jogai úgy tárgyalassanak, hogy a bennük nyilvánuló eszmei közösségből induljunk ki, mutassuk ki azon legmélyebb alapokat, melyek valamennyinél ugyanazok, s azután a különös sajátságokat és intézményeket vennők tanulmányozás tárgyává, megállapítsuk kölcsönös vonatkozásait, kimutassuk azon ható okokat, melyek a közös alap mellett, a különös alakok fejlődésére vezettek. Vizsgálunk kellene azon uralkodó elveket és eszméket, melyek mindegyik egyház alkotmányában és közigazgatásában kifejezésre jutnak. Itt monarchia, ott reszpublika, itt arisztokrácia, ott demokrácia,

itt központosítás, ott decentralizáció, itt egy hivatalnoki rendszer, ott néporanumok és autonómia, itt egy egységes kormánysservezet óriási apparátusa, amott községi alkotmány és közigazgatás, minő pazar varietása ez a legkülönfélébb elveknél és rendszereknek együtt, egyidőben és egymás mellett. Az egyházjog igazi múzeuma lehetne a kormányzási és közigazgatási elméleteknek, hol a legkülönfélébb elméletek mindjárt élő példákön volnának bemutatathatók és gyakorlatilag is tanulmányozhatók. Az egyházjog magyar művelői azonban ezt nem így fogják fel. Van külön római katolikus, görög keleti, protestáns egyházjog, legfeljebb különös tekintettel egyéb egyházak jogi viszonyaira is, a való pedig az, hogy úgy az irodalomban, mint a tanári székeken csak egy egyháznak a jogát művelik túlnyomó arányban, a többi egyháznak jogát pedig jó, ha csak mellékesen érintik, többnyire azonban azt se igen teszik, vagy ha igen, egyoldalú theologiai szempontok szerint. Az 1848 : XX. t.-cikkről s még inkább az 1895 : XLIL 1-cikkről nem igen vesznek tudomást.

És, hogy vagyunk a római katolikus egyházjoggal? Mi magyarok, mikor ezelőtt 900 évvel római katolikusokká lettünk, nem olvadtunk fel teljesen és feltétlenül a katholicizmus világterében. Katolikusok lettünk, de magyarok maradtunk, s ez a felfogás, mely kezdet óta uralkodó volt nálunk, olyan sajátos intézményekben nyert kifejezést, milyenekre csak éppen nálunk találunk.

A magyar királyság, a magyar nemzetizsinat, a magyar primásság és a magyar törvényhozás, a mi külön, magyar római katolikus egyházjogunknak négy sarkköve.

Nem szakítja ki a magyarságot az egységes világegyházból, csak külön hazát jelöl ki számára, hazát, mely része az egésznek és mégis a miénk az, minden porszemével. Ezen, mi magyaros jogunk, nem talál kellő méltánylásra. Meg van ugyan említve, hanem csak úgy mellékesen s mondhatnám eldugva virágzik, a kánoni jognak rengetegében. Ki kell azt onnan emelni, hisz ennek fejében lettünk mi római katolikusokká. Hozzá tartozik az a mi nemzeti énkhez és nem valami értéktelen sallang az, mit minden kár nélkül letehetnénk. Egy része az a mi külön nemzeti individualitásunknak, miből ha egy-egy vonás majd itt, majd amott veszendőbe megy, veszendőbe megy lassankint a mi magyarságunk is, pedig:

„Teremt-e Isten más magyart,
Ha mink is elfogyánk.”

Dr. Kosutány Ignác.

MODERN MAGYAR ÁLLAMFÉRFIAK.

1. Tisza Kálmán.

II. Tisza Kálmán mint kormány elnök.

Parlamentáris államokban fölötte ritka dolog, hogy felelős államférfiú oly sokáig vezesse országának ügyeit, mint Tisza Kálmán. Hisz a parlamentáris kormányzásnak egyik főelőnye a ruganyosság, mely lehetővé teszi, hogy a közvélemény változó eszmeáramlatai az állam életében egymás után érvényre jussanak. Nehéz elképzelni, hogyan érvényesülhessenek egymástól eltérő, sőt gyakran merőben ellenkező irányok egy és ugyanazon államférfiú alatt, ha föl nem tesszük, hogy ez az államférfiú következetlen önmagával. Ezért alkotmányos országokban voltaképen nem is dicsőség, ha egy politikus igen sokáig tartja kezében a gyeplőt. Ilyenkor rendesen vagy a népben rejlik valami hiba, — a mikor ez elfásult és nem törődik azzal, ki hogyan vezeti sorsát, — vagy az illető államférfiúban, — a mikor politikai hitvallásának nincs szilárd gerincze és könnyen alkalmazkodik minden felmerülő áramlathoz. Hatalmas közvélemény erős, öntudatos politikával bíró egyéneket alig támogat változatlanul egyfolytában tizenöt évig. Az alkotmányos országok történetében tán csak egy kormány van, melyet Tisza Kálmán hosszú kormányzásával össze lehet hasonlítani, s ez Lord Liverpool tizenöt évig tartó minisztériuma Angliában, mely akkor jött létre, mikor Anglia a Napoleon elleni harczok által megkövetelt erőmegfeszítés következtében csak pihenni vágyott és a melynek korrupst, a határozott állásfoglalást kerülő uralkodása Anglia történetének egyik legdicstelenebb fejezetét képezi. Mi volt tehát oka Tisza Kálmán kabinetje hosszú életének?

Egyik oka kétségtelenül a közszellem állapotában rejlett. 1875-ben, mikor Tisza kormánya kezdetét vette, az ország el

volt fáradva. Politikusaink nyolcz éven keresztül végigcsináltak egy csomó nemzetboldogító eszmét, a melyek közül egyik a másikba ütközött, a nélkül, hogy a nép ez eszmék jótékony hatásait rögtön érezte volna. Mindenki vágyakozott kevésbbé nagyhangú, nyugodtabb és reálisabb politika után. A nagy eszmények kissé elkoptak, a mindennapi politikai exigenciák zürzavarában háttérbe szorultak és mert néhány évig elérhetetlennek bizonyultak, sokan teljesen elvesztették a bennünk való hitet. Abból a hatalmas modern államépületből, melynek tervét államférfiaink 1867 után elkészítették, csak egyes kisebb-nagyobb részletek lettek valósággal kiépítve, de a nemzet megunt a rendszeres továbbépítést és inkább a már kiépült részekben akart kényelmesen elhelyezkedni és berendezkedni, s ezt annál inkább, mivel az eddigi lázas, kapkodó munka erősen próbára tette a nemzet gazdasági erőit is. A kor azokhoz tartozott, a melyekről Schiller azt mondja: Es kommen Fülle vor im Menschenleben, wo's Weisheit ist, nicht allzuweise sein. Ebben az általános közszellemben sok tekintetben alkalmas talajra talált Tisza Kálmánnak a frázisoktól idegenkedő és a nagy elvi harcokat kerülő politikája és ez a közszellem alkalmas volt arra, hogy az új kormánynak bizonyos stabilitást kölcsönözzön.

Tisza Kálmán maga is ebben kereste hosszú kormányzásának titkát. A mikor 1885-ben miniszterelnökségének tíz éves jubileumát ünnepelte, mely alkalommal az országnak majdnem minden számottevő testülete tisztelgett az akkor hatalmának tetőpontján álló kor many elnöknél, elgondolkozott azon, hogy mi adott kormányzásának oly szokatlanul hosszú életet. Abban a válaszbán, melyet a főrendiház és a képviselőház szabadelvű tagjai küldöttségének üdvözlő szavaira adott, behatóan foglalkozik e kérdéssel: »A nemzetnek olykor-olykor szüksége van a minden számítást félretevő nagymérvű, általános lelkesedésre, — monda — s ily percekben lánglelkű férfiak szükségesek a nemzet vezetésére. De az általános lelkesedés percei rövidek, még ha sikerre vezetnek is, rövid tehát ilyenkor a vezérek szereplése is. Vannak azután idők, mikor az akár fáradtság, akár kényszerű körülmények miatt tevékenységéről leszorított nemzet megnyílván látván maga előtt a tevékenységi tért, rohamosan, a mellékkörülmények figyelembe vétele nélkül igyekszik pótolni a mulasztást. Ezen korszakoknak is nagy tehetségű, jeles férfiakra van szükségük. De ezen rohamos munka sem tart soha hosszan egy nemzet életében. Részint

belefárad a nemzet, részint a rohamos haladás is mellék bajokat teremt, melyek egy idő múlva éreztetik magukat. Ezért e korszak vezérei is alig maradhatnak túl hosszú ideig a nemzet élén. De van azután egy korszak, midőn a különben életerővel bíró és élni akaró nemzet érzi azt, hogy feladata a bajokat orvosolni, feladata nem rohamosan haladni, nem szemképráztató dolgokat művelni, de homokszemre homokszemet, téglára téglát hordva, felépíteni az állam épületét. És én azt hiszem, — így végzé Tisza — hogy azon időpontban, midőn királyom és nemzetem többségének bizalma a kormányra hívott, egy ily korszak volt hazánkra, nemzetünkre nézve. És éppen azért, mert az én nem ragyogó tehetségeim ezen mindennapi folytonos, nem lankadó; nem fényes, de talán azért jótékony munkára képesítettek: ebben lelem én fel kulcsát annak, hogy oly régen bírhatom úgy királyom, mint a nemzet többségének bizalmát.«

Ez a magyarázat kétségkívül tiszta igazságot tartalmaz, ha nem is foglalja magában a *teljes* igazságot, mert a Tiszakabinet hosszú életének még más okai is vannak.

Az egyik ok az akkori pártviszonyokban is rejlett. Ha a balközép még álmodhatott arról, hogy valaha többségre jut és kormányt alakít, a függetlenségi pártnak, mely az 1875-iki választásoknál nem egészen 40 tagot hozott a házba, ily reményekről eleve le kellett tennie. Volt azon időben még egy húsz tagú igen népszerűtlen conservatív párttöredék, de ez oly gyöngye volt, hogy vezére, Sennyei báró, akkor sem merte elvállalni a kabinetalakítást, a midőn 1878-ban megkínálták vele. A mikor pedig a conservatívek két a szabadelvűpárttól elszakadt csoporttal egyesültek, belső ellentétek bénították meg annak az ellenzéki középpártnak működését, úgy, hogy Tisza Kálmánnak mindvégig alig volt komolyan számbavehető ellenzéke.

Tisza Kálmán hosszú kormányzásának harmadik főoka abban a kíméletlen személyes politikában rejlett, melyet azonnal kormányralépése után inaugurált. Közismeretű dolog, mily öntudatosan tudta megdolgozni a közvéleményt oly célból, hogy ez politikáját támogassa. Ez a személyes politika hatalmasabbá tette őt minden elődjénél és minden eddigi utódjánál, de szenvedélyes ellenségeket is szerzett neki és az ország közszellemének alakulására sem volt kedvező befolyással. Személyes prestige ének emelésén szünetlenül dolgozott. Már mint egyszerű belügyminiszter a Wenckheim-kabinetben megmutatta, hogy a

Deák-párt és a balközépből alakult új szabadelvű-pártban ő akart úr lenni. 1875 április végén például tizenhárom megüresedett főispánság közül tizet adott saját híveinek és csak hármat a régi kormánypárt embereinek. A Deák-párti elemeket a párton belül és párton kívül hátraszorította s maga a miniszterelnök Wenckheim báró, kiről erősen hitték, hogy ellensúlyozni fogja Tisza Kálmánnak saját hatalma növelésére irányzott politikáját, egészen eltörpült belügyminiszterének mindent domináló egyénisége mellett. A balközépnek a vidéken szétszórtan létező szervezeteit Tisza lehetőleg fenntartotta s arra törekedett, hogy ezek a Deák-párti köröket lehetőleg úgy vonják magukhoz, hogy a vezérszerepet megtartsák. A kormány sugalmazott lapjaivá egy csapással a volt balközépi lapok váltak, kivált a »Hon«, — mely többrendbeli átvedlés után ma mint »Magyar Nemzet« ugyanezen szolgálatokat teljesíti, — az »Ellenőr«, a kolozsvári »Magyar Polgár« stb. Személyes politikát űzött Tisza Kálmán a választásoknál is, a melyek teljesen kezében voltak. Egyik jellemrajzírója, igaz, olyan, ki Tisza iránt mérhetetlen gyűlölettel viseltetvén, Tisza egyénisége megítélésénél semmiképen nem lehet mérvadó,* jellemző esetet beszél el erre nézve s az eset nem látszik valószínűtlennek. A választások előtt, — úgy mond, — a szabadelvű-párt központi bizottságának elnöke, Gorove István, személyesen kereste föl a miniszterelnököt, hogy a képviselő választási mozgalmakról s a fölléptetett jelöltek névsoráról tájékozza magát. Wenckheim Béla azonban vállait vonogatva kijelentette neki, hogy ő neki bizony sem választási mozgalmakról, sem a jelöltek névsoráról nincs tudomása, hanem ha Gorove tudomást akar szerezni ezekről, forduljon a belügyminiszterhez. A választások eredménye is igazolja azt a feltevést, hogy Tisza Kálmán erősen felhasználta hatalmát saját híveinek javára. A választások a szabadelvű-párt fényes győzelmével végződtek, a mennyiben ennek 329 mandátum jutott, de ezen mandátumoknak majdnem felét, azaz 163 megbízólevelet, a volt balközép hívei nyerték el, a kiknek a választások előtt csak 60 emberük ült a házban; sőt a Deák-párt néhány főembere is csak nehezen tudott bejutni a képviselőházba. A megválasztott képviselők között nem kevesebb mint 176 volt szolgabíró foglalt helyet, a kik már akkor is a mindenkori kormányelnök leg-

* Tisza Kálmán. Politikai élet- és jellemrajz. Írta: II-ik Kákai Aranyos. 2-ik kiadás. 1878. 151. 1.

hívebb gárdáját képezték. Ily körülmények között egy előkelő publicistánk, Falk Miksa, a választások folyamán joggal jellemezte a helyzetet a következő szavakkal: »A balközép uralkodik s nekünk volt Deák-párt aknák úgy kell tettetnünk magunkat, mintha ez a mi beleegyezésünkkel történék, mert különben ránk fogják, hogy mi akarjuk új lángra szítani az elhamvadt pártoskodást«. Csak idő kérdése volt, hogy a kabinet *névtelen* is azzá váljon, a mi *tényleg* elejétől fogva volt, — Tisza-kabineté. Ez az átalakulás 1875 októberében meg is történt. Maga az új miniszterelnök, Tisza Kálmán, a mikor november negyedikén bemutatta kabinetjét, kijelentette, hogy »itt nem formszerű kabinet-válság következett be, hanem egyedül személycsere történt a minisztériumot illetőleg« ; — nem is tartotta szükségesnek, hogy kimerítő programot adjon.

Tisza Kálmán politikája az első időben színtelen és igen zavaros volt. Gróf Apponyi Albert akkor egy fényes parlamenti beszédjében találóan mutatott reá arra, hogy nem létezik olyan eszme, melyet a kormány előtérbe állított volna a célból, hogy igazi politikai párt képződhessek körülötte és nem pusztán hatalmi koalíció. Gúnyosan folytatta, »hogy a kormány pártját nem egy bizonyos eszmének előtérbe állítása és az a körüli csoportosulás által, hanem inkább az eszmék előtérbe állításának lázas kerülése által, egy valóságos ideaphobiával létesítette.« Politikai programot azonban Tisza azután sem adott s csak arra a kijelentésre szorítkozott, hogy legelső teendőjének az ország pénzügyi bajai orvoslását tartja. De e téren is ellenmondással kezdte kormányzását, a mennyiben az új kormány változatlanul átvette azt a budget-et, melyet a Bittó-kormány terjesztett be s a melyet Tisza Bittónak megtagadott, most azonban egész pártjával megszavaztatott.

Volt azonban politikájának nem egy oly vonása is, mely általános megnyugvást keltett: Tisza Kálmán kíméletlen erélye, mely visszataszító volt, ha személyes érdekekről volt szó; elismerést vívott ki számára, ha oly politikai kérdésekről volt szó, hol az erély helyén volt, mint pl. a nemzetiségi kérdésben. A hetvenes évek második felében tudvalevőleg a magyarországi szerbek Miletics és Polit vezérlete alatt valósággal forradalmi mozgalmakat szítottak a magyarság ellen s oly hangon beszéltek a képviselőházban, mely azóta — nagyrészt Tisza Kálmán befolyása folytán — ismeretlen a magyar törvényhozás termeiben. Jellemzésül csak egy példát. Még 1867-ben történt, hogy felszólt

egy szélbali képviselő s kijelentette, hogy Magyarországnak el kell pusztulnia, ha elfogadja a kiegyezést. Utána felkelt egy Deák-párti képviselő és kifejtette, hogy Magyarországnak el kell pusztulnia, ha nem fogadja el a kiegyezést. Ezeknek válaszolt Miletics. »Két ellentétes nézetet hallok, — így szólt. — Az egyik azt hiszi, hogy Magyarországnak el kell vesznie, ha elfogadja a kiegyezést, a másik azt hiszi, hogy ez a szomorú sors akkor vár reá, ha a kiegyezést nem fogadja el. Nos, uraim, magyarok, azt mondom nektek, hogy kiegyezéssel vagy a nélkül, el vagytok veszve. Mi nemzetiségek is talán veletek fogunk halni, de azon különbséggel, hogy ti nyomtalanul el fogtok tűnni; mi, szlávok, ellenben fel fogunk támadni, ha másként nem, mint azon hatalmas törzs gyermekei, melynek uralma a Névától az Adriáig terjed.« Ez a hang járta abban az időben széltében. A panslavizmus behatolt a szerbség minden rétegébe, mindenütt sürgették a nagy háborút, melynek Ausztria-Magyarországot el kell pusztítania s az egész szerb nép leste dictatorjának, Mileticsnek parancsát. Tisza Kálmán volt az első, ki élesen szembeszállt a szerbség vezetőivel a házban, azt mondván nekik, hogy szerencsájük, mikép a nemzeti és nemzetiségi állam közti különbséget ott teszik, hol az immunitás fedi őket; a képviselőházon kívül tapasztalnák, hogy a magyar nemzeti államnak van elég ereje arra, hogy ellenségeit összetiporja. Az agitatio még tovább nőtt, Újvidék valósággal forradalmi jellegű délszláv törekvéseknek vált fészkévé, mikor pedig kiütött a keleti háború, ezer meg ezer szerb önkéntes lépett át a határon és a magyarországi szerbek is fenyegető magatartást tanúsítottak. Ekkor Tisza Kálmán elfogatta Mileticset, mentelmi joga daczára, és törvényszék elé állította, hol felségárulás miatt 5 évi börtönre ítéltetett. A szerb mozgalom ezután — részben a külpolitikai események hatása alatt is — magában omlott össze.

A Tisza-kabinetre nemsokára nehéz, sőt válságos napok következtek be, melyek a kormányelnök képességeit erősen próbára tették és a melyek rendkívül fontos kihatással voltak az ország politikai és pénzügyi viszonyaira. Pénzügyi téren az ország a Tisza-kormány uralkodásának első éveiben sokat tett, de ez nem Tisza Kálmán érdeme volt, sőt azokból a javaslatokból, melyeket ő még ellenzéki korában a pénzügyi helyzet szanálására kiküldött 21-es bizottságban, mint okvetlenül szükségeseknek jelzett, alig egynéhány valósult meg. Hogy pénzügyi javulás bekövetkezett, az első sorban a Tisza-kabinet első pénzügy-

miniszterének, Széll Kálmánnak érdeme, és egy ideig úgy látszott, hogy az, a mi a fúziónak legalább névleg főczélja volt, — a pénzügyi helyzet javulása — tényleg be fog következni. Előre nem látott körülmények, kivált Bosznia okkupációja, megátolták ezt s a pénzügyi javulást — úgy látszott, — *ad calendas graecas* halasztották.

Az első fontos kérdés, mely Tiszának komoly nehézséget okozott, az Ausztriával való gazdasági kiegyezés kérdése volt. Azok után, a miket Tisza ellenzéki pártvezér korában e téren követelt, azt gondolta mindenki, hogy Tisza igen előnyös kiegyezést fog kötni. Tán többet vártak tőle, mint a mennyit el lehetett volna érni, de Tisza talán ennél is kevesebbet ért el. Ő különben jó eleve megérezte a bajt és félt is tőle. Kormányra lépésekor igen óvatosan nyilatkozott e kérdésekben s már ez sokakban csalódást keltett. Fokozódott e csalódás, midőn 1875 végén az osztrák pamut- és gyapotgyárosok érdekében felmondtak egy Angliával kötött* egyezményt, de nyílt elégtelenséggé csak akkor vált, midőn az osztrák államférfiak az önálló nemzeti bank érdekében engageált Tiszának a bankkérdés kedvező megoldásában nagy akadályokat gördítettek útjába. Mikor 1876 május elején Tisza Kálmán pártjával közölte a kiegyezési megállapodások főbb elveit, még pártjában is 69 képviselő akadt, kik nem voltak hajlandók beleegyezésüket adni, hogy a kiegyezés ez alapon jöjjön létre, hanem inkább kiléptek a pártból és »független szabadelvűpárt« név alatt új pártcsoportot alapítottak. Ha már ez erősen rontotta Tisza politikai prestige-ét, még inkább hozzájárult ehhez kereskedelmi miniszterének, báró Simonyi Lajosnak, lemondása, ki — mint nyíltan beszélték — azért lépett vissza, mert a vámtarifának megállapításánál a magyar kormány az osztrák ipart érdeklő egyes vámtételeknél magasabb vámokba egyezett, mint melyekbe ő az ország érdekében hozzájárulni kész lett volna. Ezzel erősen gyengült Tisza Kálmán posztója saját pártjában is és végre mikor a nehézségek mindinkább fokozódtak s nevezetesen a bankkérdésben leküzdhetetlen nézeteltérések merültek fel az osztrák és a magyar kormány között, — a mennyiben Ausztria nemcsak a teljes bankparitást nem akarta megadni, hanem ellenezte azt is, hogy a bank főtanácsa tagjainak egy bizonyos része szabadon

* V. ö. Matlekovits Sándor: Magyarország államháztartásának története. II. kötet, 74. lap.

legyen választható és hogy a bank kormányzói a két állam részéről a király által neveztesse ki, — Tisza mégis kénytelen volt 1878 február elején lemondását benyújtani. A király hosszasan konferált több előkelő politikusunkkal, kivált a konzervatívok vezetőivel, de senki sem akart felelősséget vállalni azért a kiegyezésért, melyért még Tisza Kálmán sem mert helyt állani. Utoljára is Tisza megtartotta tárczáját és késznek mutatkozott a kiegyezést elfogadtatni. Az ellenmondást, melybe így önmagával jutott, egy formulával igyekezett elpalástolni: »Tudjuk jól, — így szólt, mikor február 27-én újból bemutatkozott a Házban — hogy mikor ezt a kiegyezést elfogadjuk, nehéz, súlyos felelősséget vállalunk magunkra; de meggondolva úgy hazai, mint az általános, úgy a politikai, mint a pénzügyi helyzetet, azt találjuk, — és semmi egyebet nem gondoltunk meg, mint hazánk érdekét — hogy ezért elvállalhatjuk a felelősséget; de nem vállalhatnák el azon bajokért, a melyek bekövetkezhetnének, ha egy ilyen egyezséget el nem fogadnánk.« A képviselőház azonban nem egyértelműleg osztotta e felfogást és sokan élesen hibáztatták Tisza eljárását. A független szabadelvűpárt vezére, báró Simonyi Lajos például, ki nem rég még minisztertársa volt Tiszának, egyszerű manővernek és komédiának nevezte a kormány elnök eljárását és azt mondta: »Magyarország történelmében sok gyászlap van, de egy sincs olyan, melyet szégyenlenünk kellene. Azon lapot azonban, a melyre a legutóbbi alkudozások feljegyezve lesznek, az utókor pirulva fogja olvasni.« Simonyi Ernő pedig a függetlenségiak részéről azzal vádolta Tiszát, hogy szánt-szándékkal kényszerhelyzetet teremtett, melyben a koronának nem volt más választása, mint-hogy újból Tiszát bízta meg a kormány alakításával.

A kiegyezést, mely később hosszú vitákat idézett elő, tényleg sok gáncs érthette. Nemcsak az önálló bank eszméjét kellett feladni, hanem az osztrák Lloyddal kötött szerződés egynémelyik pontja is a magyar érdekek szempontjából igen kedvezőtlen volt, az osztrák nemzeti bank 80 milliós adósságának egy részét el kellett vállalni s a vámkérdéseknek védvamos szellemben való megoldása az osztrák iparost részesítette előnyben a magyar fogyasztók rovására. Ha ezt a kiegyezést szembe állítjuk a volt balközép néhány hívének azon reményével, hogy Tisza még közjogi téren is vívmányokat fog kieszközölni, értjük az általános csalódást. A mi Tisza politikai eljárását illeti, lemondása tényleg csak egy kis komédia volt. Igaz, hogy az

ellentétek akkor oly élesek voltak, hogy vagy az osztrák, vagy a magyar minisztériumnak távoznia kellett volna. Ausztria engedékenységét nem lehetett kikényszeríteni s így Magyarországnak, ha csak nagy bajokat és zavarokat nem akart előidézni, akarva, nem akarva, el *kellett* fogadnia a rossznak elismert kiegyezést. Valamely magyar miniszterelnöknek el kellett vállalnia érte a felelősséget és ha Tisza eleve nyíltan beismerte volna, hogy az adott körülmények közt nem képes jobb kiegyezést keresztülvinni, de elvállalja érte a felelősséget, akkor eljárása a bátorság színében tűnt volna föl. De hogy először lemondásával elhárította magától a felelősséget azért, a mi végre is az általa vezetett tárgyalások eredménye volt, mert tudta, hogy más sem vállalja el érte a felelősséget s hogy az adott kényszerhelyzetben majd az is honmentés színében fog feltűnni, ha végre hajlandónak mutatkozik elvállalni a felelősséget saját tetteiért, az bizonyynyal csak taktikai fogás volt, a melylyel Tisza Kálmán talán pillanatnyilag könnyített helyzetén, mely azonban kevésbé méltó önérzetes államférfiúhoz.

Tisza helyzete különben a parlamentben mind súlyosabbá vált, különösen mióta az ellenzéki csoportok, névszerint a Simonyi Lajos vezérlete alatt álló független szabadelvűpárt, a konzervatívok és a Szilágyi Dezső vezérlete alatt álló pártonkívüliek egymással egyesültek és »egyesült ellenzék« név alatt megalakították azt a 115 főnyi pártot, mely később, mint »mérésékelt ellenzék« s még később, mint »nemzeti párt« oly soká játszott szerepet a magyar politikában. A szabadelvűpártban is mind kedvetlenebbé vált a hangulat, részben a »boszniai kaland« miatt, részben azért, mert az osztrák kormány a nyert engedményekkel sem lévén megelégedve, folyton új meg új követelésekkel állt elő, mi új meg új alkudozásokat követelt meg. Előfordult az, hogy a Lloyd-szerződés egy pontját maga a pénzügyi bizottság elvetette, a Házban a 80 milliós bankadósság tárgyában a kormány csak 13 szónyi többséget kapott, egy másik esetben, egy a népgyűlések tárgyában kiadott, s később visszavont meglehetősen illiberális rendelet tárgyalásakor a kormány csak 17 szónyi többséggel rendelkezett. Ilyen, a kormányra nézve kedvezőtlen viszonyok közt folytak le az 1878-iki választások. Eredményük mindazáltal nem volt kedvezőtlen a kormányra nézve, mert a szabadelvűpárt 77 főnyi többséggel került vissza a Házba, míg az egyesült ellenzék tagjainak száma 115-ről 71-re szállt le. De hogy a hangulat Tisza ellen volt,

arra élénk világot vetett az a tény, hogy maga a miniszterelnök kibukott, elvesztvén debreczeni kerületét, melyet 1860 óta minden országgyűlésen képviselt s csak utólag jutott mandátumhoz Sepsí-Szent-Györgyön.

Ha már a gazdasági kiegyezés egyes részletei oly nehezen mentek keresztül, még fokozódtak a nehézségek, a mikor a bosnyák okkupáció kérdése került szőnyegre. E kérdés tárgyalásánál is a kormány több ízben csak nagy bajjal tudott megmenekülni a leszavaztatástól. Az egész bosnyák vállalat, melyet meggyőződésünk szerint a későbbi kor fényesen igazolt és fényesen fog igazolni, teljesen népszerűtlen volt. Az orosz-török háború által előidézett törökbarát hangulatban már 1877-ben nem szívesen látták, hogy a monarchia semleges maradt és nem avatkozott bele a háborúba Törökország érdekében. Közgyűlések és megyei gyűlések tiltakoztak Bosznia okkupálása ellen, mely Törökország területi épségét megbolygatná. Igen nehéz volt e viszonyok közt Magyarországon fentartani és megvédeni azt a nagyszabású, genialis politikát, melyet gróf Andrassy Gyula teremtett meg. E feladat majdnem teljesen Tisza Kálmánra hárult s az ő erélyének, ügyességének, szívósságának és kiváló taktikai képességeinek köszönhető, hogy ez a politika diadalt aratott. Ennek a politikának sarktételeit ismételtelen előadta, kifejtvén, hogy a monarchia érdekeire nézve sérelmes volna a *status quo* minden oly változtatása a Keleten, mely Törökország területi épségét csonkítaná, a keleti apróbb államok területét nagyobbítaná vagy Oroszország befolyását növelné, hogy továbbá a monarchia érdekkörébe ütköznék, ha délen és keleten a bármely idegen állam (olvasd Oroszország) befolyása alatt levő apró államok egy belnyugalmunkat folyton fenyegető övet képeznének. Ezzel az állásponttal Bosznia okkupációja összefért, de azért Tisza Kálmánnak, a mikor 1878 júliusban Bosznia tényleges megszállása bekövetkezett, mégis nyíltan nemcsak alkotmány sértést, hanem szószegést is vetettek szemére. Tisza a keleti válság egész tartama alatt a legnépszerűtlenebb emberek közé tartozott, s már 1877 decemberében bevették ablakait is. A miniszterelnök ismét érezte, hogy a talaj ingadozik lábai alatt, s a mikor Széll Kálmán pénzügyminiszter a 60 milliós bosnyák hitel túllépése miatt és azért, mivel a bosnyák politika által az államháztartás egyensúlyának helyreállítására irányzott törekvések sikerét veszélyeztetve látta, lemondott, vele együtt beadta lemondását Tisza Kálmán is, még mielőtt az új ország-

gyűlés megnyílt volna; a korona ismét több előkelő politikussal tárgyalásokat folytatott a kormány újjáalakítása iránt, de a megkérdezettek nem akartak belemenni ilyenbe, igen helyesen úgy okoskodva: hogy a kormánynak végleges megalakítását oly közel az országgyűléshez csak úgy lehet eszközölni, ha előbb az országgyűlésen s jelesen a képviselőházban történendők által a helyzet tisztul. Így tehát Tisza ideiglenesen megtartotta a miniszterelnökséget s maga vette át a pénzügyi tárczát is. Az október 19-én megnyílt országgyűlés nem nagy rokonszenvvel fogadta a kormányt. A szabadelvűpárt egyik korifeusa, Szlávay József, még a nyár folyamán kijelentette, hogy a hadi műveletek lebonyolítását ugyan politikai dissonanciák előidézésével megzavarni nem szabad, de ha az okkupáció be lesz fejezve, le kell számolni a kormánnyal. Tényleg az ő befolyása alatt létrejött válaszfeliratban egy szó sem foglaltatott, mely bizalmat tartalmazott volna a kormány iránt. Beksics Gusztáv igen helyesen mutat rá arra, hogy e felirat elfogadásával a kormány helyzete tarthatatlan lett volna, s nincs kétség benne, hogy e feliratot az ellenzék is támogatta, de könnyen elfogadtatható volt. De az ellenzék oly taktikai hibákat követett el, a melyek Tisza Kálmánnak ismét lehetővé tették a megmaradást. Nemcsak a függetlenségi-párt lőtt erősen túl a célon, a midőn nevében Simonyi Ernő az összes miniszterek vádaláhelyezését indítványozta, de az egyesült ellenzék is hibát követett el, a midőn egyenesen bizalmatlanságot indítványozott Tisza Kálmán iránt. Ezeket a túlzó indítványokat a kormánypárt mégis visszautasította s ezzel *implicit*e bizalmat szavazott a kormánynak. Ily előzmények után sikernek volt tekinthető, hogy nov. 27-ön 22 szónyi többséggel a felirati javaslat keresztülment. E szavazás eredménye alapján Tisza Kálmán december 5-én újból véglegesen alakította meg kabinetjét. Ez akkor a leghelyesebb is volt, és ő maga igen helyesen mutatott rá arra, hogy ha lehetnek is esetek, melyekben némely kabinet rendkívüli kis többsége megbuktathatja a kormányt, itt nem lehet ily esetről szó, mert ez esetben a kisebbséget képező, de a többségtől nem nagyon távol álló szavazatot nem egy, politikai célzatai nézeteiben egyöntetű kompaktpárt adta össze.

Tisza Kálmán egész miniszterelnöksége alatt ez volt a legnehezebb situáció, s a kiknek velünk együtt az a nézetük, hogy a bosnyák politika akkor az ország közvéleményének tiltakozása daczára is helyes és mindenáron keresztülviendő

volt, azoknak el kell ismerniök, hogy akkor Tisza Kálmán a maga kiváló taktikai érzésével volt *the right man in the right place*. Tisza maga a bosnyák-politikát, — valószínűleg taktikai okokból — inkább csak egészen üzletszerű érvekkel védelmezte, reá mutatván arra, hogy bármily nagyok legyenek is az áldozatok, melyeket a bosnyák politika megkíván, ezek még mindig kisebbek, mint azok, melyeket bármely más lehetséges politika megkövetelne. Nemcsak ezt az üzletszerű, merkantil szempontot lehetett eljárására felhozni, de sokkal fontosabb, magasabb érdekeket is.

Tisza új kormánya ismét csak a pénzügyi helyzet szanálását állította oda első feladatként, s erre tényleg szükség is volt, mert a bosnyák okkupáció nagy költségei teljes anarchiát hoztak be pénzügyeinkbe. Ez annál veszélyesebb volt, mert Széli Kálmán, az egyedüli pénzügyi kapacitás, rendezésükre tehetségeinél fogva képes lett volna, nem tartotta elveivel összeférőnek, a kormányban résztvenni. Utódja, Szapáry Gyula, nem állt az igen súlyos helyzet magaslatán, s így a deficit nőttön-nőtt. A mi a pénzügyi helyzet szanálására megkíséreltetett, azt részleteiben itt nem fejtegetjük, mert e törekvések csak közvetve kapcsolódnak Tisza Kálmán nevéhez, valójában azonban ott is, a hol sikertelenek, ott is, a hol sikeresek voltak, első sorban mások ténykedései voltak. A kormány e téren sokszor igen kapkodó politikát folytatott, nem volt elvi programja, hanem esetről-esetre határozta el magát. Ha akkor a legfényesebb kapacitás sem lett volna képes azonnal teljesen rendbe hozni mindent, — bizonyos az is, hogy a kormány nagy iniciatívából való félelme, burokratikus tengődése, csak súlyosbította a helyzetet.

A parlamentnek Tisza Kálmán a nyolczvanas évek elejétől fogva sokáig úgyszólván korlátlan ura volt s ezért a nagy konfliktusok, a melyek államférfim képességét próbára teheték volna, hiányoznak a nyolczvanas évek első felének történetéből, így mi is rövidre szabhatjuk Tisza e korbéli tevékenységének ismertetését, — hisz nem lehet feladatunk, figyelemmel kísérni azt az egész aprólékos működést, melyet Tisza Kálmán és miniszterei kifejtettek. Úgyis nehéz volna megállapítani, hogy a létrejött alkotásokból mi volt Tisza Kálmán érdeme és mi csendes, névtelen munkatársaié. Mikszáth Kálmán egy helyen a minisztereket találóan hasonlítja össze a karácsonyfával, melyet teleaggatnak almával, dióval, narancscsal s aztán dicsérik és szépnek találják, nem gondolva azzal, hogy az alma, a dió

meg a narancs másutt termett, oly fákon, melyekről senki sem tud. Mi nem akarunk ebbe a hibába esni és nem akarjuk a jóért s a rosszért a mi történt csak Tisza Kálmánt okozni, de azért bizonyos, hogy a Tisza-korszak reformalkotásainak általános szellemére Tisza Kálmánnak volt legtöbb befolyása.

Törvényalkotásainak legnagyobb hibája, hogy nem fektetett súlyt a gyökeres reformokra, hanem rendszeren megelégedett palliatív eszközökkel. Egyike azoknak a feladatoknak, melyeknek megvalósítása már kabinetjének megalkotásakor főfontosságúnak tetszett, a közigazgatási reform, működése alatt teljesen hátramaradt, — legfontosabb közigazgatási újítása a közigazgatási bizottság behozatala volt, a melynek czélszerűsége és helyessége felől nagyon is megoszolnak a vélemények, úgy hogy maga Tisza Kálmán fia, Tisza István gróf elismerte, hogy ez az intézmény mostani alakjában fenn nem tartható. Az egyházpolitikai reformoktól s egyáltalán minden szerves reformtól fázott és húzódozott, az eminenter gyakorlati emberek mintájára, kik a kórjelenségeket sokszor igen jól gyógyítják, de nem elég mélyek, nem elég tartalmasak, nem elég merészek, hogy gyökeres elvi megoldásokat proponáljanak. Sőt nemzetiségi politikája, mely voltaképen eredményes volt, szintén nem hatolt bele a kérdések mélyére, ebben is Tisza sokkal inkább volt chirurgus, mint orvos. Majdnem minden alkotásán meglátszik, hogy az nem egyöntetű elvi program kifolyása, hanem csak bizonyos gyakorlati igényeket akar jól-rosszul kielégíteni. Nagy koncepcziókat politikájában hiába keresünk. Tisza képességei elegendők voltak arra, hogy parlamenti csatákat megnyerjen, de nem voltak elegendők arra, hogy nagyszabású haditervet eszeljen ki és valósítson meg az ország érdekeiért folytatott küzdelemben.

Ne értsenek azonban félre bennünket! Tudjuk, hogy az államférfiú nem egyetemi tanár s feladata nem az, hogy absolut érvényű elveket valósítson meg, de az, hogy ezen általános eszméket összeegyeztesse az adott körülményekkel s viszonyokkal. Ezek a körülmények megszámlálhatlanul sokfélék és a legkülönbözőbb kombinációkban fordulnak elő, — mondja egy helyen Burke — változatosak és változókonnyak, s a ki nem veszi őket tekintetbe, »az nemcsak téved, de egyenesen örült, *dat operam ut cum ratione insaniam*, metaphysikus értelemben vett örült«. De a körülmények tekintetbevételének, a megengedett opportunismusként sohasem szabad addig mennie, hogy az elvek és eszmék teljesen eltűnjenek bennük. Az államférfiú

orvos, kinek állami és társadalmi bajokat kell gyógyítania. Bizonyára nem az az orvos éri el az életben a legnagyobb sikereket, ki elméleti úton, könyvekből akarja gyógyítani a bajokat, de az sem, a ki pusztán gyakorlati megfigyelések alapján bizonyos symptomáknak gyógyszereit leste el, s ezért kész orvosnak képzelet magát. Tisza ellenfelei gyakran estek az első hibába, ő maga az utóbbiba. Ama elsőrangú államférfiakhoz, kik a mindennapi politika zűrzavarában el nem veszítik a fonalat, mely a nagy eszmék megvalósításához vezet, kik nemcsak a legközelebbi jövő feladatait tudják megoldani, de évekre s évtizedekre építenek, Tisza Kálmán kétségtelenül nem tartozott.

Mégis hálátlanság volna rá nem mutatni arra, hogy Tisza Kálmán reformalkotásai nagyban és egészben liberálisak voltak, ha e szót nem is kell európai értelemben vennünk. Egy egész generáció nőtt nagygyá kormányzása alatt ugyanazon szellemben és a kilenczvenes évek nagy reformmozgalmi talán nem is lettek volna megvalósíthatók, ha Tisza Kálmán gondosan elő nem készíti számukra a talajt. Az is bizonyos, hogy az ország Tisza kormányzása alatt gyarapodott és erősödött, a mi jórészen Tisza Kálmánnak a nagy konfliktusok előtt kitérő politikájára vezethető vissza. Tisza erős kézzel összetartotta pártját, míg az ellenzék bensőleg teljesen meg volt hasonolva s alig volt képes csak egyetlen nagy kérdésben is tiszta elvi álláspontot elfoglalni. Az eszközök, a melyeket Tisza pártjának erősítésére felhasznált, persze nem voltak nagyon kifogástalanok és kivált az 1881-iki választások óta állandó volt a panasz, hogy Tisza uralmát csak a korrupció eszközeivel tudja fent ártani, hogy megrontja a választások tisztaságát és hogy azt a szigorú, könyörtelen pártfegyelmet, a melyet behozott és a mely, mint a hetvenes évek züllött pártviszonyainak reakciója, tán szükséges volt, azzal édesítette meg, hogy híveinek apró előnyöket adott és számukra, mint mondták, húsosfazekat állított oda.

Egyik szemrehányás alól sem lehet Tisza Kálmánt teljesen felmenteni. Tényleg alatta honosult meg az a praxis, mely a választásokat túlnyomó részükben gazdag emberek multságává tette. Olyan viszonyok voltak akkor nálunk, a milyenek száz év előtt élt angol írók tanúsága szerint akkor és sokkal később is Angliában uralkodtak. Nem kisebb ember, mint Burke, kinek szavait fennebb már idéztük, és a kit semmiképen sem lehet laza erkölcsi felfogással vádolni, nem látott ebben semmi gáncsolni valót, sőt egyenesen kizártnak s lehetetlennek

tartja a teljesen tiszta választást. »Az utolsó választások költségeit — mondja egy helyen — 1.500,000 fontra becsülték és meg vagyok győződve, hogy nem becsülték túl. Az utolsó parlamenti ciklus vége felé több választási ügynök járt kelt a Házban, azt mondogatva: Uram az ön választása háromezer fontba fog kerülni, ha ön független; de ha a minisztérium támogatja önt, megtehetjük kétezerért, s esetleg kevesebért. És a dolog érthető is volt. A hol a minisztérium hatalmában áll, támogatói pártfogoltjainak hivatalokat, tisztségeket, rangokat, és trafikokat osztogatni minden számbeli korlátozás nélkül, ott a kormány hívei kétségtelenül ennek fejében sok pénzt takaríthattak meg. Lehet, hogy a kincstár készpénzt is adott, de valóban az felesleges lett volna«. És ugyancsak megtaláljuk Burke-nél azt a nézetet is, hogy az államférfiaknak meg van engedve, hogy az egyéni haszonlesést saját céljaikra felhasználják. »E haszonlesés, — így szól, — észszerű, hatalmas és termékeny tulajdonság. Hadd mutasson rá a satyrikus nevetséges oldalaira, hadd ostorozza a moralista bűnös vonatkozásait, hadd sajnálkozzék a lágyszívú azon, a mi benne kegyetlen és szívtelen, hadd büntesse a bíró a csalást, a zsarolást, — az államférfi ne törődjék ezzel, az ő feladata csak az, hogy kihasználja a haszonlesést is ép úgy, mint minden a természet által adott erőt«.

Nem Tisza Kálmán kormányrendszerének védelmére hoztuk fel ezeket, de talán mentségére szolgál, hogy elsőrangú szellemek is voltak, kik olyan hibába estek, mint ő. Ma már Angliában is másként gondolkoznak s a Burke által megvédett praxis ép oly kevésbé vált díszére az akkori angol társadalomnak, mint a hogy nem vált dicsőségére a Tisza-aerának sem. Legfőlebb azzal a kétes értékű elvvel lehet menteni Tisza politikáját, hogy *qui veut la fin veut les moyens*, hisz tényleg ennek az eljárásnak köszönhető a züllött pártviszonyok szanalása, de ez esetben is tovább ment, mint szükséges lett volna, már pedig, ha valamiben a fősვნყségig kell vinni a takarékoságot, úgy ez az ilyen eszközök alkalmazásáról áll.

Talán 1885-től kezdve lehet datálni Tisza posicziójának lassankénti gyengülését.* Szokott eljárása, hogy létező hatalmas ellenáramlatokkal inkább megalkudott, hogy buknia ne kelljen, semhogy a bukás veszélyének daczára is következetesen megmaradt volna elfoglalt álláspontja mellett, aláásták tekintélyét

* V. ő. erre vonatkozólag Beksics kitűnő fejtegetéseit: A modern Magyarország, 747s köv. lapokon.

magában pártjában is, ha ez nem is jutott mindjárt nyíltan kifejezésre. A Tisza-kabinet dekadenciájára vallott már az, hogy 1885-ben, a főrendiház reformja alkalmából, kénytelen volt elejteni eredeti demokratikus szellemű reformtervezetét és hogy a főrendiházba a király által kinevezendő tagok számát 150-ról 50-re szállította le. Meginhatta egy időre Tisza Kálmán állását a Janszky által Henczi sírjára letett koszorú ügye is, mely zajos tüntetésekre vezetett. A pénzügyi helyzetben is ismét súlyos zavarok merültek fel, melyek ellentéteket idéztek fel a kormány tagjai között annyira, hogy az 1886-iki költségvetés benyújtásánál Szapáry Gyula pénzügyminiszter nem volt képes még csak rendes exposé-ját sem megtartani. A román határkérdésben előterjesztett törvényjavaslatot közjogi szempontból méltán élesen megtámadták, mert e javaslat Magyarország határának megállapítását közös ügygétette s Tisza, ki eleinte az alkotmány sértést tagadta, kénytelen volt utóvégre is beleegyezni a Ház azon határozatába, hogy jövőre hasonló közjogi sérelmek előfordulni nem fognak. De a legnagyobb mértékben járult hozzá állásának megingásához az 1889-iki véderővita, melynek szenvedélyes hangja sejtetni engedte, hogy a Tisza Kálmán hosszú uralma következtében háttérbe szorult irányok előbb-utóbb egész hatalommai ki fognak törni és ellenállhatatlan erővel fogják megkövetelni érvényesülésüket.

A véderő-törvényjavaslatnak kivált két szakasza volt az, a mely az ellenzék támadásait provokálta: a 14. és a 25. szakasz.

A 14. szakasz az 1868-iki védtörvény megfelelő (12. és 13.) szakaszaitól eltérőleg, nem a teljes hadilétszámot állapította meg 800,000 főben, még pedig *tíz évre való érvénnyel*, hanem az évi újonczjutalék magasságát állapította meg 103,100 főben. Az 1868-iki törvény azon intézkedése, hogy a hadilétszám kitöltésére szükséges újonczilleték a tíz év lefolyása előtt kérdésbe csak úgy vehető, ha Ő Felsége az illető felelős kormányok útján annak emelését vagy leszállítását kívánja, az új szövegben oda módosult, hogy a hadsereg megállapított újonczjutaléka tíz év lefolyása előtt csak akkor lesz kérdésbe vehető, ha Ő Felsége az illető felelős kormányok útján az újonczjutaléknak emelését vagy leszállítását szükségesnek tartja. Az az alkotmányos intézkedés, mely szerint a jutaléknak tényleges leszállítása csak akkor történhetik meg, ha a törvényhozás azt azon évre már meg is szavazta, természetesen változatlanul fennmaradt az új szakaszban is. Az ellenzék ebben a tíz évi határidőre vonatkozólag meg-

változtatott szövegben a nemzet újonczmegajánlási jogának lekötését látta. Különösen Szilágyi Dezső fejtette ki, hogy a 14. §. az 1867. évi XII. törvényczikkbe ütközik, mert az újonczállítás jogának lekötése nem határozott időre történik, már pedig az alaptörvény egyik lényege, hogy Magyarország úgy a koronával, mint a monarchia másik államával a közös véderőre nézve s a hozzájárulási arány felett törvény által meg nem kötött szabadsággal egyezkedhessek. Tisza Kálmán, Beksics elbeszélése szerint, nem vett részt a 14. §. szövegezésében, de jelen volt azon a közös miniszteri értekezleten, mely a végleges szöveget elfogadta. Saját nyilatkozatai szerint, akkor jóhiszeműen meg volt győződve arról, hogy a régi és az új szöveg tartalma ugyanaz. A változott szöveghez való ragaszkodást pedig azzal magyarázta meg, hogy ama szöveghez a korona és az osztrák kormány hozzájárultak s így ő magára vállalta a kötelezettséget, hogy ama szöveget keresztülviszi. A vita folyamán állandóan azt hangoztatta, hogy az új szöveg értelme azonos a régi szöveg értelmével, de ezzel még saját pártját sem igen nyugtatta meg, sőt az ellenzéknek azt az igen tetszetős és megczáfolhatlan logikájú érvet adta kezébe, hogy ha a két szöveg egyértelmű, a kedélyek megnyugtatóására vissza kell állítani a régi szöveget.

A 25. szakasz, a tartalékos tisztek vizsgájáról intézkedvén, ezeket úgy szabályozta, hogy a vizsgákon a német nyelvben való jártasságot is igazolni kellett. Ez az intézkedés is éles megtámadásoknak volt kitéve, bár indoklására joggal fel lehetett hozni, hogy a hadsereg német vezényleti nyelvére való tekintettel szükséges, hogy a tisztek a német nyelvet is bírják.

A vitába beleszólt az utcza is. Két héten keresztül zajos tüntetések játszódtak le, sőt megtámadtak s tetteleg bántalmaztak egyes képviselőket is, egy ízben pedig magát Tisza Kálmánt is megtámadta a tömeg, úgy, hogy lovasrendőröknek kellett őt kiszabadítania. Ily hangulatban Tisza ismét engedett s megengedte, hogy a 14. szakasznál az ellenzék felfogása érvényesüljön, a 25. szakaszt pedig Gajári Ödön egyik határozati javaslatával enyhítette. De az engedékenység sokkal később jött, semhogy helyre tudta volna hozni azt, a mit Tisza ez izgalmas napokban tekintélyéből elveszített. Bukását tán már az akkori utcza zavarok, melyek január végén valóságos lázongás színét vették fel, kikényszerítették volna, ha Rudolf trónörökös tragikus halála teljesen el nem terelte volna az általános figyelmet. Az ellenzék a véderővita lezajlása után alig hallgatott Tisza

szavára és a leghevesebb és legdrasztikusabb szitkokkal illette őt, saját pártjában pedig azokat, kik a 14. §. iránt elejétől fogva aggodalmakat tápláltak, későn jött engedékenységgel nem békítette ki, azokat pedig, kik elejétől fogva vele tartottak, csak ferde helyzetbe jutatta, a mikor attól voltak kénytelenek elállni, a mit eleinte oly szívósan védtek, mintha az ország boldogsága függne rajta. Tisza Kálmán e küzdelmekben teljes vereséget szenvedett és alkotmányos fogalmak szerint, de pusztán az észszerűség szempontjából is, feltétlenül le kellett volna mondania.

Tisza azonban ragaszkodott a hatalomhoz, és kabinetjének fokozatos rekonstrukciójával igyekezett erősíteni helyzetét. A legszebb sakkhúzás, melyet e célból tett, kétségtelenül Szilágyi Dezsőnek igazságügyminiszterré történt kinevezése képezte, de Wekerle Sándornak pénzügyminiszterre való kinevezése is rendes körülmények között csak erősíthette volna helyzetét. A változás több volt, mint pusztán személyváltozás, de azért magának Tisza Kálmánnak gyökeresen még sem használt. Tekintélyét az 1885 óta lejátszódott események lassanként teljesen felemésztették s az 1890 febr. 24-én kezdődő appropriációs vitában már oly hangok hallatszottak Tisza ellen, a milyenek eddig a magyar országgyűlésen nem igen fordultak elő. Helfy Ignác szemére hányta a miniszterelnöknek, hogy alaposan megrontotta és teljesen meghamisította a parlamentarizmust. Horánszky Nándor kijelentette, hogy a politikai erkölcstelenség rendszerének szomorú dicsősége egyszersmindenkor a Tisza Kálmán személyéhez és nevéhez van fűződve, s hogy a miniszterelnök az a kóranyag, ki ha egyszer ráteszi valamire kezét, megront mindent, nemcsak az intézkedések külső alakjában, hanem a szellemben is, melyet abba belehel. Polónyi Géza kijelentette, hogy »Magyarország miniszterelnöki állásának olyannak kell lennie, hogy ha nem is politikai bizalommal, de legalább a megrendíthetetlen tisztelet érzetével viseltessék irányában az ország minden polgára. A ki azon jogokat eljátszotta, hogy a tisztességes parlamentarizmus elvei mellett a tisztességes emberek sorába számíttassék, az Magyarország miniszterelnöke nem lehet. A kit egyszer gyűlölni és megvetni tanultunk, — így folytatá — azt követni nem fogjuk soha.« Ábrányi Kornél pedig, Tisza Kálmán régi ellensége, felkiáltott: »Az ellenzék harcának már vannak eredményei, mert a miniszterelnök urat az a jégkéreg, melylyel mindent megfagyasztott, nem védi; nem védi többet semmi aranyhatalmú bástya, semmi féle aczélpánczél, vért, csak egy vékony bástya: az arcznak bőre.«

Ily támadásokkal szemben Tisza Kálmán végre megértette, hogy nem maradhat többet kormányon s már csak azon iparkodott, hogy oly kérdést találjon, a melyben népszerűen bukhatik.

Ez a kérdés csakhamar elérkezett a honossági törvény módosításának képében. Az 1879-iki honossági törvény azon szakasza, a mely szerint az, a ki tíz évig megszakítás nélkül Magyarországon kívül tartózkodik, elveszti a magyar állampolgárságát, a Turinban élő Kossuth Lajost is megfosztotta volna állampolgári jogától. Tisza azon állásponton volt, hogy Kossuth, ki több magyar városnak díszpolgárává választott, ez oknál fogva megmarad honpolgárnak, de Kossuth Lajos egy levelében ezt elégtelennek jelentette ki, »mert az alkotmányos jognak legsarkalatosabb alaptételei közé tartozik, hogy pusztán miniszterelnöki kijelentésnek, hacsak annak megfelelőleg a törvény nem módosíttatik, jogérvénye nincs.« Tisza Kálmán e kérdésben ismételten nyilatkozott, először 1889 nov. 22-én, minisztertársaival történt előzetes megállapodás alapján, aztán december 11-én rögtönözve, egy a képviselőházban felmerült incidens alkalmával. Ez alkalommal Tisza Kálmán megígérte a honossági törvény szóban forgó szakaszának megváltoztatását. A minisztérium azonban ebbe nem akart belelenni, nézeteltérések merültek fel, s Tisza nem is tett valami nagyon komoly kísérletet ezek elsimítására, hanem 1890 márczius 13-án lemondott.

Ez a bukásáról szóló hivatalos verzió. Hogy a bukásnak sokkal mélyebb okai is voltak, s hogy Tisza Kálmán voltaképen azért mondott le, mert egészen eljátszotta hatalmát és tekintélyét, arra már reámutattunk. Nem is lehetne mondani, hogy bukása, mely utóvégre is népszerű álláspont érdekében következett be, használt volna neki. Kormányzása túl hosszú volt és mindenki, a ki bármi miatt elégedetlen volt, azt remélte, hogy utódja alatt másképen lesz a dolog. Így távozása csak megnyugvást keltett mindenfelé az országban, hol elfelejtették érdemeit, de hibáit még élénk emlékezetben tartották. Ő is érezhette Shakespeare mondásának igazságát: »Men's evil manners live in brass; their virtues we write in water.« (Az emberek bűnei ércbe öntve élnek tovább; erényeiket vízbe írjuk.) De sokkal keményebb anyagból volt gyúrva, semhogy ezt nagyon szívére vette volna, — hisz megnyugvására szolgálhatott, hogy a történelem ritkán törődik a kortársak véleményével.

Dr. Gratz Gusztáv.

SZEMLÉK.

A Kreutzer Sonata és Chopin Preludeje.

A társadalomnak nincs fontosabb intézménye azon elsődleges institúciónál, melyek által a gyermekek születése és felnevelése legtöbb lehetőséget és biztosítékot nyer. Ez az institutio lehet akár matriarchalis, akár patriarchális, akár mai modern család, melynek alapját a monogamikus házasság képezi. E közületi formák czélszerűségének megítélésénél a fődolog: *a gyermekek születésének előmozdítása*, kibővítve azon követelménnyel, hogy a világba kidobott új individuumnak az önállósulás idejéig *a kellő konjunkturális életviszonyok biztosítottassanak*; a mi más szóval kellő anyagi táplálék nyújtását és akkora-mekkora nevelést, tanítást jelent.

Mindenkori társaséletünk első közületének állandósága tehát attól függ, mennyire felel meg az ad hoc állapot e kettős követelménynek, melylyel a folyton haladni, fenmaradni akaró emberiség vele szemben fellép. Így látjuk a poligámián alapuló családot szétesni annyifelé, a hány az anya, mert úgy a születendő gyermek táplálása, mint annak későbbi tehetetlen állapotában való nevelése a természettől első sorban az anyára utaltatott. Így látjuk immár néhány ezer év óta a legokosabb népeknél a monogamián alapuló család diadalra jutását és létrejöttébe hasztalan akarunk vallási és törvényhozási alapokat beleerőszakolni. Bármennyire érzékenyen érinti is e fontos veszteség a christianismus híveit s a dogmatikus jogászokat, ők tényleg a család mai formájához a külső díszet és ceremonialis köteléken kívül egyebet nem adtak. A fajkiválasztás természetes útján állott az elő s a fejlődés csúcspontját jelzi, mert a természet, e legnagyobb tanítónk, magasabb haladási fokkal nem kecsegtet. A „conjunctio maritis et feminae”, mely nem csak két különmű egyén, de *csakis* egy nő és egy férfi állandó életközösségét jelenti, volt és lesz a legtisztább és legbiztosabb alapja az első socialis közületnek, melyet ma szűkebb értelemben vett családnak nevezhetünk.

Megállapíthatjuk tehát:

1. hogy a monogámián alapuló mai család a társadalom leg-czélszerűbb közülete az emberiség fentartására s
2. hogy ezt épen azért fentartani és erősíteni kell, hogy az emberiség fejlődési törekvéseinek mentől jobban megfeleljen.

E czélt szolgálja a tételes törvény, midőn a házasságkötés formáját megállapítja, sérthetlenségét biztosítja állandóságát kimondja és mindezeket büntető sanctióval erősíti. E czélt szolgálja a morál, mely akár theologikus, akár embertermészeti indokokból minden olyan törekvést kárhoztat, mely ez institutio valódi czélja ellen irányul.

Szükségesnek tartottam ezeket előre bocsátani, mielőtt a címűl felírott két könyvvel foglalkoznék. Aktuálissá a dolog e czímek másodika révén vallott. *Tolsztoj* Leó gr. legidősebb fia, ugyancsak *Tolsztoj* Leó gróf ugyanis elbeszélés kötetet adatott ki, melyben apja némely hirdetett elvét veszi praktikus szempontokból vizsgálat alá s a mely a minap magyar fordításban is megjelent. E kötet egyik érdekes elbeszélése a *Chopin Prelude*-czímű, mely — mint előszavában olvasható — a *Kreutzer Sonata*-ra akart „válasz” lenni.

Tagadhatlan, hogy a *Kreutzer Sonata* nem érte el czélját, mely nagy, nemes és tiszta volt. Tagadhatlan, hogy *Malthus* népesedési tanához hasonlóan természetellenes, erkölcstelen következtetéseket vontak le belőle azok, kik meg nem értették nagyon is apostolkodó, homályos kijelentéseit.

De ezt a hibáját maga *Tolsztoj* kikorrigálta 1890. ápril 24-én közzétett *Utószavával*, melyben öt pont alá foglalja azokat a főelveket, melyeknek terjesztését czélozta könyvével s authentikus magyarázatával mindenféle más értelmezésnek élét vette.

Lássuk csak ezt az öt pontot.

1. Mindenekelőtt a sexualis önmegtartóztatás czélszerűségét s a kicsapongás veszedelmes voltát hangoztatja.

2. Nem tartja helyesnek a mai társadalom ama nézetét, mely a sexualis érintkezést egészségi szempontból szükségesnek s a házasságtörést a társadalom igen közönséges jelenségének tartja.

3. Nem tartja helyesnek, hogy a gyermekek születése elvesztette eredeti jelentőségét s a helyett, hogy a házasság teljesülésének és valódi czéljának tekintnék, a kellemes szeretkezés akadályául tekintetik.

4. Helyteleníti a mai társadalomban dívó gyermeknevelési rendszert, mely a gyermekeket igen korán érzékiségre szoktatja.

5. Nem tartja jónak, hogy a mai társadalomban a fiatal nők és férfiak a szerelmet — melynek voltaképen érzéki alapja van — tartják minden emberi törekvések legmagasztosabb és legpoétikusabb czéljának. E helyett *Tolsztoj* az emberiség, a haza, a tudomány és a művészet szolgálatát méltóbb czélul tűzi ki az emberiség elé.

A *Chopin Prelude*-jének e pontok valamelyikére kellene válasz-
nak lennie. Ám mindenekelőtt lássuk az elbeszélés meséjét, hogy annak
tendentiájára következtetni tudjunk.

Baretkája herczegnőnek legfiatalabb leányát, Sonját, megszereti
egy fiatal egyetemi hallgató bizonyos Urukow. Sonja szintén szereti
a diákot, ki szegény és még messze áll a végzettségtől. A szerel-
meseknek el kell válniok, mert Sonja falura megy. Urukow nagyon
lesújtott hangulatban Chopin 16. Preludejét a presto con fuocot
játssa, melynek dallama legjobban megfelel kedélyhullámainak. Ilyen
hangulatban látogatja meg egy diák barátját, ki azonban — idő-
közben megházasodván — hymnusokat zeng Urukownak a korán való
házasságról, melyeket ez átérez. Lelkében belátja, hogy elvben igaza
van barátjának, de a szerelemnek ama definitiója, melyet az tett
(= nemi ösztön kielégítésére irányuló vágy) elkedvetleníti és elhatá-
rozza, hogy lemond Sonjáról. Hazamenvén, egy egészséges cseléd-
leány bájjain felgyúlnak érzékiségének lángjai s megismeri azokat a
veszélyes Scyllákat és Charibdiseket, melybe a nőtlen ember oly
könnyen beleeshetik és — menekül a csábítás elől. A zongorához ül
s míg lelkében erős elhatározás kél, hogy meg fog házasodni, ha
kereskedősegédnek is kell lennie s ez elhatározásában erősen, lelkéből
kezdi el késő éjjel játszani Chopin Preludejeinek 16-ikát, a presto
con fuocot.

Elttekintek a munkának, mint írásműnek speczialis hibáitól, mely
pedig érvényesülésének egyik fogatja lenne akkor is, ha egyéb tekin-
tetekből kifogás nem érhetné.

Az elbeszéléshez a szerző rövid kis előszavat írt, melyben
követendő czélját meghatározza. Az előszóban a következőket mondja
íj. *Tolsztoj* Leó gróf:

„Hive vagyok az eszmének, mely szerint a korai házasság nagy
áldás, mert az emberi nem teljes szüzessége és tisztasága lehetetlen,
mert az erre való törekvés önmegsemmisülésre vezet, mert életünk
célja nem ez, hanem *hogy korai, tiszta és szűzi házasságra töre-
kedjünk.*” Majd pedig: „A Kreutzer Sonatában egy eszménykép van
felállítva, mely pedig nem lehet az. A nemi kérdésben a nemi vonat-
kozások megsemmisítése eszményképtül nem tekinthető, mert ez önmaga
semmisíti meg az eszmény fogalmát és logikai nonsense bélyegzi”.

A Chopin Preludeje tehát a Kreutzer Sonata Utószavában meg-
állapított pontozatok elseje és ötödikére vonatkozik és válaszol. Leg-
alább a látszólagos tényállás ez, ám vegyük csak jobban szemügyre a
válasz szavait! A premissa tehát az, hogy a Kreutzer Sonata írója
meg akarja semmisíteni a nemi vonatkozásokat a nemi kérdésben, a
mi pedig nonsens. A midőn azonban a Chopin Preludeje ebből a
czáfolni való tételből indul ki — mondjuk jóhiszeműleg — nagyot
tévedett.

Tévedett, mert Tolsztoj az öreg, sohasem hirdette a nemi vonatkozások *megsemmisítését* (legkevésbé a házasságban), csak csupán azok *korlátozását*. A Kreutzer Sonatában sem kíván a házasságból amolyan charitativ együttélést formálni, sőt épen ellenkezőleg a gyermekeket tartja a házasság tulajdonképeni céljának, a mi tökéletes abstinencia mellett csakúgy logikai nonsens volna, mint a mennyire az, a teljes megtartóztatást a házasság eszmei céljául tekinteni. Nem *megsemmisíteni* igyekszik hát a nemi vonatkozásokat, csak *korlátozni*, a minek előnyeit nem igen kell sem hygienikus, sem morális szempontokból bizonyíthatnunk.

Mint maga Tolsztoj az Öreg megjegyzi, az, a mit az önmegtartóztatásra javasol, csak *ideal*, melyet elérni nem lehet és nem kell; csak a krisztusi példázatok mintájára utat akar mutatni vele az embeereknek a házasság valódi célja felé.

A Chopin Preludeje tehát olyan tételt támad meg, a mely a valóságban az idős Tolsztoj Leónál nem létezik. Azután meg hirdeti a *korai* házasság üdvös voltát s feledi, hogy a Kreutzer Sonata sem hirdet egyebet; kárhoztatja a *legény élet kicsapongásait*, s Pozdnyshew nem jut az eszébe, a kinek a szájából csak úgy dül a hasonló prédikáció a Kreutzer Sonatában. Az annyit hangoztatott „szűzi” házasság pedig tulajdonképen kétértelmű fogalom. Mert vagy „a nemi vonatkozások megsemmisítése” s akkor — szerinte is — nonsens, vagy pedig congruens a Kreutzer Sonata első pontjával s csak követendő ideált jelöl.

A Chopin Preludeje tehát elsőben is hibás s saját céljaira átalakított tételt czáfol meg. Másodszor pedig a mi tanításaiból helyes és megáll, az mind benne van a Kreutzer Sonatában is, így a korai, szüzies házasság s az ifjak jobb nevelésének szükségessége. A mi pedig nincs meg a Kreutzer Sonatában is, az — rossz és hibás.

Ha a Kreutzer Sonatát tüzetesebb vizsgálat alá vesszük, teljesen megfelelőnek találjuk ama két elvvel, melyet e cikk elején állapítottunk meg. A házasságot vissza akarja állítani eredeti rendeltetésébe: *gyermekek nemzésére s az emberiség szolgálatára való felnevelésére* s minden olyan vonatkozást ki akar küszöbölni a házasságból, mi annak eredeti jellegét megsemmisítené. így első sorban a túlságos érzékiséget. A Kreutzer Sonata teljesen sociologiai alapon áll s tételei mai társas berendezkedésünk mellett megdönthetlennék.

Hogy a Chopin Preludejére is visszatérjek, bátran kijelenthetjük, hogy nem több az, mint egy irodalmi játék vagy reklámfogás, bár kétségtelen, hogy csakhamar nagyon elterjedt olvasmány lesz, — már csak azért is, mert szerzőjének apja írta a Kreutzer Sonatát.

Br. Horváth Emil.

A kartellek.

„Emlékirat a kartellekről. Nagy méltóságú Hegedűs Sándor keresk. m. kir. minister úr megbízásából készítette dr. Ráth Zoltán, kassai kir. jogakadémiai tanár. Budapest, 1900. 279 lap.

E kartell-émlékirat mint előadói tanulmány hozott nyilvánosságra abból az alkalomból, hogy a kereskedelemügyi ministerium kebelében e közgazdaságilag hova-tovább jelentősebbé váló szervezetek országos rendezésének ügyét végre-valahára komolyan vették fontolóra. Bevett és eléggé kárhöztható szokás szerint a magyar szakközvélemény a törvényalkotás műhelyébe rendszeren csak akkor tekinthet bele, ha az már a concret törvényjavaslatok előrehaladott stádiumában áll, a minnek pedig az a következménye, hogy a törvényhozó a jogszabályok felállításánál a jognak számos *anyagi* jellegű forrását nélkülözni kénytelen. Mert ha a szakirodalom már akkor megnyilatkozhatnék valamely célbavett törvényhozási munkálat felől, mikor az még a legszorosabb értelemben vett előkészítés alatt áll, mód nyílna arra is, hogy a szabályozás alapirányai, főelvei nyerhessenek tüzetes és eredményes megvitatást. Tapasztalat szerint ugyanis egy, már előterjesztett kormányjavaslat esetében annak alapelveit s szabályozásának főirányát szóvá tenni szinte felesleges idő- és munkapazarlás — legalább is az alkotandó törvény szempontjából — s az irodalomban elhangzott bármily nagy-szabású kritikák positiv eredménye a jelentéktelen részletek módosításaira szokott összezsugorodni.

Örvendetes tény gyanánt kell tehát üdvözlönnünk, hogy a kartell-ügy már szabályozásának csirájában a közvélemény megítélése alá bocsátatott, s a kérdéssel eképen mint „előadói tanulmány” is foglalkozhatunk. Ugyanaz a helyes irány ez, melyet a ptkv. tervezetének készítése közben az igazságügyminister követett.

Dr. Ráth Zoltán tanulmányával kapcsolatban azonban nem akarjuk a kérdésnek ezt az oldalát fejtegetni. S kiindulási pont gyanánt megállapodunk annál a ténykörülménynél, hogy daczára egy fél-századra visszanyúló közgazdasági irodalmunknak (mert az azelőtti időktől nyugodtan eltekinthetünk) s daczára annak, hogy közgazdasági érdekeinket több élénken szerkesztett orgánum szolgálja mind e mai napig, az egyes tankönyvek rövid fejezetem s a kartell-kérdést egy s más oldalról megvilágító cikkeken kívül: a kartellek rendszeres, monographicus feldolgozása a magyar irodalomból hiányzott. Ráth Zoltán „Emlékirata” tehát első sorban a magyar tudomány számára nagy nyereség, melybe a kartellek kérdésének tárgyalását bevezette. Az „Emlékirat” címét nem is adtuk volna neki, mert bár a kidolgozás súlypontja a mű III. része B) fejezetére is esik, mely törvényhozási feladatainkat tárgyalja, az egész mű a „kartell”-szervezkedéseknek rendszeres monographiáját adja, a kérdés dogmaticus, jogtörténelmi és összehasonlító jogi oldalainak teljes fölfejtésével.

A munkálat I. része — mint bevezetés, a kartellek lényegét, hatását és a kartellpolitika általános vezérelveit tárgyalja (1—78. oldal), 1. §-ában szerző felállítja a pontos fogalommeghatározást, melynek itt annál nagyobb a jelentősége, mert az üzleti világ, mely nem definiál s műszavait csak szükségből és saját kényelmére alkotja, a vállalkozók legkülönbözőbb jellegű megállapodásait jelöli meg a kartell kifejezéssel, a mennyiben a vállalatok a verseny kizárására alakulnak. De ettől eltekintve, a kartell-szerződéses eszmekörében számos oly egyesülések és megállapodások tűnedeznek fel a nagy forgalomban, melyek nem kartellek, s eltérő természetük révén eltérő szabályozást is igényelnek. A „ring”, „corner”, a „trust”-ök jelentése és természete mind más, mint a kartellké. A választvonalak felállítására az üzérkedő szellem minden raffineriájától áthatott forgalomban ez eltérő természetű szervezkedésekre való tekintettel tehát a kartell-kérdés tanulmányozásának első alapköve. Ehhez képest fixírozza szerző is munkálatának bázisaképpen a kartellek fogalmát, értve alatta *egy-egy termelési szakvállalkozóinak oly szerződéseit, a melyek a verseny mérséklésére vagy teljes kizárására irányulnak*. A kartelleknek a kartellpolitika szempontjából fontos fajaival s a kartellek szervezetével ismert meg a §. Az alanyokat tekintve, szerző a termelés két főága szerint az őstermelők és iparosok kartelljeit különbözteti meg. Legnagyobb a virágzás az ipari kartelleknél, míg az őstermelők kartelljei között voltaképp csak a bányászatiak jöhetnek számba. A területet tekintve, melynek vállalkozóit a kartell egybefűzi, helyi, kerületi, országos és nemzetközi kartellekről beszélünk. Külön válfajkép sorakozik ezekhez a *vámterületi* kartell, melynek jelentősége az Ausztriával való vámunióknak révén különösen nálunk nagy. A verseny kizárására és mérséklésére alkalmazott módzatok szerint *piacoztató* és *piacösszefoglaló* kartelleket különböztetünk meg, ám ezek csak a legáltalánosabb keretek, melyeken belül a szervezet s az orgánumok változatossága okán számos válfajt lehet megkülönböztetni. A kartellek fejlődését vázolja a 3.§., kimutatva, hogy a kartellfajta szervezkedések voltaképp ősrégiiek s már Zeno császár egy 483-ban kelt rendelete fenyegeti az árak minimumának megállapítására irányuló összebeszéléseket. Ezek azonban csak előzmények, melyek a kartell-eszmével ideális kapcsolatba hozhatók; viszont azonban áll, hogy a kartellek úgy, a mint ma ismerjük, s a mint ma vizsgáljuk a gazdasági életre való kihatásukat, minden ízükben modern jelenségek. Bölcsőjük Anglia, apjuk a szükség (*Kleinwächter* szerint a kartellek „Kinder der Noth”). A classicus nemzetgazdaságtan elvei közé a kartell nem illeszthető bele, mert az a szabad verseny egyedül üdvözítő hatását tanítja. A termelés anarchiája azonban a nagy állótökével dolgozó termelési ágakban felette súlyos válságokat okozhat. A szabad versenynek a termelést szabályozó hatása itt a minimumra reducalódik, mert sem a tőkék kivonása, sem a termelés abbanhagyása orvosszerűen nem applicálható stb.

Elvezetne azonban célunktól, ha Ráth Zoltán „Emlékirat”-án lépésről-lépésre haladnánk keresztül. A magyar irodalomban ez a mondhatni teljesen ismeretlen anyag annyi érdekes szempontot s a nemzetgazdaságtan alapelveivel annyi ellentétes jelenséget s oly nagyszabású ipari és gazdasági conceptiókat foglal magában, hogy a szóban forgó kartell-monographia tüzetesebb ismertetése e lapok körét messze meghaladja. Röviden említjük tehát, hogy a 4. §. a kartellek céljával és jellegével, az 5. §. a kartellek hatásával, a 6. §. a kartellpolitika vezérelveivel foglalkozik; a munka II. része (79—162. lap) pedig hazai kartelljeink ismertetésének van szentelve. E II. rész egyes §-ai a következők: 1. §. A kartell-statistikáról általában. 2. §. A kartellek elterjedtsége hazai iparunkban. 3. §. A malmok kartelljéről. 4. §. A cukorkartell előzményei. 5. §. Az első cukorkartell időszaka 1891—1894. 6. §. A második kartellkorszak 1895—1897. 7. §. Az 1897. évi cukorkartell tartalma és jellemzése. 8. §. A cukoripar helyzete az utolsó évtizedben. 9. §. A cukorkartell hatása. 10. §. A szörp-kartell. 11. §. A műtrágyakartell. 12. §. A kalapgyárosok és kalapnagykereskedők kartellje. 13. §. A téglakartell Budapesten és a vidéken. 14. Kartelljeink összefoglaló méltatása.

Hazai kartelljeinknek leírása — úgy, a miként a II. rész magában foglalja — szintén egészen új irodalmunkban, s szerzőnek fáradsága a nehezen hozzáférhető adatok összegyűjtésében a legnagyobb elismerésre méltó. Tanúságai pedig e II. résznek, hogy a kartellek, melyek nálunk ép úgy a „szükségnek” és mutatkozó válságoknak gyermekei, mint külföldön, kétségbevonhatatlanul gyorsan szaporodnak, szervezetük szilárdul, fejlettebb alakok állanak elő. Igyekezetük mindig a teljes monopolok kivívására s az árak lehető fokozására irányul, mindaddig, a míg a külföldi áru a vám- és szállítási költségek daczára is versenyezhetne velük. Tanúság továbbá az is, hogy Ausztriával való vám unióknak okán tiszta magyar kartell nem igen létesülhet, hanem vagy közösök azok az osztrák gyárakkal, vagy legalább is szoros viszonyban vannak az osztrák kartellekkel.

Az „Emlékirat» III. része (163—282. lapok) két fejezetben [A) és B)] a kartellek jogi szabályozásával foglalkozik. Az A) fejezet címe : „A kartellekre vonatkozó törvényhozás és judicatura a múltban és jelenben.” Ez a fejezet a tanulmány összehasonlító jogi része. Kiindul a római jog s a középkor nyújtotta jogtörténelmi előzményekből, s főleg Francia-, Német-, Osztrákországok és az Egyesült-Államok törvényhozásának és judicaturájának részletes áttekintése után tér át a 9. §-ban hazai jogunknak és gyakorlatunknak ismertetésére. Hazai jogunk tárgyalása szerzőnek bizonyára sokkal több gondot okozott e fejezet bármelyik §-ának megírásánál, mert egyfelől a kartellek törvényileg nálunk nincsenek szabályozva, másfelől a bírói gyakorlat szórványos esetei inkább csak némi támpontokat nyújtanak a kutatónak, semhogy a kartell-ügynek a gyakorlat elvi jelentőségű döntései nyomán

keletkezett szokásjogi szabályozásáról beszélhetnénk. Ezek a támpontok pedig arra utalnak, hogy bíróságaink felfogása a kartelleket magánjogilag érvényteleneknek tekinti. E felfogást támogatja az az egypár törvényhely is, mely a kartellek ügyét per tangensem szintén megbolygatja, (így a kihágási törvény [1879 : XL. t.-cz.] 128. §-a ; az ipartörvény [1884 : XVII. t.-cz.] 162. §-a.)

Természetesen nagyban és károsan befolyásolja a gyakorlat felfogását, vagy annak legalább is teljes kialakulhatását az a körülmény, hogy a kartellek rendszeren választott bíróságokra bízzák ügyeiket az 1868 : LIV. t.-cz. 495. §-a értelmében, s így azok a legtrikább esetekben kerülnek a rendes bíróságok ítélete elé. „Jogrendünk tehát — mondja a szerző — a kartellek dolgában csakugyan sajtáságos helyzetben van. A kartellek egész sora működik és virágzik; többékevésbé nyilvánosak, holott bíróságaink azokat a „turpis causa”-n alapuló, a közönség károsítására irányuló szerződésekknek tekintik. Éles, egy modern jogállamhoz sehogy sem illő ellentét van tehát az élet és a jogtudomány között, mely utóbbi minden árfelemelésre irányuló kartellt közveszélyesnek lát, de utolérni úgyszólván egyet sem tud. Jogunkat sablonizáló álláspontja teljesen tehetetlenné teszi a kartellek modern alakjaival szemben s kiszolgáltatja ezeknek a közérdeket” (224. lapon).

Mint említettük, az egész tanulmány súlypontja a III. rész *B)* fejezetére esik. Szerző eddig tárgyalt fejtegetéseiben, úgyszólván csak az alapot rakta, melyre törvényhozási feladatainknak programját fektethesse.

A *B)* fejezet 1. §-a praecisirozza e feladatokat, melyeket szerző három tételben állít fel. Először: a kollektív és egyéni monopol kellő ellenőrzése és nyilvántartása szervezendő — ez lényegileg közigazgatási feladat. Másodsor: tisztázni kell a kartellszerződések magánjogi horderejét s külön kell választani az érvényes kartelleket, illetve kartellhatározatokat, a meg nem engedettektől. Ez lényegileg magánjogi feladat. Harmadsor : a kollektív- és magánmonopolok kinövései részint a bíróságok, részint a kormány által lenyesendők.

A kartellek és magánmonopolok ellenőrzése és nyilvántartása tárgyában szerző kartellhivatal felállítását javasolja, melynek feladata valamennyi kinyomozható kartell hatásának minden irányban való figyelemmel kísérése volna, együtt a tapasztalatokról teendő évenkénti jelentéssel. A nyilvántartandó tények két csoportra volnának osztandók, u. m.: a nagy közönség, vagyis az általános nyilvánosság rendelkezése bocsátandó s a szűkebb nyilvánosság, az állami megismerés tárgyaiul szolgáló tényekre. Az állam nyilvántartási jogát is azonban korlátozni kellene annyiban, hogy a luxus-cikkekre vonatkozó kartelleket és azokat, melyeknek részeseinél igazi nagy üzem nincs, a kartellhivatal megfigyelése alól ki kellene venni, inert egyfelől az államot csak az általános fogyasztásra szolgáló javak árviszonyai

érdeklik, másfelől meg a helyi, kisipari kartellek nem országos jelentőségűek s a helyi hatóságok által kellően ellenőrizhetők. A kartell-hivatalnak ellenőrzői és nyilvántartói feladatahoz képest — a technikai titkok kivételével — joga kell hogy legyen, a kartell vezetőitől és tagjaitól a kartellra vonatkozó bármiféle felvilágosítást kérni és a könyvekbe, iratokba betekinteni. A felvilágosítás adása iránti kötelezettség pénzbírsággal sanctionáltatnék. — Nem nyilvánosság elé való bejelentések, hivatalos titok zára alatt tartandók stb.

A második feladat a kartellek magánjogi szabályozása volna. A kellő ellenőrzés alá vont kartellnek teljes magánjogi érvényességét el kellene ismerni. A kartell-szerződésekből származó peres ügyekben a bíróság tehát tekintetbe venné őket, de csak annyiban, a mennyiben a kartellhivatal az eredeti szerződést, esetleg annak módosítását nyilvántartja.

Az ekkép magánjogilag is szabályozott és közigazgatásilag nyilvántartott kartellekkel szemben, mindig módjában áll az államnak, hogy azok ellen — ha szükségét látja — fellépjen és kinövéseiket — az illető iparág veszélyeztetése nélkül — lenyesegeesse. Különösen négy irányban állhat elő a szüksége a monopolos irányzat ellensúlyozásának. Ezek a szövetkezeti ügy, a munkásügy, adó- és vámpolitika terei. E téren esetleg az állam rendkívüli beavatkozási eszközökképen alkalmazhatná, a bíróilag közveszélyeseknek nyilvánított kartellekkel szemben kisajátítási jogát, avagy azt, hogy a nyereségnek a megállapított mértéket meghaladó részét erős progressiv adókkal állami célokra vonja el. Végső esetben pedig a hivatalos árszabás eszközéhez is nyúlhatna.

Csak épen alapvonásaiban ismertettük az „Emlékirat”-ot, tér- és helyszüke nem engedi, hogy különösen a III. rész *B)* fejezetének érdekes és új eszméire, fejtegetéseire részletesen vethessünk tekintetet. Célunkat azonban talán az adott vázlatokkal is elértük, s ez a cél az volt, hogy Ráth Zoltán kartell-monographiájában bemutassuk az újabb közgazdasági irodalomnak egyik legkiválóbb s legfigyelemreméltóbb jelenségét.

Dr. Kolosváry Bálint.

Színházi szemle.

Bródy Sándor: *A dada*. Erkölcsrajz 3 felvonásban. (Bemutatta a Vígszínház január 18-án.) — Hunyadi Margit: *Régi világ*. Színmű a magyar társadalmi életből. (Első előadása a Vígszínházban február 12-én.) — Paul Hervieu: *A rejtély*. Színmű 2 felvonásban. Fordította: Ambrus Zoltán. — Labiche és Mélesvile: *A betörő*. Vígjáték 1 felvonásban. Fordította: Hevesi Sándor. (Mindkettő a Nemzeti Színházban, először február 15-én.)

A Vígszínház százra tervezett *par force-magyar* előadásai során, eddig egyetlen valóban figyelemreméltó újdonsággal szolgált. Ez: *A dada*. Bródy erkölcsrajznak minősítette, pedig igazában tragédia.

Csak ne fogjuk fel a tragikumot széhheli szükkeblúséggel. Ne korlátozzuk a vétség és bűnhődés, az egyetemesbe, az erkölcsi világrendbe ütközés és megtorlása, a mindennapisággal ellenkező szuperlatívus és elbukása s más iskolás és elvont fogalmak megtestesítésére. Mert van ezenkívül is tragikum; más elemek is tesznek igaz tragédiát. Az élet ráczáfol az elméletre, s az elméletnek jobban kellene simulni az élethez, ha életképes akar lenni. Van olyan tragédia, sőt az élet legtöbb tragédiája olyan, hogy a katasztrófát nem az egyén tette, nem is szertelen tulajdonságai idézik elő, hanem egyszerűen az életkörülmények, szövevényük, vaskényszerűségük. Mindenáron bűnöst kerestek? Itt van az igazi: a természet, a társadalom. Mindenáron vétket? Sokszor nem látunk más vétket az elbukottban, mint, hogy született; ilyenek vagy olyanok, ilyen vagy olyan körülmények közé született. Ki állíthatná, hogy az ilyen tragédia nem teszi ugyanazt a hatást, nem költi föl ugyanazokat az érzelmeket, mint az esztétikai dogmáknak jobban megfelelő, és esztétikai főpásztori jóváhagyással ellátott tragédia? Azt a bizonyos részvétet és félelmet, a melyekből, ha Aristotelesnek és ő óta minden nyomában járó dramaturgnak hiszünk, a tragikus hatásnak leszáradnia kell. Sőt merjük állítani, hogy eszméink és érzelmeink mai fejlődésének irányával talán még jobban összetalálkozik az ilyen tragédia, mint az, a melyben az egyén tettei, az egyén kivételes tulajdonságai játszzák a döntő szerepet.

Mindinkább meggyőződünk sorsunk társadalmi összeszövődöttségéről, a faj, leszármazás, környezet determináló hatásairól, mindinkább szükülni látjuk a tért, a hol az egyén kénye-kedve működik: a társadalom felelősségének gondolata mindjobban megszáll, az egyéni felelőssége és beszámíthatósága mindjobban gyengül felfogásunkban.* Nem tagadjuk, hogy vannak egyének, a kik nagy egyéniségükkel, aczélos akaratukkal a körülmények határozó befolyásaival megküzdének, a kik mintegy autonóm kovácsolói sorsuknak, a kik az erő és hatalom oly mértékét egyesítik magukban, hogy teljesen szabadoknak, s így tetteikért, bűneikért, bukásukért egyedül felelőseknek látszanak, de oly kivételeknek nézzük őket, hogy sorsuk, ha csodálatra ragad is, egy kevéssé hidegen hagy. Idegen spektákulum az nekünk, a mely azt a bizonyos félelmet és részvétet nem ébreszti fel bennünk elemi erővel. Egykor ilyenek voltak a tragédia egyedüli hősei: félistenek és királyok, s az esztétika is arisztokratikus volt, drámai történeteikből vonván le tanulságait. Ma, a mikor a tragikus sorsot nem tekintjük e földi hatalmasok egyed-árúságának, sőt sokkal gyakrabban és teljesebben leljük föl közvetlen

* A finom érzékű Péterfy *A tragikumról* írt becses tanulmányában (*Új Magyar Szemle* 1900. októberi szám) már szintén érintette ezt következő szavaival: „A mit tragikai vétségnek nevezünk, meg fog oszlani egyén és társadalom között; annyira meg fog oszlani, hogy néha — az egyénre nézve majdnem szétfoszlik?”.

közelünkben, a merre csak szétnézünk, a népben, a mindennapi életben, az élet hétköznapi nyomorúságában, esztétikánknak is szociálisabb irányban kell bővülnie, s nem szabad megtagadnia a létjogosultságot a milieu-drámától, a melyet az újabb időkben láttunk a vázolt eszmék behatása folytán kialakulni. Végzettragédia ez is, ha úgy tetszik, de nem többé a görögök, sem a Wernerek és Müllnerek vallási vagy metafizikai elvre fektetett végzettragédiája.

A tragikus érzés, a tragikus hatás egyik eleme, úgy halljuk az ellenvetést, mégis hiányzik az ilyen műből: a kiengesztelő momentum. Ez igaz: a katasztrófa a legtöbbször nem hogy kiengesztelne, hanem föllazít, vérünket felkorbácsolja. De ha már etikai hatást követelünk a drámától — a mint hogy szerintünk kell is követelni — nem ér-e fel sokszor az ellágyulással, kiengesztelődő megnyugvással a tette, a társadalom igazságtalanságainak mindjobban való kiküszöbölésére serkentő lázadás? Hogy ez a gerjedelem hiábavaló? Addig igen, míg egyesekre szorítkozik, de többé nem, ha társadalmi, tömegérzelemmé válik, ha ezreket, százezreket, milliókat tölt el. Ez van olyan etikai értékű érzelem, van olyan megtisztulás, katharzis, mint a kiengesztelődés a hős elbukása után helyreállott világrend, az egyetemes diadala, az erkölcsi egyensúly láttára stb., a miről a régi esztétika oly kegyesen beszél.

Bocsánat e fejtegetésekért. Bródy új darabja kényszerített rájok. El kellett mondanunk általános véleményünket a milieu-drámáról éppen most, mert *A dadá*-val látjuk bevonulni hazai irodalmunkba az első realizisztikus milieu-drámát, a mely semmivel sem rosszabb, mint a Hauptmanok és Halbek fölkapott művei. Sőt hozzánk minden esetre közelebb áll: a mi földünket, a mi városunkat, a mi véreinket, a mi életünk egy darabját vetíti elénk.

Nagyon ráillik a francia naturalisták szava az *une tranchée sanglante*-ről, az élet egy vérző szelete az, a mit nyújt. Mi a meséje? Vége semmi különös; nagyon mindennapi. Egy rendőri hír, a melyen a lapok hasábjain szórakozottan szokott a szemünk végigsiklani. Valami cselédeány gyufaoldatot iszik s meghal. Érdeklődésünk az ily hír hallatára csak akkor feszül meg, ha a tettet megelőző lelki folyamatot egészében látjuk. Ezt bonyolítja le előttünk megragadó módon Bródy. Bolygó-Kis Erzsébetet, földhözragadt parasztszülék gyermekét megejti egy pesti úrfi. Gyermeke születik. A csábító lerázza a nyakáról; otthon szitok és üteg, a faluban csúfság a bére. Apja az ingyenélőket, a nyomorát szaporítókat szeretné világba kergetni, de nemsokára észre tér, hisz a leány egyedüli tőkéje lehet; dada lesz belőle. El is jönnek érte a pestiek, annak a családnak szülei, a hová elkommendálta őt a nemesszívű úrfi. Megvizsgálják annak rendje és módja szerint, mint a tehenet, s minthogy teste alkalmasnak látszik arra, hogy a kis pesti girhes unoka az emlőjét szíjjá, besorozzák, s elviszik, elszakítván a saját véréből. Ezzel nem esnék baj. Bolygó-Kis

Erzsébet kemény fából való, megedzette a nyomorúság; nem érzeleg; ha melegen, igazán érez is. Pesten látszólag jól megy a dolga; Frigyesek jól tartják, hízlalják. Elég, ha a testéről gondoskodnak, a lélek luxus egy cselédleánynál. Meg a kis németet megszerette, bár Klárikájához egyre visszavágyódik. Pedig szíve jogain máskép is nagy csorba esik: látnia kell, hogy egykori csábítója abba a házba hozta, a hol most ő az úrnő kedvese. Frigyesné vele mulat, vele élvez, míg férjét esténként hideg ház, hideg vacsora, hideg ágy várja, ha a keresethajszoló munkából, ügyvédi íróasztala mellől agyonfáradtan hazatér. Az úrnak nincs más társasága ilyenkor, mint a dada. Űde teste-lelke lebilincseli, egyszer ronda vágakat kelt benne. Ostromolja a leányt, de rosszkor, mert felesége udvarlójával hazatér és rajtakapja, kész a katasztrófa. Frigyesné éktelen botrányt üt, a mely tetőfokra hág, a mikor Erzsébet talpra áll és leleplezi asszonya bűnös viszonyát. Még beszélni mer! Egy szál rongyban a téli fagyos éjszakába kergetik a szerencsétlent. Kovártélyos spelunkába téved, a főváros piszkának kloakájába, a melynek gazdája, a részeges rendőr, dárídót csap vele. Lelkében már ekkor meggyülemlott a méreg, egyensúlya felbillent. Szerelmi kínja, szégyene, elkeseredése, utálata az élet iránt: kezébe adja a gyufaoldatos poharat.

Bródy két világot tár elénk, mindkettőt elszomorító igazsággal, A falusi viskót roppant nyomorúságával, hol az éhség állapotot csinál az emberből, deformálja testét, lelkét s a fővárosi úri lakást, hol egy tuczat Auer-égő és villanylámpa fénye mellett is oly nagy a sötétség, hogy az erkölcstelenség mérges növénye észrevétlenül burjánzik fel a jólét talajából. Erős szociális érzelmekre vall a két világ egybekötése, a kiáltó ellentét feltárása, a mely a két világ életviszonyaiban, gondolkodásában, moráljában tátong. Magyar íróban még kevés ilyen törekvéssel találkoztunk, s kevéssel, a mely így sikerült volna.

Az író ép oly ügyességet árul el egyes jelenetek kidolgozásában, mint az egész dráma felépítésében. Kiemeljük a dadavizitálást, a Frigyesnével való förtelmes összetűzés nagy jelenetét, s a kovártélyban lejátszódó sötét humorú scénaikat. A jellemrajza ellen is csak itt-ott van szavunk. Különös gondjába vette a dada alakját, nemcsak elfogadhatóvá, hanem nagyon rokonszenvéssé is tette. Ez eleget jelent, ha fölgondoljuk, hogy a cseléd és uraság közti harcok nem valami Sympathikus themák, hogy e harcok láttára nehezebbre esik a közönségnek a cseléd pártjára állani, s hogy idealizált cselédalakok pityergős történeteit skeptikus mosolylyal szokta fogadni. Itt a dadával együtt kell éreznünk, igazát el kell ismernünk, mindazonáltal, hogy Bródy nem idealizálja Bolygó-Kis Erzsébetet; meghagyja parasztnak, parasztgondolkodásával, beszédjével, szokásaival s apró hibáival, de egyszerűsmind aranyos szívével, igaz kedélyével, őszinteségével. Kitűnően domborítja ki az író a leány apját is, valamint Frigyes ügyvédet és Ábel rendőrt. Ez utóbbi valóságos kabinetalak. Megtestesíti az államhatalom

teljes öntudatát, a mint az alsófokú közege agyavelejében pusztá erőszakként jelentkezik. A philosophia, a mit ez a népből kikerült rendőr a népről, a m. kir. tekintélyről, az utczaí tüntetésekről stb. kifejt viszonyainkra nagyon jellemző, de óvatos rendőrinspekziós tiszt előtt olyannak tetszhetik, a mely a karzatra egy kicsit veszélyes hatást gyakorolhat. Vagy igaz, a Vígszínházban alig van karzati közönség. Egy kis kifogásunk van Péter, Erzsébet derék munkáskérője, s Frigyes Elza ellen. Péter amolyan csinált raisonneur figura, szócső, a ki a gyengébbek kedvéért biblikus zamatú szavakba foglalja a szerző intenczióit, ezeket úgy is könnyen kitaláljuk a darabból: hogy a Frigyesek et consortes fajában már benne van a rothadás csirája, hogy maguktól tönkre kell menniök. Elza szintén idegenül érint; mesterkélt, s nem eredeti benyomást tesz. Ébredő bűja hajlamai, felvilágosultsága s ezzel szemben naiv tettei (pl. szökése hazulról) a jellemvonások szöges ellentétét s oly túlzásban mutatják, hogy alakja alig számíthat hitelre.

Ha valamit hibáztatunk még, úgy a stílus helyenkinti erőltetett virágosságán és népiességén kívül megint csak azt rójuk fel a szerzőnek, hogy túlságosan vastagon rakja fel durva, sokszor bántóan közönséges és rikító színeit. Vagy arra számított, hogy másként félreértik. Lehet; s félelmét nem találjuk alaptalannak, a mikor szem- és fültanúi voltunk, hogy még úgy is félreértették. Oly jeleneteknél, a melyek a társadalom bizonyos pellengére állított osztályait korbácscsapásként érik, a melyeknek egészséges érzés mellett a vérbe kellene hatolniok, s minket egész erkölcsi mivoltunkban megráztak: vihogást hallottunk és korántsem a karzaton. Persze ennek a közönségnek idegrendszere nagyobbára már csak oly felindulást képes kiváltani, a minőt rendes szellemi tápláléka a circusias bohózat s a borsos cochonnerie szokott, komolyan alig tud venni valamit.

Az előadás magas művészi színvonalon állott úgy az összjátékot, mint egyes szereplőket nézve. *Varsányi Irén* (a dada) szeretettel mélyedt el szerepébe; igazi helyre parasztleány volt, kedves és megindító, mert minden hangot és mozdulatot eltalált. Gondosan és jellemző részletességgel alakított *Szerémy* (az öreg Bolygó). Megdöbbenően igaz volt *Fenyvesi* a fölszarvazott, neurasztenikus, félig paralitikus s mégis aljas gerjedelemtől remegő Frigyes ügyvéd szerepében. *Hegedűs Ábel* rendőrt groteszk humorral adta, bár itt-ott egy kis túlzása az ízlés rovására ment már, így pl. a részeg botorkálás hosszadalmassága. A sceneria realiztikus hűsége kitűnő volt; a parasztvískó, a pesti ebédlő, a kovártélyos odú, mintha helyszíni fényképfelvétel alapján készült volna. E részt sokat tanulhat még a Nemzeti Színház ettől a műintézettől, mint a hogy egyebekben is tanulhat.

Jelentőségéhez mérten hosszabban foglalkoztunk e darabbal, ugyancsak jelentőségükhöz képest kurtán végezhetünk a következőkkel.

A *Régi Világ* nagyon naiv csinálmány. Egy derék színészno műve, s esete újból bizonyítja, hogy láthat valaki napról-napra szín-

darabot, hivatását teljesítheti a színpad deszkáin s mindamellet meg-
 eshetik, hogy rátermetség híján oly tájékozatlan és idegen marad a
 színszerűség és drámaírás világában, mint a ki úgy ír drámát, hogy
 sohasem volt színházban.

A szerző merészsége irigylendő. A drámai párbeszédhez is
 vajmi keveset tud még, s ily nehéz feladatba fog: korrajzot akar
 adni hazánk 1859—62-iki szomorú éveiből, még pedig dráma kere-
 tében. A mi a drámai meseszöveget illeti, úgy azt látjuk, hogy a
 boldog író fölött hiában viharzottak el a század nagy színirodalmi
 csatái, hiába nőttek e részt igényeink rohamosan: ő úgy rója
 össze a cselekményt, hogy hozzá képest már boldogult Kisfaludy
 Károlyunk egy magyar Sardou raffineriájával dicsekedhetik. Drámai
 cselekmény nincs a darabban, ha csak az epizód cselekményt nem
 veszszük annak. Ez a következő: Erzsébet, Bonyhai Dániel birtokos
 hazafi leánya szereti házi tanítójukat, Nagy Gábort, de gögös anyja
 útjukba áll, míg végre ő is beadja a kulcsot, mert leánya öngyilkos-
 ságra készül s mert Gábor tehetségével szép állást vív ki. A mi ezen-
 kívül történik, hogy Bonyhai a megyei urakkal együtt a hazafiúi bizalom
 és kétségbeesés hullámain hanyódik, hogy konspirál és szidja a németet,
 vagyonát áldozza a népnek, a melyet adómehtagadásra felbújtott, ez
 mind szép, de nem összefüggő drámai cselekmény. Még az sem drámai
 cselekmény, hogy a vendégek jönnek-mennek, lakmároznak, hazafias
 pohárköszöntőkkel „vágják ki a mellüket”, hogy a cigány a „Mégis
 hunczut a német”-et, meg a „Szennyes az ingem” kezdetű Garibaldi-
 nótát húzza, hogy a cseh zsandárok handabandáznak stb. S a mint
 nincs drámai cselekmény, nincs drámai dialógus sem. Az urak hetven-
 kedése egykori megyei arszlánskodásukkal, száraz politizálásuk, a krino-
 linos nénik tere-feréje, a becsületes Áron tirádái a magyar zsidóság
 erényeiről, a fiatal szerelmesek majd negyedóráig tartó vallomása,
 Bonyhai búsongásai a drámai stílus kellékeit igen kevésé elégitik ki.
 Végül nincsenek drámai alakjai. Megannyian derék úri magyar emberek,
 ismerjük mindnyájukat, kedveljük is őket, de nem oly anyagból
 valók, hogy csődületük drámát csinálhatna.

De talán sikerült korkép a darab? Ezt sem mondhatnók.
 A costumeök, a falon függő jól ismert aczélmetszetek, a melyek Petőfi
 halálát, Bethlent, Zrínyit stb. ábrázolják, a nix dájcs, akcziz és szűz-
 dohány, s a szegény haza folytonos emlegetése még halavány ködképét
 sem vetítik elének az elnyomatás szomorú, de nagyon érdekes éveinek.

Így az, hogy a darab édeskevés hatást tett, bizonyára nem azon
 múlt, a miben valamelyik kritikus a hibát kereste. Hogy ez a mai
 nemzedék azért ne tudna lelkesedni a darab iránt s azért nézne rá
 csodálkozva, mert „az egész ország azóta a minden téren uralgóvá lett
 üzleti elvek szerint rendezkedett el, számára értéktelen mindaz, a mi
 nem üzlet, s nevetséges előtte az eszmény!” Már bocsánatot kérünk,
 ez csak szónoki szólam. Nem ez a hiba. Semmit sem bizonyít hazafias

érzésünk ellen, hogy egy hazafiasnak mondott s színműnek mondott stílygyakorlat minden gyöngeségét fölismerjük, s ha iránta hivatalból nem lelkesedünk. Adjanak élénk igazi korképet, drámát olyan realismussal, a minőt az abszolút időkből elbeszélő irodalmunkban az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* vagy — kivéve a kiveendőket — az *Új földesúr* képvisel s meglátjuk, nem tesz-e reánk ez a felidézett kor mély hatást? Korántsem értéktelen előttünk mindaz, a mi nem üzlet, s nem nevetséges előttünk az eszmény: de a *Régi világ* értéktelen is, s egy kicsit nevetséges is.

Természetes, hogy a színészek sem tudtak sokat csinálni a darabból. Mégis említsük fel *Hegedűst*, Bonyhai szerepében, a ki ezzel megmutatta, hogy komoly szerepben is tisztességesen megállja a helyét bármiként megszoktuk, hogy bohózati maszkiában nevettesen meg. *Hunyadi* Margit a gyakorlati eszű, kemény, nemesi göggel telt Bonyhainét adta, bizonyítván, hogy jobb színésznő, mint drámaíró. *Szerémy* a házi zsidót népszínműi genreből, de találóan alakította meg. A többiek is igyekeztek, azonban sablonosak maradtak, mint az alakok, a kiket megtestesíteniük kellett.

Hervieu darabja sem olyan, hogy a mi szempontjainkból sok szót kellene rá vesztegetnünk. *A rejtély*, a mely két felvonásban tart folytonos izgalomban, igen raffináltan megcsinált színmű, de sajnos egyéb benyomást nem mélyít belénk, minthogy nagyon ügyes színpadi mesteremberrel van dolgunk. A történet, mint tudják, a körül fordul meg, hogy adva van a két nős Gourgiran fivér; ezek egyikét megcsalja a felesége a házibaráttal; az a kérdés, melyik nő a bűnös? Ezt keresik a színpadon, s találgatják a nézőtérben, mérlegelvén a gyanúokokat, a melyeket a szerző nagy ravaszsággal mindkét nő mérlegének serpenyőjébe váltakozva beledob. A tragikus rejtélyt végre az udvarló öngyilkossága oldja meg, mert a bűnös nő elárulja magát. Ez a cselekmény mindenesetre hatásos, még hatásosabb lenne, ha művészeink finomabban játszanak, s több kedvvel. Különösen áll ez *Márkus* Emmára (Leonora), ő átlátszóbbá teszi a rejtélyt, mint a szerző, s átiátszóbbá mint társnője *Hegy esi* Mari a másik gyanús nő (Gizella) szerepében. *Ivánfi* (Raymond de Gourgiran) és *Mihályfi* (Gerard de Gourgiran) vetekedtek szerepük elnagyolásában s ki nem színezésében. *Császár* (Vivarce, az udvarló) száraz és élettelen volt, mint annyiszor. Egy tuczat alakítása közül tizenegy bizonyosan egyforma.

De a darab nemcsak a cselekményével, hanem a moralphilosophiájával is akar foglalkoztatni. Sajnos, hogy ez csak olyan quasimorál és quasi bölcselkedés. Ismét fölmelegíti az untilg kihasznált problémát, hogy a férj és a társadalom mikép viselkedjék a házasságtörő nővel és büntársával szemben. A darabban erről élénk vita folyik. Az egyik férj mindkét bűnös halálát követeli, a másik csak a csábító férfiét, a vadorzóét, a ki az ő tulajdonjogát sérti, míg De Neste marquis, öreg nagybátyjok a sokat élt világfi engedékenységgel szaval barbár fel-

fogásuk ellen, pártjára kel a nőknek, s ékesszólással vitatja, hogy ölni nem szabad, soha, semmi körülmények között. Egy ölelés, csók s a többi pedig éppenséggel nem olyan dolgok, a melyekkel arányban állana a büntetés: a halál. Az embernek nem szabad viszatérni az őskori állapotba, különben hová lesz a művelődés évszázados nehéz munkája? Ez a művelődés, „ha nem is tudta megjavítani az embert, kellemesebbé tette a dolgokat.” (A magyar fordítás e szavai nemde meglehetősen kétértelműek?) A katasztrófa után pedig, a mikor Vivarce holtan, s kedvese Leonora megsemmisülten hever a földön, újra előveszi leczkáját, s a boszút eléggülten élvező férjtől kérdi: „S ti könyörtelenek, még most is azzal hízelegtek magatoknak, hogy vérengző gondolatotok helyes?” — „Igenis hiszszük” — feleli Gerard” — „mert a mi fajtánkból valók azok, a kik a házasság szentségét fegyverrel kezükben fentartják az idők végéig.” — „És mi vagyunk azok” — ez a marquis replikája — „a kik mindennél lelkesebben tisztelvén az életet, véget fogunk vetni Kain uralmának a földön.”

Bármikép vélekedjünk is e kérdéssel szemben elméletileg (jaj annak, a kire gyakorlati fontosságúvá válik), úgy érezzük, hogy De Neste marquis szavai nagyon hazugul hangzanak. Ez a jámborrrá vált vén bűnös egyetemes indulgentiájával és abszolutiójával oly kedélyesen fogja fel a házasságtörést, hogy bölcselkedése hallatára önkénytelenül eszünkbe jutott az egyszerű zsidó, a ki mellé, a mikor disznóhúst evett, lecsapott az istennyila. „Micsoda zajt csinálsz egy kis disznóhúsért?” — kérdé az ég felé fordulva. A marquis is azt tartja, hogy egy kis házasságtörés nem a világ.

Erre az álláspontra egy társadalom sem helyezkedhetik. Az állami büntető igazságszolgáltatás ugyan — mint ezt Vámbéry Rusztem új könyvében (*A házasság védelme a büntetőjogban.*) szépen levezeti — mindinkább enyhébben jár el a házasságtörés megtorlása körül, de leginkább azért, mert egyrészt látja, hogy évszázados szigorával sem írhatta ki e tettet, tehát, hogy szigorú büntetései célra nem vezetnek, s másrészt mert látja, hogy az ő fórumai tulajdonkép nem alkalmasak e cselekmény büntetésére. De nem azért enyhül az eljárása, mintha frivol módon siklanék el a házasságtörés sokszor életbevágó jogtalansága és erkölcstelensége elől. A monogamiára berendezett társadalmaknak létérdekük, hogy a házaselet tisztaságát, alapsejtjének, a családnak biztosítékát védelmezzék. Ki lehet hagyni az adulteriumról szóló szakaszt a büntető-törvénykönyvből czélszerűségi megfontolásból, de nem lehet kihagyni a társadalmi erkölcs kódexéből. A közvélemény erkölcsi rosszalásának a legtöbb esetben azontúl is sújtania kell a család feldúlóit s mennél fejlettebb lesz valamely társadalom erkölcsé, annál finomabb és érzékenyebb lesz e tettel szemben ítélőmérlege. Hervieu úr dialektikája különben nem viszi előbbre a kérdés megoldását, mint nem vitte a Dumas fiúsé sem, a kinek argumentálását egyébként — verve-re nézve — meg sem közelíti.

A másik darab, a melyet *A rejtély*-lyel egy este adtak, egy apróság: *A betörő*. A betörő fiatal ügyvéd, (De Valory: *Dezső*), a ki imádottja (özvegy De Bréenne: *Lánczy* Ilka) háromszázezer frankját inkognitóban elszedi, mert tudja, hogy vetélytársát, a kapzsi Ghabriacot (*Rózsahegy*) csak ezzel képes kiütni a nyeregből. Ez sikerül is neki. A kicsiség, különösen eleinte elég mulattató, de utóbb oly áttetsző a „Mache”-je, hogy fölösleges vontatott kifejlését bevárni. Labiche darabja, leleményét és bonyodalmát a maiakéval, például Feydau-éval összehasonlítva, őskori leletre emlékeztet. Élcei is őskorisan ártatlanok. A Nemzeti Színház — mint már több ilyen ócskaság színrehozatalából láttuk — utóbbi időben nagyon szeret bohózatit és vígjátéki östörténettel foglalkozni, s kutatásai eredményeit a közönségnek is feltáralja. Elfelejtí, hogy az ízlés fejlődését (vagy tán degenerálódását?) egykönnyen nem lehet a hajdankorba visszafordítani. De ismerjük el, hogy Lánczy Ilka nagyon finom és kedves, két udvarlója: *Dezső* és *Rózsahegy* kaczagató volt.

Dr. Wildner Ödön.

Zenei szemle.

(1901 október — 1902 február.)

Az a harmadév, melyre a következő sorok visszatekintenek, zenei élet tekintetében az év legmozgalmasabb időszaka szokott lenni: az operai premerek, kamarazenei bemutató előadások, zenekari- és virtuózhangversenyek ideje. A még kilátásban levő zenei események nem olyanok, hogy az idei „termés-”ről elmondandó összvéleményünkön lényegesen változtassanak.

Lássuk legelőször a legelőkelőbb és legtöbbet szidott műintézetet, az operát. Az opera ez idei összes sikerei Burriánnak, az ősszel hozzánk szerződött tenor-énekesnek a személyével vannak összeforva. Burrián már mint vendég nagy feltűnést keltett, s mikor szeptemberben mint Lohengrin fellépett, egy csapásra meghódította az opera közönségét; többi alkotásai: Siegmund, Tannhäuser és Tristan csak megerősítették az első benyomást. Különösen mint Tristan, olyasmit produkál, a mihez foghatót eddig nálunk soha, külföldön is csak ritkán élvezhattunk.

Mindjárt mellette említjük Vasquez grófnét, kinek „Izolda”-ja tökéletes alkotás úgy zenei, mint drámai tekintetben.

Altalában az idény legkimagaslóbb eseményeként „Tristan”-t kell megjelölnünk. Wagner „Tristan”-ban már teljesen feloldotta a drámaiságot békókba verő instrumentális formákat, de ment maradt attól a hibás zenei szimbolizmustól, melybe a Nibelung-tetralógia szövevényes, misztikus meséje belekergette: „Tristan”-ban a vezérmotívum csak az, a minnek lennie kell és a mi legfeljebb lehet: hangbeli visszatükrözője azon idegfolyamatoknak, melyeket bennünk bizonyos, az események rendjén következetesen visszatérő érzelmek okoznak. Ebben rejlik „Tristan” nagy hatásának a titka, ebből érthető a benyomások mélysége és közvetlensége. Ezért nem kell „Tristan”-hoz kommentár sem, sőt teljesen elhibázott dolog „Blickmotiv”-ről, s efféléről beszélni, mint ezt Wolzogen és más túlbuzgó német magyarázók teszik. Abban a nagy sikerben különben, melyet nálunk Wagner e legtöbbké-

tesebb műve aratott, oroszlánrésze van Kernernek, a kit fiatalsága daczára az elsőrangú Wagner-dirigensek közé sorozhatunk.

Újdonság volt még, mindjárt az idény elején, Major tanár „Erzsikéje”. Szívesen dicsérnők már csak azért is, mert az egyetlen magyar újdonság, de — sajnáljuk — nem lehet. Legjobb igyekezettel is csak egy idézetet adhatunk: In magnis et voluisse sat.

Legutóbb „Anyegin”-t mutatták be. A lazán dolgozott szöveget Csajkovszki dús zenei vénája és tökéletes hangszerelése szép köntösbe öltöztették, úgy, hogy gyarlóságai daczára is állandóan nagy közönség hallgatja a darabot, és méltán lelkesedik a lírikusan szép zenéért. A szereplők közül itt is Burrian tűnik ki, mellette Beck (a cím-szerepben) és Kaczér (Tatjana) érdemelnek elismerést.

A filharmonikusok ebben az idényben csak 8 hangversenyt hirdettek (tavaly 10-et). Mintha előre vetette volna az árnyékát a fővárosi közgyűlés sajnálatos határozata, melylyel ezt a derék társaságot az eddigi támogatástól megfosztotta. A mi a hangversenyek műsorát illeti, az — bár valóban érdekesnek mondható — sok alapos kifogás alá esik. Főhibája, hogy nem vett fel egyetlen nagyobb szabású vokál-instrumentál kompozíciót sem; azután sokat von le a hangversenyek valódi értékéből az a sok — lehet, hogy egyesekre nézve érdekes — szóló-szám, melyek közül minden hangversenyre jut legalább is egy. Ez így nincs rendjén! Úgyis annyit zongoráznak és hegedülnek a szenvedé emberiség fülébe, legalább a filharmonikusoknak kellett volna kiméletesebbeknek lenni hangversenyeik törzsközönségével szemben. Rippel és Freund kisasszonyok jó-közepes zongorázása, Rosenthal erőtlén, mesterkéltn játéka, Halcz hegedülése, Bendiner fellépte, mindezekre nem volt és nincs semmi szükség. Szívesebben vettük volna a H-moll misét Bach-tól, valami hasonlót Handeltől, vagy Mozarttól, stb.

Az előadott számok között volt két Beethoven-szimfónia (B-dur és C-moll), Berlioznak nemcsak históriai értékű, de esztétikai szempontból is nagybecsű „Fantasztikus szimfónia”-ja, Liszt „Hunnenschlachf”-ja és Strauss Richard genialisan vad (vagy ha jobban tetszik: vadul genialis) „Also sprach Zarathustra”-ja. Nietzsche szellemi hagyatéka még filozófiának is furcsa egy kicsit, hát még muzsikának, és plane, ha a Strauss megbokrosodott pegazusa veszi a hátára. Lehet különben, hogy lesz még idő, mikor Strauss zenéjét jobban meg fogják érteni, mint manapság. Hisz' éppen a fentemlített Berlioz-műről mondta ezeltől vagy 60 évvel egy francia kritikus: „Szépnek szép, csak nem muzsika!” Ez talál a „Zarathustra”-ra is.

A hazai újdonságok között sorrendben első volt König Péter „Magyar szimfónia”-ja, értékben ifj. Ábrányi Emil 8. műve, szimfónia G-mollban. König németből lett magyar, ki új hazáját nemcsak szóval, de tettekben is szereti, a mint ezt az előadott szimfónia magyaros elemei mutatják. A mű thémai sok invencziót, szerkezete alapos tudást árulnak el.

Ifj. Ábrányi Emil művét a 7. hangversenyen hallottuk és valóban elragadott bennünket. A négy tétel között legjobban sikerült a magyaros, de eredeti motívumokra épített utolsó allegro és a scherzo, egy bájos kis apróság, tele kedélylyel és új ötletekkel.

E hangversenyekről általánosságban szólva, ismét csak Kernért kell dicsérnünk a ki, mint hangverseny-dirigens is nagyot nőtt az utóbbi két év alatt.

A kamara-zenét két társaság képviseli, a Hubay-Popper négyes, meg a Grünfeld-Bürger négyes.

A Hubay-négyes az egyes erők művészi kvalitásai tekintetében kétségtelenül felette áll a másíknak, összjáték és kidolgozás tekintetében már nem mindig. Nagy kár, hogy Hubay mester néha annyira önkényesen fráziroz, és oly merészen bánik a tempóval, hogy a másik hegedű meg a viola, nem fejthetik ki a tolmácsolandó részeket, az együttmaradás érdekében elkövetett küzdelem közepette. Ellenben Popper, az ő bámulatos művészetével, nyugodtan és közönyösen szemléli a dolgok ilyen állapotát, legalább is az arczából ezt lehet kiolvasni. Különben az ideí hangversenysorozat érdekes műveket tartalmazott, melyek közül első helyen említjük Koessler gyönyörűen dolgozott vonós-hatosát; főképen a magas szárnyalású negyedik tétel (rondó-forma, szabadon fugáit középtétellel) nagybecsű alkotás. A mesterhez méltók voltak a tanítványai: Szendytől is, Dohnányitól is egy-egy vonósnégyest hallottunk. Mindkét mű a legszebb reményekre jogosít, különösen Dohnányié. Különben König is, ifj. Abrányi Emil is Koessler tanítványai. Valóban rendkívüli szerencse a zeneakadémiára, hogy egy ilyen elmélettanárra tudott szert tenni, mint Koessler János.

A Grünfeld-féle hangversenyek többek közt azért is érdekesekek, mert a műsoruk mindig csak arra való, hogy legyen mit meg nem tartani. Különben a mit a filharmonikusoknál már említettünk, az itt is áll: Kár minden hangversenybe erőnek-erejével beszorogatni egy-egy szóló-számot. Azután még ha legalább mindig jók volnának ezek a virtuóz-mutatványok! Egyébiránt legérdekesebb volt a február 9-én tartott hangverseny, melyen Dohnányi-nak, ennek a tüneményzerű tehetségnek a cello-zongora szonátáját mutatták be Bürger és a szerző. Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Beethoven után ennél szebb cello-szonátát nem írtak. A scherzója olyan, mintha Stuck híres „Verfolgung”-ja zenévé elevenedett volna meg, a változatait pedig a Kreutzer-szonáta második tétele mellé sorozzuk, úgy külső szépség, mint zenei tartalom tekintetében.

Elismerjük egyébiránt, hogy Grünfeldéktől is hallottunk több igen szép kvartettet, és főleg Grünfeld átgondolt, objektív játékában több alkalommal találtunk kiváló élvezetet.

Az önálló hangversenyek unalmasán hosszú soraiból Burmester hegedűjátéka és Sauer zongorázása emelkednek ki. Mindkét mester ismeretes a magyar közönség előtt, mindkettő nagy művész, de míg Burmester a gyöngédebb érzelmek és formai szépségek kiválóan objektív tolmácsolója; addig Sauer, tökéletes billentésével és démoni erejével a szenvedélyek festésénél ragadja el hallgatóit, és főleg subjectivitásával tud hatni. Igen sajnáljuk, hogy D'Albert az idén nem kerest fel bennünket; a 10 utolsó Beethoven-szonátát senki nem tudja úgy a szívünkbe játszani, mint ő. A reklámhősök közül Kubelik Ján, Padarevszki és Rosenthal falragaszai lepték a hirdető-oszlopokat legfeltűnőbben. Legtöbbet ér közöttük Kubelik (körülbelül félannyit, mint a mennyit reáfognak), kevesebbet a technikai nehézségekben üzletszerűleg utazó Rosenthal, alig valamit az Amerikából ideceppent Padarevszki, a ki igen mérsékelt tetszést aratott. Rideg, sokszor cynikus játéka, laza felfogása, hatásvadászata nem is érdemelnek egyebet. Előszeretettel játszsza Chopin-t, a kit már egyéniségénél fogva sem érthet meg. Még legjobban hatott Bach „Chromatikus ábránd”-jával.

Az énekesnők közül Barbit ünnepezték legjobban; művészete még mindig a régi, de hangja — fájdalom — hanyatlík. Behr asszony — kit tavaly hallottunk először — az idén is visszatért és búbajos alt-hangjával a tavalyinál is nagyobb hatást ért el. Walker Edit egyik filharmóniai hangverseny keretében énekelt. Sajnálatuskra sem Gulbrausont, sem Laudit, nem hallottuk. Ujdonság volt Koenen Tilly fellépte; Koenen szép hangú és fejlett ízlésű művésznő, kinek visszatérésére örömmel számítunk.

Szeretnők másképpen végezni e visszapillantást, de valami az eszünkbe jutott, a mit okvetlen említenünk kell: — a főváros t. cz. hangverseny-közönségének viselkedését. Ha a külföld azt állítja, hogy mi vagyunk a küszöb Ázsia és Európa között, ez általában vagy tudatlanság, vagy rosszakarat; de ha a hangversenyeink lefolyásáról állítják ezt, akkor hízelgés. E tekintetben ugyanis még legfeljebb Perzsia vagyunk. Hihetetlen dolgok esnek meg a pesti operában és a hangversenytermekben.

Először is a későjárás legalább is akkora mértékben divatos, mint a fálusi iskolákban kukoriczatörés idején. Ez különösen az operában kellemetlen, a hol egy ember miatt sokszor tíznek kell felállani, néha többször egymásután.

Másodszor Budapesten a közönség fele végigbeszélgeti az egész estét; a kik nem értenek a dologhoz: azok unalomból fecsegnek, a kik értenek hozzá, azok széles mederben folyó előadást tartanak az ismerőseiknek. Fecsegés dolgában a hölgyeké az elsőség, előadások tartása tekintetében főleg a partitúrákkal és kommentárokkal megjelenő ifjú urak tündökölnék. Ehhez járul a program vagy színlap folytonos hajtogatása, egy bámulatosan ropogó papírba csomagolt czukorféle bontogatása (budapesti specialitás), zsuzsukkal teleaggatott karpereczek kattogása, kinyitott és becsukott ridikülök pattanása, a bosszankodók pisszegései — és ezt nálunk *hallgatás*-nak nevezik. Minderre felteszi a koronát a kísétálás az utolsó szám vagy felvonás tartama alatt és a ruhatárakban lefolyó ádáz küzdelmek.

Ezeken a bajokon első sorban a közönség jobbjízlésű elemeinek kell segítenie, a szünetek alatti erélyes és következetes rendreutasítások alakjában, de sokat segítene az ajtók rendszeres lezárása és alkalmasabb ruhatárak berendezése is. Mindenesetre e helyzetzen javítani kell, mert az most tarthatatlan, és külföldi látogatók előtt egész társaséletünkre furcsa világot vet.

Kacsóh Pongrácz dr.

Sociologia.

Két sociologiai évkönyv. (*I. Annales de Vinstitut international de sociologie. Publiées sous la direction de René Worms. Tome VII. Paris. V. Giard & Brière, 1901. II. l'Année sociologique. Publiée sous la Direction de Emile Durkheim. Quatrième Année. Paris. Felix Alcan, 1902.*)

Az előttünk fekvő két évkönyv egymástól eltérő jelleggel bír. A René Worms által kiadott a nemzetközi sociologiai intézet legutolsó congressusának iratait tartalmazza, míg a Durkheim évkönyvének főfeladata az év sociologiai aratásáról hí képet adni.

Lássuk őket külön.

Worms évkönyve az 1900. szeptember havában Parisban megtartott negyedik congressus munkálatait közli. A titkári jelentésből megtudjuk, hogy az intézetnek 1900-ban 86 tagja (membre) és 42 társa (associó) volt. A tagok sorában a jelenkori tudomány számos legfényesebb nevével is találkozunk.

A congressusnak bemutatott munkálatok közül ez a kötet a következőket közli:

Maxime Kovalewsky felolvasását a „clan”-ról, Raoul de la Grasserie-ét a „mesterséges családról”, Lester Ward-ét a „socialis mechanikáról”, E. de Roberty-ét a „jelenkori sociologia előítéleteiről”, Albert Jaffé-ét „az ipari egyesületekről és a munkabeszüntetések békés megoldásáról”, valamint azokat a felszólalásokat is, melyek az ezen felolvasások megvitatása alkalmával elhangzottak.

Kovalewsky a clanszervezet általános előfordulását mutatta ki a különböző népfajoknál és lényegét kevésbé a rokoni kötelékben, mint inkább a szellemkultusz közösségében, valamint egy békés szövetségben találja, melyből a harc minden eleme kiküszöbölve van, hogy annál erőteljesebben léphessen fel külellenséggel szemben.

Raoul de la Grasserie tanulmányában azt bizonyítja, hogy a családi kapcsolat alapja különböző korokban inkább mesterséges lehetett, mint természetes. A családi együvértartozás gyakran egy költött őson nyugszik (totem), máskor pedig egy költött leszármazáson (adoptio). A mesterséges család ennél fogva nagy szerepet tölt be a társadalmak történetében.

Lester Ward felolvasásában a társadalmi mechanikát két részre: statikára és dinamikára osztotta. A statika folyamata az ellentétes erők kiegyenlítése, a honnan a társadalmi struktúra ered. A dinamika folyamata a struktúrák megváltoztatása az egyéni fáradoalmak és a környezet visszahatásának kettős hatása alatt.

E. de Roberty azon tudományos előítélet ellen kelt ki, mely a politikai elméletekben a faj fogalmát első sorba helyezi. Kimutatja, hogy a valóságban ez a tisztán biológiai tényező semmiképen sem magyarázza meg a társadalmi életet. Megtámadja azokat a doctinaireket, kik a fajok abszolút különbözőségét és szükségszerű ellentétüket vitatják. A felolvasást követő vitában az összes felszólalók helytelenítették ezeket a faj-elméleteket és hangsúlyozták, hogy a társadalmi tudományokban a faj fogalmának kevés jelentősége van.

A congressus legérdekesebb tárgya azonban az a hatalmas vita volt, mely a *történelmi materialismus* körül folyt le. Ennek anyaga oly nagyra nőtt, hogy az évkönyv következő kötete kizárólag annak lesz szentelve. Ezen megbeszélés annál nagyobb jelentőségű, mert a társadalmi tudományok számos a congressuson meg nem jelent kitűnősége írásban fogja véleményét ezen nagy fontosságú eszmecseréhez beküldeni. Nagy érdeklődéssel nézhetünk tehát az évkönyv legközelebb megjelenő kötete elé.

Az *Émile Durkheim* vezetése alatt megjelenő évkönyvvel a vállalat immár negyedik évfolyamába lép. A 628 oldalas „kötet azon sociologiai művek ismertetését közli, melyek 1899. júliusától 1900. június 30-ig jelentek meg. Az ismertetések előtt három eredeti tanulmány található. *Bouglé* a tőle megszokott gondossággal és világossággal a *kasztok uralmához* tesz észrevételeket. Hangsúlyozza, hogy bár az Indiában érte el teljes kifejlődését, általános jellemvonásai semmiképen sem tartoznak a hindu föld speciális termékei közé, sőt azt sem lehet állítani,

hogy az árfajaj különleges intézményét képeznék, hanem alapjellegetben a primitív népek közös sajátsága. „Napjaink legcomplexebb és leegységesebb társadalmi is keresztül mentek a kasztok uralmán: eredetükben apró, egymás mellett élő csoportokat talál az ember, melyeknek a vallás képezi belső czeimentjét és a melyek egyesülését épen ez a vallás gátolja meg.” Csakhogy a civilisált társadalmak legnagyobb részénél ez az időszak csak átmeneti. A primitív valláson új érdekek diadalmaskodnak, melyek ezen csoportokat nagyobb politikai egységekbe kögítik. Ezen kiegyenlítő és egyesítő hatalommal daczolt a hindu civilisatio különös ellenállási erővel; semmiféle politikai egység nem diadalmaskodott a primitív csoportok kölcsönös ellenlábasságával; a primitív vallás ellenmondás nélkül uralkodott tovább a társadalmi szervezeten, még a gazdasági alakzatokon is éreztetve hatását. Nála mintegy kikristályosodva feltalálhatjuk azokat az alakzatokat, melyek másutt ma már csak bizonytalan körvonalakban ismerhetők fel.

A következő tanulmány *Durkheim* professoré „*A büntetőjogi fejlődés két főtörvénye*” czímen. Az érdekes fejtegetés ismertetésébe nem bocsátkozunk, minthogy szerző szíves engedélyével azt olvasóinknak egész terjedelemben szerencsénk lesz bemutatni.

Az utolsó önálló dolgozat az *M. Channoni-é, a testületi tulajdon megszűnésének okairól*, melynek az a conclusiója, hogy az egy olyan összetétel, mely állandóan a felbomlás felé halad.

Az évkönyv legbecsesebb része azonban kétségtelenül az, melyben az új sociologiai munkákat ismerteti. Rendkívül világos és áttekinthető beosztással számol be róluk, úgy, hogy bárki igen könnyen feltalálhatja azokat a dolgozatokat, melyek őt valamely szempontból érdeklik. A gondos és tájékoztató ismertetés nemcsak könyvekre, hanem egyes czikkekre is kiterjed.

A főbeosztás következő: I. Általános sociologia. II. Vallási sociologia. III. Jogi és erkölcsi sociologia. IV. Büntetőjogi és moralstatistikai sociologia. V. Gazdasági sociologia. VI. Socialis szerkezetan. VII. Különbözők (aesthetikai sociologia és technológia). Ezen főcsoportokon belül számos alcsoport még könnyebbé teszi a kiigazodást. Végül indexbe vannak foglalva (az oldal megjelölésével) azon szerzők nevei, kiknek valamely munkája a kötetben ismertette lett, valamint az anyag is rendkívül speciálisait czímszavak alatt (pl. Adoption, Agnotique, Agraires, Agrarisme, Agricole, stb.).

Ha mindehhez hozzáfűzöm, hogy a nagyobb fontosságú könyvekről és tanulmányokról igen részletes és alapos bírálatok találhatóak e könyvben, úgy bizonyára mindenki be fogja látni, hogy *Durkheim* professor és szorgalmas dolgozótársai nagy hálaára kötelezték le a sociologia minden munkását.

J. O.

Tangorra tanulmányai. (*V. Tangorra. Saggi critici di economia politica. Fratelli Bocca, Editori. Torino—Milano—Roma. 1901.*) Vincenzo Tangorra, a közgazdaságtan tanára a római egyetemen és a kitűnő *Rivista italiana di sociologia* egyik szerkesztője e kötetben néhány tanulmányát gyűjtötte össze a közgazdaságtan köréből, melyek közül egy pár egyes folyóiratokban már előbb napvilágot látott.

A tanulmányok részben irodalomtörténetiek, részben a közgazdaság körére és módszereire vonatkoznak. Előbbiek: Sociologia és közgazdaságtan; A közgazdaságtan objectiv és subjectiv irányai. Utóbbiakhoz tartoznak: A túltermelés tana *Giammaria Ortesnél*; *Macchiavelli* gazdasági fölfogása és Tanulmányok *Francesco Ferrara-ról*.

A közgazdasági elméletek története szempontjából fontos értekezések a szakemberek elé tartoznak, de e szemle hasábjain sem hagyhatjuk felemlítés nélkül azokat az érdekes lapokat, melyekben Macchiavelli mintegy sociológiai világfelfogásáról szól. A nagy florenczi államférfit! megtalálta a történelmi fejlődés egyik főtényezőjét, melyet sokan még ma sem ismernek fel s a mely nélkül pedig az egész történelem érthetetlen: az *osztályharcot*. Mint Tangorra részletesen kifejti, Macchiavelli ezt egyenesen a történelem kulcsának tekintette.

A két elméleti kutatás közül az egyik a közgazdaságtan módszereire vonatkozik. Az újabb subjectiv, lélektani irányt állítja szembe a régi klasszikussal. A kutatók nem elégsznek meg többé a gazdasági élet objectiv tüneményeinek bonczolgatásával (kereslet, kínálat, járadék stb.), hanem visszamennek ezen jelenségek forrásaira is az egyén lelki életében. Sikeresen mutatja ki Tangorra tanár, hogy ezen két gondolatirány merev szembeállítása gyakorlatilag és elméletileg egyaránt helytelen. Kimutatja, hogy már a klasszikus iskola is felhasználta kora lélektani ismereteit közgazdasági kutatásaiban, viszont a modern lélektani gondolkozás sem nélkülözheti a gazdasági élet külső tényeit és azokat a hatalmas eredményeket, melyeket a klasszikus iskola elért. Csak arról van szó az új iránynál, hogy ezeket az eredményeket a modern lélektani és sociológiai ismereteink fényében fölülvizsgáljuk, hiányait kipótoljuk, merevségeit vagy túlzásait kijavítsuk. Igen meggyőző és alapos tanulmányának az a része is, melyben a modern lélektani irányt veszi védelembe az orthodox túlzók támadásaival szemben.

Szemlénket azonban ezen dolgozatoknál közelebbről érdekli a „Sociológia és közgazdaságtan” ez. tanulmány, mert figyelemreméltó illusztrálása annak, hogy egy a tudomány színvonalán álló szakember, hogy ítéli meg a sociológia szerepét és hatásait speciális tanszaka szempontjából. Különösen figyelemreméltó nálunk, hol szakembereink nagy része a sociológiával szemben elutasító vagy kicsinylő álláspontot foglal el, vagy azt tartja, hogy az az egyes részletkutatások szempontjából egyenesen veszedelmes.

Tangorra mindenekelőtt kimutatja, hogy a sociológia létezésében avagy szerepköre komolyságában kételkedni a legnagyobb elfogultság azon maradandó és alapvető munkák után, melyeket ezen legfiatalabb tudomány létrehozott és a melyek már egész könyvtárt tesznek ki.

Sokan az új névtől riadnak vissza, holott a szerző véleménye szerint, Smith alapvető munkája „a leghatalmasabb sociológiai kutatás, melyet a mai napig végrehajtottak.”

A sociológia jelentőségét megállapítva, világos érvekkel mutatja ki, hogy még a módszertani elmélet szempontjából sem érinti a sociológia egy különálló közgazdaságtan létét, mert „az elvont (púra) közgazdaságtan a közgazdasági tényező *ideális* törvényét keresi az összes socialis jelenségekben, a közgazdasági sociológia annak társadalmi törvényét keresi az adott jelenségekben és végre a sociológia nem egy tényező *társadalmi* törvényét keresi, hanem az összes tényezőket, melyek az összes egyes társadalmi jelenségek létrehozásában közreműködnek.”

Kimutatva így, hogy a sociológia nem érinti a speciális közgazdasági kutatások létét már tiszta elméleti szempontból sem, azokat a gyakorlati hatásokat veszi szemügyre, melyek a közgazdaságra a sociológia fejlődésétől várhatók.

Eredményei ezen szavaiban foglalhatók össze: „A sociológia nem fogja a közgazdaságtant lerombolni, a mint a köznapi vélemény

hiszi, hanem új életre fogja azt kelteni, az ifjúság érzését fogja adni neki, egy hatalmat és méltóságot, a melyre a socialis világ rengeteg területén ható összes erők ismerete nélkül sohasem juthatott volna el. Határait a sociológia nem fogja összeszorítani, de ki fogja bővíteni; az általa emelt épületet nem fogja lerombolni, hanem szélesebb és biztosabb alpra fogja helyezni; a sociológiában fogja végre feltalálni azt az erőt, mely őt mindinkább korunk bölcseletének pályakörébe fogja vonni, mely meg fogja szabadítani az emberi gondolkodás különböző alakzatait a régi metaphysikus felfogásoktól, „hogy azokat mint egy új nap, a positiv gondolkodás körül egyesítse.”

Vajha Tangorra tanár bölcs szavai erre mifelénk is meghallgatásra találnának!
Jászi Oszkár.

A szépség sphaerája. (*M. Grivean. La sphere de beauté. Lois d'evolution, de rythme et d'harmonie dans les pliénomenes esthétiques. Paris. F. Alcan 1901.*) Szerző ez óriás, több mint 900 oldalos, igen sok képpel és táblával ellátott munkájában úgyszólván az aesthetikai problémák összességét felöleli. Nemcsak terjedelme, hanem az is lehetlenné teszi részletes ismertetését, hogy nincsen rendszerének egységes alap gondolata, melyet még bizonytalanabbá tesz sokszor a metaphysikai háttér sejtelmessége.

E mellett nem egyszer indokolatlan bőbeszédősége, közismert dolgok terjengős előadása, türelmünket próbára teszi. Daczára mindennek, olykor nem vitatható el szerzótől sem az eredetiség, sem a megfigyelések finomsága.

A tudomány és a művészet között indokolatlanul felállított merev határvonal lerombolása után *polaritási elméletét* fejti ki, melyet az aesthetika alaptörvényének tekint. E törvényt a nyelvhasználat jelzőinek methodikus egybeállításából vonja le. Ezek a jelzők kifejezői, szerinte, az érzetek fokainak és viszonyainak, azoknak a „törvényeknek”, melyek szépítéleteinket rendezik. A polaritási törvény lényegében abban áll, hogy minden egyes érzetre nézve egy közép, semleges területet állapít meg, a melytől kiindulva az érzet két egymással ellentétes, de egymást kiegészítő irányban erősödik, illetőleg gyöngül, mindkét irányban a végleteken fájdalmas jelleget öltve magára, a melyek között aztán „kedvező” és „kritikus” pontok vannak. Szerző minden érzetnek megállapítja az ilyen nyelvhasználatbeli sorát, melynek két végétét negatív és positiv sarknak tekinti.

Egy pár példa világosabbá teendí, a miről itt szó van:

Hőmérséklet:	jeges, hideg, hűvös	—	langyos, meleg, égető
Iz:	émelygős, cukros, édes	—	erős, savanyú, maró
Hang:	tomp, erős, mély	—	magas, éles, csikorgó
Világosság:	sötét, homályos, árnyékos	—	világos, fénylő, vakító
Temperamentum:	szolgai, alázatos, szerény	—	méltóságos, elbizakodott, gögős
	stb.		stb.

Látható ebből az is, hogy milyen messze kiterjedő körre és benyomásokra nézve állapítja meg szerző a maga szótárszerű skáláját. Tényleg az ő tétele a különböző érzékszerveink benyomásai útján létrehozott érzeteknek rokonságát és psychologiai kapcsolatát jelenti, mely lényünk egységének szükségszerű következménye.

A következő rész a tételt az aesthetika egyes jelenségeiben akarja alkalmazni, s így helyességét mintegy gyakorlatilag demonstrálni. De nem sokára a „törvény” nem bizonyul elégségesnek, úgy, hogy szerző

szépitéleteink elemzéséhez egy új tényezőt, a classikus „quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando? kérdőpontokat hozza be, a mely rendkívül hosszadalmas vizsgálat, sokszor fejtegetéseinek az iskola-aesthetika ízét adja.

A decoratív művészeti ágak vizsgálatánál egy másik új mértéket szerepeltet: az *alkalmazkodást*. A műtermékeket úgy szólván természetes organismusoknak tekinti és functióik hasonlósága, vagy különbözősége szerint osztályozza őket. (Támogatási, befedési, közlekedési, zárási, világítási stb. functiók.)

A gépeket aesthetikai szempontból különösen beható és eredeti vizsgálat alá veti. Így kimutatni igyekszik, hogy a technikai és ipari alkotások a művészet szempontjából teljesen alá vannak vetve, „a három stadium törvényének”, melyet az organikus teremtmények is uralnának. A természetben, szerinte, minden átalakulás fokozatosan elalaktalanodással, majd egy új terv szerint való elrendeződéssel jár. Ebből három időszak származik: először a harmonikus egyszerűség állapota, kevés számú, kevésse elkülönzékült elemmel, symmetrikus egységben (levél, rózsa — szélmalom, vitorlás-bárka stb.); majd az elemek szaporodnak és sokfélék lesznek, anélkül, hogy egységre és symmetriára szert tudnának tenni, (bizonyos szervezetek az állati és a növényi lét határán — számos nehézkes szerkezetű gép); végül ezek között a megszaporodott és elkülönzékült elemek között egy egységes symmetrikus kapcsolat jön létre s ezzel a tulajdonképeni aesthetikai momentum, a harmonikus összetettség állapota, (magasabb rendű állatok — a modern ipar fejlett alkotásai, pl: lokomotív).

Egy további közös fejlődési vonás az ipari és az élő organismusok között, melyet szerző részletesen kifejt, s a melyből sok aesthetikai ellenszenv, illetőleg rokonszenv okát vezeti le: az automatikus functiók fokozatos átmenetele szorosabban vett állatiakká, melyeket a vegetatív functiók fokozódó elrejtettsége és a külvilágban változást előidéző szervek, (a megfogásra, a helyváltozásra) fokozódó elkülönülése és nyilvánosságra jutása kísér. Ezt a levezetést itt a részletekben nem követhetjük, de, mint igen eredetire és meglepőre, felhívjuk az olvasó figyelmét.

Végül a zenéről egy igen érdekes fejezetben számol be és Spencer elméletének nyomán ahhoz figyelemre méltó adatokat és conclusiókat fűz, hogy a következő defíniójához jusson el: „A zene az összes bennünk, akár a külvilág felfogása, akár saját physiológiai és lélektani állapotaink által létrehozott, rejtett mozgásoknak hangbeli, rendszeresített átírása;” vagy metaphysikusabb köntösben: „nemcsak a földönlevőnek átírása, hanem a földöntúlinak intuitiója.” — r.

Egy új psychophysikai kézikönyv.

(*La psychophysique. Par Marcel Foucauld. Paris Alcan. 1901. 0.491.*)

A könyv Fechner kutatásait ismerteti és azokat a munkákat, melyek a német mester vizsgálataira vonatkoznak. Jó összefoglaló munka: a kísérletek és az adatok gazdag tárháza. E mellett eredeti kritikákat és ítéleteket is tartalmaz.

A régibb és az újabb psychophysikai kutatások problémáit ismeretve szerző a következő közös vonásokat emeli ki bennük: 1. mindig a megismerés alacsonyabb működéseinek tanulmányozásáról van szó, melyek mindannyian hozzájárulnak a képzet (perception) alakulásához és a melyeknek a képzet mintegy az összefoglalását adja; 2. mindig arról van szó, hogy megmérjük mindazt, a mi az ily fajta tényekben

megmérhetőnek látszik; 3. az általános módszer a lelki jelenségeknek a fizikaiakon keresztül való tanulmányozásában és különösen abban áll, hogy a lélektani nagyságokat a fizikai nagyságok útján érjük el és fejezzük ki; 4. a megfigyelés vagy kísérletezés fő módszerei a Fechner sajátos módszerei vagy azokból következnek.

Ezen munkakörön belül szerzőnk igen részletesen adja elő mindazt a mi történt, kivált Weber sokat zaklatott törvényének a történetét. Az eredmények nem nagyon látszanak gyümölcsözőknek egy irányban sem. A kísérletek empirikus eredményei sűrűn kerülnek collisióba Weber törvényével, úgy annyira, hogy szerzőnk kénytelen erre a fatális conclusióra jutni: „Még tovább lehet menni és azt mondani, hogy tulajdonképpen az érzetek minden fajtájának annyi törvénye van, a hány az ember, sőt a hány az érző alany. Minden ember, minden lény a saját módja szerint fogja fel a világot. Ez nem egy új igazság : a mi új benne az az, hogy a psychophysika nyújtja az eszközt, exact módon megállapítani a fölfogás ezen módjait” (481.) A többi eredmények is alig termékenyebbek az előbb idézettnél, úgy, hogy Foucaudt könyve csak megerősített azon hitünkben, hogy a psychophysika csak ismert szinte közhelyekké lett tapasztalatoknak exactabb leírását nyújtja, de aligha fogja a lélektan tudományát új csapásokon előre vinni. *J. O.*

Szocialismus.

Mailáth gróf a szocziálzmusról. (*A socialismus múltja, jelene és jövője. Írta s a magyar orvosok és tennészetvizsgálók 1901 augusztus havában Bártfán tartott vándorgyűlésén felolvasta: Mailáth József gróf. Különlenyomat a „Közgazdasági Szemle” 1901. évi szeptemberi füzetéből. Budapest. Pesti könyvnyomda-részvénytársaság 1901. 25. l. 8°*) Kétséget nem szenved az, hogy korunk egyik legaktuálisabb, legégetőbb kérdése a szocziális kérdés. Nagy kérdése ez már a jelennek is, de legnagyobb horderejét még csak a jövőben fogja kifejteni. Azért méltán lehet a szocziális kérdést a „jövő kérdése”-nek és a nemzetgazdaságtant a „jövő tudományának nevezni. A külföldi irodalomban tudósok és írók sokat is foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel. Napról-napra vastos kötetek, sok évi fáradságos munka eredményét képező tanulmányok jelennek meg a külföld könyvpiacán. De mi nálunk vajmi nehezen lehet néhány kisebb tanulmányt összeszedni: ez a szocziálzmus egész magyar irodalma. Az úgynevezett „művelt középosztály”-nál pedig ezekben a kérdésekben a teljes tájékozatlanság legsötétebb Afrikájával találkozunk. Ezért kétszeres örömmel kell üdvözölni minden újabb dolgot ezen a téren.

Mailáth gróf nehéz feladatra vállalkozott, mert a sok ágú-bogú szocziális-kérdést a maga nagy történeti múltjával, terjedelmes irodalmával röviden ismertetni, a fontosat megkülönböztetni a mellékeztől, a fődolgot a részlet-kérdéstől — nem könnyű dolog. És a szerző mégis megoldotta a feladatot. Az egész kérdés alap gondolata az, hogy a szocziális kérdés „a világ fennállása óta létezett, a kutató és gondolkozó elméket mindig foglalkoztatta, kimeríthető, megoldható nem volt, mert ez a kérdés mindig felszínen és érdekes lesz. míg emberek élni és gondolkozni fognak a földön.” És ebben a szerzőnek feltétlenül igaz van. — Az értekezés mindenekelőtt a szocziálzmus múltjával foglalkozik. Röviden érinti a szocziális kérdés mivoltát a régi görögök-nél és rómaiaknál. Utóbbiaknál felemlíti a „lyciniai törvényeket, a hol nem volt szabad senkinek egy bizonyos maximumon túl terjeszkedni

vagy bérelni”. Ez nyilván „lapsus calami”, mert hiszen azt a bizonyos 500 jugerumos törvényt nem Lyciniában (?) hozták, hanem ez C. Licinius Stolo konzulnak indítványára hozott törvény volt. Licinius azután, hogy saját törvényét kijátsza, fiát emanczipálta. (Liv. VII., 16.) — Szerző Morus „Utópia”-jának megemlékezésével áttér a modern szocializmus múltjának ismertetésére és bővebben foglalkozik Marx-szal és Lassalle-lal. — *A szocializmus jelene* cím alatt a Sombart-féle osztályozás alapul vételével a jelenkori német, francia és angol szocializmussal foglalkozik szerzőnk. Különösebb figyelmet szentel azonban hazai viszonyainknak. — A legrövidebb, de legérdekesebb fejezet *a szocializmus jövője* című, hol a szerző saját — az eddig előre-bocsátott tettelekből levont — nézeteivel találkozunk. Munkáját azzal végzi Mailáth gróf, hogy a szocializmust nem kell sem gáncsolni, sem gyűlölni, hanem azt lojálisán tanulmányozni kell. Mennyire igaza van! Bár úgy lenne!

A szocializmus — mondja a szerző — tulajdonképpen egy erőteljes óvás a létező bajok ellen. Az emberiség nagy gőzkazánjában, melyben a szocializmus tartja fenn a tüzet, van egy biztonsági szelep; ez a szociális reformok higgadt, következetes sorozata, melyet minden ország gépészei: a vezető államférfiak és a törvényhozás a saját népe javára vagy kárára kezel. Az az ország fogja a szociális kérdést, — mely meg nem szűnik, míg emberek élnek — legjobban megoldani, a mely az okos szociális reformok terén legtovább fog haladni. *Dr. F.*

„A társadalmi jólét feltételei németül. Egy érdekes magyar közgazdasági és szociológiai munka jelent meg a napokban német fordításban. Ritka eset, hogy tudományos magyar könyvnek útja nyíljen a külföld közönségéhez, a mely szépirodalmunk termékeiről is csak elvétve vesz tudomást. A szóban levő könyv Révai Sámuel könyve *A társadalmi jólét feltételeiről*, melyről megjelenése idején e helyen hosszabban megemlékeztünk. A magyar tudományos kritika elismerően nyilatkozott a terjedelmes munkáról, mely most a külföld Itélete elé lép. Szerzője egy élet tanulmányát rakta le benne, s egészen el van telve tárgya szeretetével. Szakismereteinek gazdagsága, biztos kritikája, komoly tárgyalása, lelkesedése biztosítja a könyvnek a sikert a külföld szakemberei előtt is. A munka német címe: *Bedingungen der gesellschaftlichen Wohlfahrt*, s Lipcsében jelent meg, az e szakbeli első kiadónál, Duncker & Humblotnál. x.

Nevelés és oktatás.

Tudomány és egyetem. Ez a címe dr. Esterházy Sándor kir. jogakadémiai tanár egyik újabban megjelent dolgozatának, melyben a szerző igen szellemesen tárgyalja a tudományos elmélet és a tanítási gyakorlat egyes kérdéseit. Mindkétrendű tárgyánál visszavezeti a jelenleg érvényesülő felfogások és módszerek gyökerét addig a férfiúig, a kibentöbb, mint két évezred óta megszoktuk úgy az elméleti tudományművelés, mint a gyakorlati tanítás ősmesterét tekinteni: Aristotelesig. Aristoteles azon meghatározásából kiindulva, hogy „a tudományok és okozatok rendszere,” szerző arra a következtetésre jut, hogy „a tudomány bebizonyított következtetések rendszere a világról” — lényegében világnézet. Ennek megfelelően dr. Esterházy Sándor a tudomány egységét hirdeti; szerinte az egyes szaktudományok csupán mint az egységes tudomány tényei léteznek — a min mit sem változtat az, hogy egy bármily tudós ember tudományos világnézetének

megalkotására vezető ismereteit nem meritheti az ismeretek összes birodalmából, hanem csak egy többé-kevésbé elhatárolt, korlátolt ismeretkörből. Erős támadást intéz Comtenak a tudomány haladásáról felállított elmélete ellen, mely szerint három korszak van: a theologiai, metaphysikai és a tudományos. Esterházy ezzel szemben azt vitatja, hogy a tudományos kutatás mindenkor a tények felületes megfigyelésével kezdődik, ezt követi az okok kutatása — és ha ez kellő eredménnyre nem vezet, a tudomány hézagainak az emberek ösztönszerű érzése, vallási, meggyőződése által adott magyarázatokkal való kitöltése. Szabadelvű felfogás nyilvánul Esterházynak abban a kijelentésében, hogy az igazán nagy költő, művész, államférfi tudósnak tekintendő. Mert ezek bárholnan merítették egyes ismereteiket, jó képet alkottak maguknak a világról és ezt, ha nem könyvek írásával, de más módon alkotásaikkal, tetteikkel be is bizonyították. Esterházynál tehát a nagy szellem és a tudós egyet jelent, míg a szakember, ki egy tárgyat alaposan ismer a nélkül, hogy magasabb szempontokra tudna emelkedni, még épen nem érdemli meg a tudós elnevezéssel való megtiszteltetést. A mi a főiskolai tanítás gyakorlati kérdéseit illeti, szerző reámutat azokra a károkra, melyek abból származnak, ha az egyetemek tisztán tudományművelő intézetekké, tudóstársaságokká — vagy ellenkezőleg pusztá gyakorlati célú szakiskolákká válnak, az elmúlt században az előbbi körülmény Angolországban, az utóbbi Franciaországban okozott észrevehető hátrányokat. Ezeknek elkerülése végett Esterházy az arany középuton való megmaradásra int: az egyetemeken adjanak a hallgatóságnak érthető formában élethivatása szempontjából szükséges és hasznos ismereteket, de adjanak egy magasabb, további kutatásra ösztönző dolgot is: tudományt. Nagyon helyesli szerző a tanítás együttdolgozó, vitatkozó módját, amelyet már Aristoteles, azután a régi egyetemek is alkalmaztak és melyre újabban Liszt Ferencz állított fél büntetőjogi seminariumában egy igen követésre méltó mintát. Határozottan hátrányosnak tartja szerző az óriás egyetemek és óriás karok (ezeknek példájaként a berlini egyetem jogi karát hozza fel) rendszerét. — Esterházy könyvének nem egy tételével egyenesen kihívja a pozitivista és evolutionista iskolák képviselőinek ellenmondását. Más tételei azonban, mint a tudomány egysége, az egyetemi tanítás helyes módszerének meghatározása épen ezen iskolák körében számíthatnak a legteljesebb elfogadásra. A budapesti egyetemen nevezetesen Pikler Gyula az, a ki már évek óta alkalmazza a tanítványokkal való együtt-tanulás, együtt-munkálkodás módszerét.

F. G.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A *költségvetési vita* ez évben rendkívül hosszú és rendkívül unalmas volt. A ki a magyar parlamentet ismeri, előrelátta ezt. Minden új országgyűlés megnyitása után a fiatal erők kötelességüknek tartják, hogy mielőbb hallassák szavukat, — és hol volna erre jobb alkalom, mint a költségvetés tárgyalásánál, a melynél értékesíteni lehet bármilyen ismeretet, tudást és tapasztalatot? (Sőt, ha szigorúan vesszük a dolgot, az ismeret, tudás és tapasztalat nem is nélkülözhetetlenül szükséges.) Annyira természetessé vált ez nálunk, hogy a képviselők legnagyobb része nem is igyekszik a tárgyhoz szólni, sőt egyik-másik épen dicsekszik azzal, ha egy „még szóba nem hozott”, a költségvetéstől távol fekvő tárgyat érint. Ha a vitában domináló mozzanatokat akarjuk kipuhatolni, ezeket talán a nemzetiségi kérdés kimerítő tárgyalásában, az „agráriusok” és „merkantilisták” közti czívódásban, és a Ferencz Ferdinand főherczeg pétervári útja alkalmából felmerült incidensnek tárgyalásában találhatjuk meg. Ezek között is csak az első és az utolsó hozott felszínre újat is.

A *nemzetiségi kérdés* ezúttal azok részéről hozott szóba, a kiknek ez természetes feladatát képezi: — a nemzetiségi képviselők részéről. A szászok vezérszónoka, Lindner Gusztáv, kissé doctrinair fejtegetésekkel indokolta meg a szászok azon álláspontját, a melynél fogva ők ugyan hű polgárai a hazának, de nem akarnak lemondani a kultúrájukban és nyelvükben élő nemzetiségükről. A tótok szónoka, Weszelovszky Ferencz, tovább ment és a tótok részére a politikai jogok kiterjesztését és egy körülményes gazdasági program megvalósítását is megkövetelte, egyben panaszkodván arról is, hogy a magyarság elnyomja és kivándorlásra készíti a tót népet. Legtovább ment a szerbek képviselője, Pavlovics Ljubomir, a ki mindezen követeléseket magáévá téve, még a külpolitikának is új irányt szeretett volna szabni. Sajátságos, hogy a három beszéd között az idézte fel a legnagyobb felháborodást, a mely a legnyíltabb, legőszintébb és — egyes szerencsétlenül választott kitételektől eltekintve, — a legmérsé-

keltebb és legkorrektebb is volt: Lindner Gusztáv beszédje, míg Weszelovszky és Pavlovics beszédeit csak csendes morajjal fogadták. Ez a körülmény aztán útmutatást adott mindazoknak, kik a politikában is az olesó népszerűséget hajhászsák, hogy egész erejükből és a lehető legnagyobb tájékozatlansággal a szászokra vessék magukat és azokat döngessék, holott összes nemzetiségeink között — a mint ezt már ismételten kifejtteni próbáltuk, — egyetlen egy sincs, mely a magyar államra és a magyarságra nézve kevésbé veszedelmes volna, mint a német és szász.

A mit Lindner előadott, az teljesen azonos azzal a szász programmal, a melynek alapján a szász képviselők sokáig a szabad-
elvűpártban foglalhattak helyet, a melynek alapján a kormánypárt több szász képviselőt ma is tagjául tekint és a melyet magyar nemzetiségű képviselők is a múltban és jelenben olyannak ismertek el, melyet jó lelkiismerettel magukénak vallhatnak és az országgyűlésen is támogathatnak. Ez a program nem akar mást, mint a szász nemzetiség nyelvének s kultúrájának fentartását, a magyar politika pedig mindig büszke volt arra, hogy ilyen kívánságokat szászok, tótok, románok és szerbek körében jogosaknak ismerte el. Egyebekben az u. n. szász program gazdasági program, mely helyi érdekeket hangoztat ugyan, de csak annyiban, a mennyiben minden képviselő elsősorban saját szűkebb hazájának gazdasági viszonyaival törődik és elsősorban ezekért szokott szót emelni. Ott is, a hol Lindner látszólag tovább ment, csak félreértésekről van szó, mert azokba a tudományos fogalmakba, melyekkel ő operálni akart, ő maga egészen más értelmet fektetett, mint azok, kik beszédjét hallgatták. Tekintve a szászok programjának mérsékelt voltát és tekintve azt, hogy a szászok úgy a románsággal, mint a magyarsággal szemben amúgy is tért veszítenek, mihez nagyban hozzájárul a — fájdalom — náluk is dívó kétgyermek-rendszer, valóban világos nappal rémeket lát az, a ki a szászok törekvéseiben bármily néven nevezendő veszélyt lát. Hogy mennyire nincs szándékukban a szászoknak Weszelovszkyék és Pavlovicsék mintájára megkonstruált nemzetiségi politikát folytatni, az kitűnik abból is, hogy igen nyíltan kikosarozták állítólagos barátaikat a románság és a tótság körében, kik a Lindner-inczidenst felhasználták arra, hogy a szászokat egy kis együttműködésre invitálják meg.

Egészen másként állunk többi nemzetiségeinkkel. A szerbekben csak szunnyad az a magyargyűlölet, a mely még huszonöt évvel ezelőtt is egészen forradalom-szerű formában nyilatkozott meg. Ők nem vesznek részt Magyarország politikai, kulturális és gazdasági törekvéseiben s körünkben zárt társadalmat képeznek, mely csak egyféle van nyitva, — Szerbia felé. Fájdalom, kevesen vesznek fáradságot maguknak, hogy egyszer-egyszer bepillantsanak valamely magyarországi szerb napilapba. Ezekben a lapokban, — és a hírlap mindig hű tükre azon körök véleményének, a melyekre támaszkodik, —

alig van szó magyar ügyekről, míg a kis Szerbia ügyei a legnagyobb részletességgel vannak tárgyalva. Az újvidéki „Zastava” a magyar országgyűlésnek öt sort szentel, a belgrádi szkupstina tanácskozásaiával hasábokon foglalja össze. Magyarországon miniszterek jönnek és mennek, de Újvidéken erről csak úgy vesznek tudomást, mintha valamely közömbös külpolitikai eseményről volna szó, — ha ellenben Belgrádban kiüt egyike az ott nem épen ritka kormányválságoknak, ez napokon át megtölti a lapot. Ez a nemzetiség igazán idegen hús a mi testünkben. Vagy ott van a románság, mely hatalmas birtokpolitikájával egy magyar birtokot a másik után kerít kézhez s a mely eldicsekedhetik azzal, hogy magyar és szász községeket tuczatszámra volt képes eloláhosítani. Az „Albina” olcsó pénzzel elárasztja egész Erdélyt és ez által a magyarokat is egyenesen adófizetőivé teszi, mert a magyar pénzügyezetek Erdélyben oly drágán adnak pénzt, hogy senki nem fordul hozzájuk. Felső-Magyarországon a tótok egy része systematikus összeköttetéseket tart fenn a cseh nemzettel, mely az utolsó évtizedben már nem olyan *quantité negligable*, a milyennek még egy félszázad előtt tekintették, hanem kultúráilag és gazdaságilag hatalmas faj. Innen és túlhan azon iparkodnak, hogy a nyelvbeli különbségeket tótok s csehek között elsimítsák, kölcsönösen támogatják egymás irodalmát és személyes kapcsolatokkal is igyekeznek egy népet a másikhoz fűzni. E mellett a tótok magyar és német vidékeken is hódítanak és nem egy magyar vagy német nyelvű család van, mely ma kizárólag a tót nyelvet használja. Ezekkel a nemzetiségekkel szemben nagy tere van az erélyes és nagyszabású nemzetiségi politikának, ide kellene koncentrálni az erőket.

A mi *Ferencz Ferdinand trónörökös* pétervári útját és az ennek kapcsán felmerült incidenszt illeti, ez elég kedvező elintéztést nyert. Tudvalevőleg Ferencz Ferdinand elhatározta, — s a lapok jóeleve hírül adták ezt a nagy világnak is, — hogy Pétervárra egy osztrák és egy magyar főúrral fogja magát elkísértetni. Ezzel aztán elintéztetnek tekintették a dolgot mindenfelé. Ismeretes dolog, hogy ilyenkor vagy katonatisztekre vagy az udvar legintimebb környezetéhez tartozó urakra esik a választás, és mivel az utazásnak politikai jelentősége nem volt, a magyar kormány sem látta szükségét annak, hogy a kísérő személyének kijelölésére befolyást gyakoroljon. A trónörökös környezetének egy része azonban, mely befolyását már ismételten a klerikálisok javára értékesítette, fel akarta használni a trónörököst egy kis demonstrációra a liberális Magyarország ellen és arra bírta Ferencz Ferdinándot, hogy a magyar néppárt elnökét, Zichy János grófot vigye magával. A magyar kormány ez ellen érthető okokból tiltakozott, de csak félsikert aratott, mert Zichy János ugyan nem ment el Pétervárra, de nem ment el oda más magyar főúr sem.

Az ügy feltűnést keltett, mert azt a tanulságot lehetett belőle meríteni, hogy a trónörökös, kire egykor oly nagy köteleességek és nagy

feladatok várnak, Magyarországon is teljesen klerikális körök befolyása alatt áll. Hiába érvel a néppárt ezzel szemben azzal, hogy Zichy János nem mint a néppárt elnöke, de mint magánember kapott meghívást a pétervári útra, mert ez nem változtat a dolgon. Ha Zichy gróf már járatos volna ily missziókban, vagy ha bármiféle okot fel lehetett volna hozni a mellett, hogy ő jobban alkalmas a trónörökös elkísérésére, mint bármely más mágnás, meghajolnánk az argumentum előtt. De ugyanezekre a feladatokra, — melyek körülbelül arra szorítottak, hogy Pétervárott pár udvari ebédet kellett végig enni és pár udvari estélyt végig táncolni, — Zichy Jánoson kívül legalább is száz főúr ép oly alkalmas lett volna. Ily körülmények közt természetesen fel kellett volna merülnie annak a kérdésnek, hogy mi kvalifikálta gróf Zichy Jánost oly különösen arra a misszióra, melyet reá bízta, — és szeretnők látni azt az embert, a ki rögtön arra ne magyarozná a trónörökös választását, — mi valószínűleg egyedüli indoka is volt — t. i. arra, hogy Zichy gróf a magyar klerikálisok egyik elismert vezére és a magyar kormány egyik leghatározottabb ellenfele. Azt, hogy a trónörökös magát egy nagyon is kisebbségben lévő párt érdekében így exponálja, már csak a trónörökös érdekében is feltétlenül meg kellett akadályozni.

A parlament szintén foglalkozott az ügygel. A függetlenségi párt valóban a helyzet magaslatán állt, a mikor szónoka, Komjáthy Béla, éles, de nem túlzott formában kifejezésre hozta azokat az aggodalmakat, melyeket a nemzetben az a kilátás kelt, hogy klerikális érzelmű uralkodó fog trónjára kerülni. Széll Kálmán azonnal válaszolt, előadván a tényállást, és válasza igen kedvező benyomást tett, azért is, a mit elmondott, azért is, a miről nem szólt semmit. Elmondta azt, hogy a néppárt vezérének ilyenén való kitüntetése parlamentáris elvet sértene meg, de nem szólt arról egy szót sem, hogy Komjáthy támadásai bizonyos körök klerikális érzelmei ellen indokolatlanok lettek volna. Az első benyomás az volt, hogy Széll a sorok között helyeselni akarta azt, a mit Komjáthy kifejtett, és ez annál kedvezőbb hangulatot keltett, mert ismeretes volt, hogy maga a király is kifejezetten hozzájárult ahhoz, a mit Széll Kálmán mondott. A kormány tagjai azóta igyekeztek e benyomást eloszlatni, és maga Széll Kálmán is kijelentette, hogy ő csak azért nem utasította vissza Komjáthy állításait részleteiben is, mert emlékezetből válaszolt s az egyes támadásokra nem emlékezett. Mi, megvalljuk, sokkal jobban szerettük volna, ha ez az utólagos korrekúra elmarad.

A külföldi események között elsőrendű fontossággal bír az a nagy politikai jelentőségű szerződés, melyet *Anglia Japánnal* kötött, s a melyben a két szerződő állam kötelezte magát, hogy egymásnak kölcsönösen segítségükre lesznek, ha érdekeik valamely más hatalom támadó fellépése vagy Kínában és Koreában keletkező zavarok által

fenyegette volnának. Ha a felek egyike valamely más állammal háborúba keveredik, a másik fél szigorúan meg fogja óvni semlegességét és oda fog törekedni, hogy más államokat az ellenségeskedésben való részvételtől visszatartsa; ha azonban még egy másik hatalom is csatlakoznék az egyik szerződő fél ellen irányuló ellenségeskedéshez, a másik fél szövetségének fegyveresen fog segítségére sietni. A szerződés célja, hogy a távol keleten a *status quo*-t s az általános békét, valamint Kína és Korea területi épségét is fentartsa.

A szerződés némileg hasonlít ahhoz, a mely hármasszövetség név alatt Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország között fennáll, mert csak defenzív jellegű s mert támadó céljai nincsenek; abban is hasonlít a hármasszövetséghez, hogy bizonyos számú évekre, öt évre, van kötve. A két szerződés között azonban különbségek is vannak, mivel az angol-japán egyezményt nem a két uralkodó, de a két kormány kötötte meg, és mivel eltérőleg a hármasszövetségtől, mely a szövetségben álló hatalmak területi épségét óvja meg két oldalról jövő támadások ellen, nem Nagy-Britannia és Japán saját területét akarja megvédeni, hanem idegen államok, névszerint Kína és Korea területi épségét. A szerződés, egyetlen egy hatalmat kivéve, minden államnak érdekében áll, mert Anglia és Japán fenn akarják tartani a nyitott ajtók (*open doors*) politikáját, azaz Kínát nyitva akarják tartani az egész világ kereskedelmének. Kifogásolni valót csak Oroszország fog benne találni, mely már közel volt ahhoz, hogy Mandzsusországot egészen elnyelje és most kénytelen szándékától elállni. Az a Mandzsusországra vonatkozó szerződés, melyet régebben már ismertettünk, ismét aláírásra készen áll Pekingben és a kínai államférfiak csak akkor tagadták meg az aláírást, a mikor az angol-japán szerződés szövege ismeretessé vált. Hogy Anglia e szerződés megkötése által megszegte a *splendid isolation* hagyományos elvét, annak okát alighanem a dél afrikai háborúban keli keresnünk. E háború meggátolja Angliát, hogy Kelet-Ázsiában nagyobb mérvű hatalmat fejtessen ki s ezért ottani befolyásának megóvása céljából erős szövétsegesről kellett gondoskodni. A jelen körülmények közt Anglia nem gondolhat arra, hogy a távol keleten támadólag lépjen fel, de fontos számára a japán hátvéd abban az esetben, ha Oroszország támadólag lépne fel Anglia ellen, s még fontosabb a japán hadisegély, ha Oroszországgal együtt más hatalom is arra törekednék, hogy a kelet-ázsiai *status quo*-t megbolygassa. A mi Japánt illeti, már maga az a tény, hogy egy elsőrangú európai hatalom szövetségre lép vele, föltöbb hízeltő reá nézve és bizonyára emelni fogja súlyát a távol keleten.

Németországban a vámtarifa-javaslat még mindig ég és föld között lebeg. A javaslatot tudvalevőleg a national-liberális párt és a katolikus centrum pártolja ; a szabadelvű pártok (Freisinnige Volkspartei és Freisinnige Vereinigung) és a szociáldemokraták sokalják a vámokat és kenyéruzsoráról panaszkodnak, az agrárius konzervatívok

pedig még magasabb vámokat kívannak. A javaslat sorsa attól függ, hogy a konzervatívek leszállítják-e óhajaikat a javaslat színvonalára vagy nem, mert a kormány ismételten kijelentette, hogy a tarifában kontempláltaknál nagyobb vámokba nem megy bele, sőt ezen felfogás mellett szilárdul megállt akkor is, a mikor oly kompromisszummal kínálták meg, mely a tarifafételeknek csak jelentéktelen emelését czéllozta. A tarifa-bizottságban eleinte liberálisok s agráriusok egyesült erővel obstruáltak, míg végre a bizottság elnöke Kardorff, egy heves vérmérsékletű öreg úr, megugrott s most senki sem tudja, hová fognak fejlődni a dolgok. Ránk nézve a tarifa-javaslat létrejöttének megghiúsítása, mely maga után vonná a jelenlegi szerződészerű állapotnak meghosszabbítását, bizonynyal előnyös volna.

Olaszországban az új ülészakot trónbeszéddel nyitották meg, a melyben különös figyelmet kelt az a passzus, mely a szövetséges államokhoz való viszony változatlan fentartásáról szól s így megczáfolja azokat a híreket, a melyek szerint Olaszország Franciaország karjaiba szeretné vetni magát. *Ausztriában* a parlament szépen dolgozik, sőt a budgetárgyalást is megkezdték, mire 1897 óta nem volt példa. Körber bámulatraméltó ügyességgel és kitartással járja a tojástánczot a különböző pártok között és végtelen türelemmel játszsza a barátságos közvetítő szerepét. Ha egyszer Ausztria történetét meg fogják írni, bizonyára hálával fognak megemlékezni Körber működéséről. *Szerbiának* a trónörökösödés kérdése ad gondot. Arról a reményről, hogy Sándor király jelenlegi házassága trónörökössel fogja megajándékozni Szerbiát, jóformán letettek s most egyik praetendens a másik után lép fel. Trónutódokul emlegetik eddig Karagyorgyevics Pétert és fiát Györgyöt, Nikita montenegrói fejedelem második fiát, Mirkót és a szerb királynénak testvéröccsét, a Lunjevica család egy remény dús sarját. *Bolgárországban* végül ismét miniszterválság volt, mely tisztán Zankow-párti kabinetet juttatott kormányra a Zankow-párti és Karawelow-párti Karawelow-kabinet helyett, melynek rövid kormányzása nem hagyott hátra kedvezőtlen emléket és a melynek politikája nem is volt annyira oroszbarát, mint a hogy féltek, a mely azonban egy kölcsönügyben vereséget szenvedett. Az új Danew-kabinet azzal kezdte működését, hogy a szobranjet feloszlatta. Miss Ellen Stone, a macedón banditák által elfogott amerikai hittérítőnő még nincs szabadlábon.

Budapest, február 22.

gg.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság január 31-én a Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében dr. *Pikler Gyula* alelnök vezetése mellett felolvasó ülést tartott, mely alkalommal dr. *Jankovich Béla* „*A kínai kultúra jellege*” cím alatt tartott nagy figyelemmel meghallgatott érdekes előadást. Az előadást legközelebb egész terjedelmében fogjuk közölni.

*

Február 7-én a *Társadalomtudományi Társaság* gr. *Andrássy Gyula* elnöklete alatt újból felolvasó ülést tartott. Ezúttal dr. *Nősz Gyula* orsz. képviselő értekezett „*A közigazgatás rendszeréről.*”

Dr. *Nősz Gyula* előadó mindenekelőtt felolvasásának célját körvonalazza. Célja első sorban az, hogy a közigazgatás és ennek várható reformja iránt már most keltse fel a figyelmet, midőn e reform még nem vált pártkérdéssé és a mikor jó szolgálatot tehet mindenki az ügynek, a ki ahhoz hozzá szól. Második célja kimutatni, hogy a közigazgatás és illetve ennek reformja nemcsak politikai kérdés és nem azonos azon kérdéssel, hogy a választási vagy a kinevezési rendszert választjuk-e, hanem hogy e kérdésnek egy igen nagy része tisztán tudományos és technikai jellegű, mely rész nem független ugyan a politikai résztől, de a politikai felfogás szerint ugyan más-más, de mégis állandó és ismert szabályok szerint állapítandó meg. Harmadik és főcélja végre a közigazgatás és illetve a reform ezen tudományos és technikai részét rendszerbe foglalni és különösen azon kérdéseket kiemelni, melyek eddig kellően tisztázottaknak nem látszanak. Ha ezt az utolsó céljt csak némileg sikerülne is elérni, addig, míg a kérdés a törvényhozás elé kerül, úgy ezáltal nagyon meg lenne könnyítve a közigazgatási reform megvalósítása, mert akkor a törvényhozás azzal foglalkozhatnék valóban és egyedül, a mi leginkább reá tartozik, t. i. a politikai kérdéssel és a szerint, hogy milyen politikai nézetten lesz, a kérdés technikájának azon formáját fűzné hozzá, mely forma a választott célnak megfelelőnek van elismerve a tudomány és gyakorlat által. Előadó a közigazgatást egy emberekből álló és ennek folytán emberi elbánást igénylő géphez hasonlítja, a mely gépben bizonyos erő működik bizonyos feladatok megoldása céljából. E szerint három fontos részből áll a közigazgatás kérdésének általános képe : t. i. magából a

gépből, az e gépet hajtó erőből és a megoldandó feladatokból. A gép ismét két irányban vizsgálándó meg, t. i. nyugvó és mozgó állapotában, a mi alatt a közigazgatás szervezete és eljárása értendő. A gépet hajtó erő szintén kétféle: t. i. először a természetes erő, a melyet a technika a folyóvízben, a szélben stb. lát és a mi itten az emberek önkéntes részvéte a közügyekben — ez az önkormányzat — és másodsor az átalakított erő, a mi a technikában pl. a gőz és a mi itten főként az állam akarata. Mindezen részleteket pontosan megismertetni a tudomány feladata.

Ide tartozik tehát először magának a gép, tehát a közigazgatás belső berendezésének, vagyis a szervezetnek és e szervezet eljárásának ismerete, ide tartozik a gépet hajtó erőnek, tehát az állami akaratnak és a lakosság önkéntes részvételének, vagyis az önkormányzatnak pontos ismerete, és ide tartozik végre a közigazgatás eddigi feladatának ismerete. Az, hogy miféle feladatokat akarunk ténylegesen megoldani, már politikai kérdés, valamint politikai kérdés ennekfolytán legnagyobb részben az is, hogy miféle erőt óhajtunk igénybe venni, és politikai kérdés végül az is, hogy mikép illeszthető és illetve illesztendő be a közigazgatási szervezet az állami testbe és vajjon nem kell-e némi módosításokat eszközölnünk, tekintettel az állam más, tehát nem közigazgatási céljaira és helyzetére. Azt megmutatni azonban, hogy mely célra mely szervezet és mely erő a megfelelő, ismét a tudomány feladata. Szóval, feladata a tudománynak e kérdést minden oldalról megvilágítani, a különféle rendszereket a különféle céloknak megfelelően kiépíteni annyira, hogy aztán a politikusnak — kinek viszont a megoldandó feladatokat kell megállapítania és kinek ismernie kell az államnak speciális helyzetét és viszonyait — e téren alig maradjon hátra más dolga, mint a kész rendszerek közül kiválasztani azt, a mely az általa megállapított céloknak és az általa ismert viszonyoknak legjobban megfelel, ép úgy amint a technikus, ha ismeri a megoldandó feladatot, mindjárt tudja, hogy milyen szerkezetű gépet és hogy annak működéséhez miféle erőt kell alkalmaznia.

A most előadott hasonlatot különösen azért is találó, mert úgy nyerünk fogalmat arról is, hogy hol rejlik gyakorlati közigazgatásunkban a hiba s illetve az egyik hiba. Ez abban áll, hogy gyakorlati közigazgatásunk még nem érte el a fejlődésnek azon magas fokát, a melyen azt géphez hasonlítani lehetne. Inkább hasonlít ez egy szertárhoz, a melyben fel van halmozva a különféle értékes és nem értékes beszármaknak nagy tömege, melyek harmonikus összműködése biztosítva nincs és a melyeknek minden részét ez okból külön-külön kell mozgásba hozni. Ez nem akar gáncs lenni az egyes, sokszor nagyon is becses részek ellen, hanem megfelel a tényleges állapotnak. — Ennek oka pedig a rendszer, az általánosan elfogadott terv hiánya, illetve az, hogy minden rész függetlenül a többiektől épült fel.

Sokan azt hiszik ugyan, hogy közigazgatási rendszerünk nagyon egyszerű és átlátszó, hogy közigazgatási szervezetünk a belügyminisztériumból, a megyéből, a járásból és községből áll és hogy ez utóbbiakon belül az alispán, a főszolgabíró, a jegyző és a bíró képezik a hatóságokat. Pedig a dolog nem így áll, mert ezen most jelzett kereten belül közigazgatásunk több mint 100 hatóságot ismer.

A község maga 16, a rendezett tanácsú város 23, a törvényhatósági város 35, a járás 7, a megye 19-féle hatóságot ismer, az utolsó években hozott törvényeket figyelembe nem véve. Igaz ugyan, hogy a most megnevezett hatóságok s illetve hatósági közegek többnyire ugyanazon személyekből állanak és hogy ezen személyek csak más-más-

féle kombinációban szerepelnek, de kérdem, honnan tudja meg az a községi bíró, hogy egyik-másik ügyben kinek kíséretében, kinek közreműködésével és kinek társaságában járjon el? Hogy ezt megtudja, szüksége volna törvénykönyvre és illetve ennek ismeretére. Törvénykönyve azonban aligha van csak néhány bírónak is az egész országban, rendelettár pedig alig van máshol, mint a megyeházán és némely városban.

Ennek következménye azután az, hogy a községi bíró megvárja, míg minden hatósági eljárásra külön utasítást kap és akkor is nem a törvény, hanem az utasítás alapján jár el.

Mindennek oka pedig a rendszer hiánya s illetve az, hogy a rendszer hiánya folytán egész közigazgatásunk oly labirintus, melyben a szakember is alig-alig képes eligazodni.

Ez okból előadó szükségesnek tartja, hogy a közigazgatási reform megkezdése előtt a tudományos körök elméletileg behatóan foglalkozzanak a közigazgatás rendszerének kérdésével. Előadó erről a tárgyról kimerítő munkát írt és e munkának három fejezetét, mely az önkormányzat fogalmát, lényegét és fontosságát igyekszik megmagyarázni, röviden vázolja. E fejezetek közül az első a közigazgatásnak a törvényhozáshoz való viszonyáról, a második magáról az önkormányzatról, a harmadik pedig a közigazgatás és az önkormányzat történeti fejlődéséről szól.

Az előadást a jelenlevők éljenzéssel fogadták.

Egy február 10-én *Hegedűs* Lóránt elnöklete alatt tartott felolvasó ülésen dr. *Kosutány* Ignác kolozsvári egyet. tanár értekezett *"Egyházjog és modern jogászok"* címen. Érdeklél hallgatott s élénken megtapsolt előadását más helyen egész terjedelmében közöljük. Az előadással kapcsolatban érdekes vita fejlődött ki, mely a következőleg folyt le:

Dr. Farkas Geiza: Az igen tisztelt felolvasó úr arra irányította figyelmünket, hogy vannak idők, a melyekben a jog egyes ágait valóban klasszikus módon kiművelik és ezáltal az emberiségnek örökre értékes kincset alkotnak. Ily idő volt a római császárság kora, midőn az a törekvés, hogy az egész világ gazdasági életét Rómában összpontosítsák, a magánjog klasszikus formájának kifejtésére vezetett. Ilyen volt az az idő, a mikor a világalomra törekvő egyház állott harcban, részint az alacsony fejlettségi fokon álló törzsi, részint az elkorhadó ó-kori államokkal, és ezen sűrlődés a közjog klasszikus elveinek megállapítására adott alkalmat. Azért a mai kor jogászának sem kell kétségbe esnie azért, hogy csak a régi jogrendszereket magyarázhatja, vagy secessió házakat építhet gipszfalakkal. A jognak még más területe is van, melyeken marandó becsű alkotásokat lehet létrehozni, nevezetesen a klasszikus nemzetközi jog megalkotása a legközelebbi századok jogászainak feladata. De azért nagyon érdemes munka a régebben megteremtett klasszikus jogrendszerek továbbművelése is.

Áttérve a felolvasás azon részére, melyben az igen tisztelt felolvasó úr az egyházat és az egyházjogot jellemezte, annak a szerény nézetemnek kell kifejezést adnom, hogy az egyház és állam, az egyházi jog és állami jog határvonalai nem húzhatók meg oly élesen, mint azt az igen tisztelt felolvasó úr tenni kívánta. A fejlődés kezdetlegesebb fokán az egyház és az állam egy; az állam összes polgárai kötele-

ségüknek tartják az állam szentélyében, az állam isteneinek áldozni; a ki ezt nem tenné, azt nem is igen túrnék az állam határai között. Ezen határokon kívül ellenben már semmi tekintélye nincs az állam isteneinek. Még manapság is igen sok példát látunk, a melyek bizonyítják, hogy az egyház és állam közötti határvonal nem mindenütt létezik úgy, a mint azt az igen tisztelt előadó úr megvonta. Természetesen nemcsak a katolikus egyházat és az abból kivált más egyházakat kell tekintenünk, hanem a többi egyházakat is, egyház alatt az emberek szervezett vallási társulatát értve. Ha így tekintjük a dolgot, látjuk, hogy van igenis egyház, melynek szervezete nem terjed túl egy ország határain. Van ellenben olyan állami jog, mely az egész világra való érvényt igényel, ha ezen igényét nem is képes mindenütt érvényesíteni. Ilyen a kínai állami jog, mely szerint a kínai császár a világ uralkodója, a többi fejedelmek az ő hűbéresei, a kik közvetlenül nem engedelmességek neki, azok vagy az ő engedelmeiből élveznek önkormányzatot vagy lázadók. Kifejezésre jutott ez a jogi felfogás a kínai császár azon kiáltványában, melyben a Japán elleni háború befejezését oly módon adta alattvalói tudtára, hogy a mennyei birodalom császára meghagyta hűbéreseinek, a német, francia és orosz uralkodóknak, hogy a japán lázadókat verjék ki a császár országából, és a hűbéresek engedelmességek. Azt, hogy egy jogrendszer több államterületre terjed ki és egy területen több jogrendszer uralkodik, látjuk a törzsi szervezetű népek országaiban, valamint a félig gyarmatosított területeken. Van olyan egyház, például a Brahma-egyház, melyben a születés jogokat és pedig különböző jogokat biztosít, ellenben a rab-szolgatartó államokban a születés magábanvéve még semminemű jogot nem ad. Mindez természetesen csak a fejlődés alsóbb fokán álló egyházakra és államokra nézve áll; az oly magasabb alakulatokra nézve, mint a katolikus egyház és a művelt európai államok, elfogadható az igen tisztelt felolvasó úr által adott jellemzés.

A mi végre az igen tisztelt felolvasó úrnak a különös magyar egyházjog behatódó művelésére adott buzdítását illeti, ez a legnagyobb mértékben helyes és megszívlelendő.

Dr. Weiszbürg Gyula úgy vélekedik, hogy az egyházjog ma-holnap megszűnik önálló jog lenni, hisz már alig van területe, hol érvényesülhetne. Az u. n. egyházpolitikai törvények életbe lépése előtt csak volt még jogosultsága az egyházjog különös stúdiumának, de hogy az állam az anyakönyvvezetés, és különösen a házasságkötés és házasságbontás jogát is elvette a felekezeteiktől, majdnem teljesen megszünt az élő jog lenni és így túlnyomó részében a jogtörténet keretébe tartozik. Ha az pedig, a mint felolvasó óhajtja, e jog miként való fejlődésével és a különböző egyházak jogai Különbözőségének okaival foglalkozzék, akkor talán inkább a jogbölcseletben volna helye. Ily tárgyalás mellett pedig épenséggel nem kerülhető el az, a mitől pedig felolvasó óva int, hogy az egyházjogból theologia ne váljék. Mert hogy p. o. a kath. egyház arisztokratikus, tekintélyen alapuló egyház, az evang. egyházak pedig demokratikusak, a zsidó pedig még az utóbbiaknál is demokratikusabb alakulattal bír, tisztán theologiai okokban találja magyarázatát.

A részletekre áttérve felszólaló arra utal, hogy a kath. egyházjog talán még sem oly egységes és egyöntetű, az egész földön, mint milyennek előadó állítja, hiszen, a mint később maga is konstatálja, oly lényeges és messzeható különbség van a hazai és más országok kath. egyházjoga közt, a minő talán az összes európai büntetőjogok

közt sincs, de még más országok egyházi joga sem teljesen egyforma. — Kifogásolja továbbá azt az állítást, mintha egyház és állam közötti különbség egyik jegye az volna, hogy az állam hatalma kényszeren, az egyházé pedig az egyén önkéntes alávetésén alapulna, hiszen a gyermeket beleegyezése nélkül is megkeresztelik vagy circumcidálják és az elleni tiltakozásnak egyházzal szemben az egyén nagykorúsága idejében sincs hatása, mert az egyházból egyházzal szemben kilépni nem lehet. Némileg másképp áll ez a zsidó vallásnál, hol az egyházban való születés adja már meg a jogokat és rója a köteleességeket. A születés mikéntjét természetesen nem lehet megmásítani, de még kevésbé lehet hát itt önkéntes alávetésről szólni.

Dr. Somló Bódog Farkas Geizával polemizálva megjegyzi, hogy a teljes kifejezettség értelmében nem ismerünk klasszikus jogokat. Sem a római jog, sem az egyházjog nem oly értelemben klasszikus jogok, mintha tételeik örökérvényűek volnának. Legfeljebb csak az mondható róluk, hogy bizonyos korok, bizonyos szükségletei szempontjából voltak klasszikusan megkonstruálva. Nem is mint örökbecsű mintákat tanítjuk őket ma, hanem csakis bizonyos gyakorlati szükségletek szempontjából. Hogy melyek ezek a praktikus szükségletek, az igen plasztikusan domborodik ki az elhangzott felolvasásból. Közvetve az által elégt ki szükségletet az egyházjog tanítása, hogy segédtudományául szolgál a jog és a társadalom elméletével foglalkozó tudományoknak. Azt a szerepet tölti be tehát, a mely a jogtörténelemnek, a római jognak, az összehasonlító jogtudománynak is jut. Közvetlenül pedig ugyanazt a gyakorlati szükségletet elégti ki, mint a pozitív jogok tanítása. Megismertet az egyesületi jog legfontosabb részével, oly tételekkel, a melyeknek ismeretere mindazoknak szükségük van, a kik a iurisdicció vagy, az adminisztráció terén működnek.

Teljesen egyetért felolvasónak azzal a véleményével, hogy az egyházjog szokásos tanítása e célok egyikét sem szolgálja jól, hogy ezek egyikére sem törekszik teljes tudatossággal, és hogy túlságosan belemerülve czeremoniális részekbe, mai alakjában elavult disciplinát képez a jogi oktatásban. Örömmel üdvözlö azt a friss modern és úgy elméletileg mint gyakorlatilag hasznos szellemet, a melynek *Kosutány* az egyházjog tanításában helyet követel és a melyet *Kosutány* a maga hatáskörében, valamint ezeknek az elveknek szemmel tartásával készült s részben már meg is jelent *Egyházjog*-ában érvényre is juttatott.

A maga részéről felszólaló csak azt az egy kérdést kívánja megérteni, hogy az említett két cél melyikére kellene a jogi oktatásban a fősúlyt fektetni, vagyis hogy inkább mint a jogbölcselet, szociológia és főleg a politika segédtudományát kellene-e tárgyalni az egyházjogot, avagy mint az érvényben levő jog egy részét? Erre nézve abban a véleményben van, hogy jogi oktatásunk rendszerébe az utóbbi felfogás illeszkednék be jobban.

Dr. Farkas Geiza: A Somló Bódog által kifejezett véleménynyel szemben is fentartom ama szerény nézetemet, hogy vannak igenis klasszikus jogrendszerek, melyeknek elvei érvényesek addig, a míg az emberiség a mostani módon alkotja eszméit. A nehézkedés törvényét, a Pythagoras tételét csak egyszer lehetett felfedezni és épen úgy vannak az emberi társadalom életének, tehát a jogéletnek is oly törvényei, melyeket egyszersmindenkorra megismerhetünk. Túl mehet-e pl. a római jog rendszerén bármely más rendszer a jogok szerzésének és elidegenítésének elméletére nézve? Az emberi társadalom, igaz, fejlődik, de ezen fejlődés egész ideje alatt ugyanaz a társadalom

fejlődik és így megvan annak lehetősége, hogy a fejlődés egész folyamatára érvényes törvényeket találjunk.

A mi egy másik tisztelt előttem szóló úr azon megjegyzését illeti, hogy a keresztény egyházba is születésével lép az ember, erre azt vagyok bátor megjegyezni, hogy a kisdedek keresztelésekor azok nevében a keresztapák tesznek a keresztelő pap kérdéseire felelve valóságos jogérvényes nyilatkozatot az egyházba való belépésre nézve a keresztelt csecsemő nevében. Itt tehát fennáll az önkénytes belépés fictiója.

Dr. Kosutány Ignác a tett felszólalásokra megjegyzi, hogy ő azon kérdést akarta tárgyalni: igazolt-e azon idegenkedés, mely a modern jogászok részéről az egyházjognak tanulmányozása és művelése körül észlelhető, vagy nem, s vajjon ezen idegenkedésnek oka nem rejlik-e az egyházjog tanulmányozásának mai módszerében. Dr. Farkas Geiza úr felszólalása olyan téren mozog, hogy őt oda követni, a feltett kérdéstől elvezetne, s azért csak arra reflektál, mi a szönyegen levő kérdés keretén belül mozog. Ő nem kíván határozatokat tenni az egyházjog és államjog között, hanem csupán az egyházjognak azon sajátosságait kívánta röviden feltüntetni, melyek az államjoggal szemben legszembeötlőbbek, ezeket is azért, hogy így felköltse az érdeklődést az egyházjog tanulmányozása iránt. Az u. n. egyházpolitikai törvények életbeléptetése következtében az egyházjog épen nem szűnt meg élő jog maradni. Az állam nem tett egyebet, mint bizonyos életviszonyokat, melyeket ő eddig önállóan nem szabályozott, szabályozta, de ezáltal az egyházaknak idevonatkozó joga nem szűnt meg élő jog lenni, csak polgárjogi hatályuk nincs többé. Midőn a magyar állam az egyházakat nem tekinti magántársulatoknak, hanem *hatóságoknak*, melyeket megfelelő hatalomkör illet meg, határozataikat pedig maga az állam hajtja végre, midőn az állam a maga hatáskörének egy részét (pl. iskolaügyet) az egyházaknak átengedi, midőn az egyházaknak főhivatalnokai az állami törvényhozásnak törvény szerint hivatott tényezői, akkor épen nem lehet mondani, hogy az egyházjog ne volna élő jog, s egyedül csak történelmi, vagy bölcsészeti értékkel bírna. A róm. kath. egyházjog továbbá a lehető legegységesebb jog, s nem nyugszik az csupán egységes eszmei alapokon, mint a művelt nemzetek büntetőjoga, hanem egységes törvényhozással, kormányzattal, igazságszolgáltatással, s egyetlen pozitív joggal bír, mely általános a föld egész kerekén. A mi különösség mi a magyar róm. kath. egyház jogában tapasztalható, egyetlen és páratlan a maga nemében. Az egyház tagjai közé való felvétel mindig szabad és önkéntes akarat elhatározás alapján történik, s másképp nem is történhet. A csecsemők megkeresztelésének különös hitbéli okai vannak, de ezek is, mihelyt felszűrődnek önmaguk nyitják meg azon kijelentéseket, melyeket helyettük és nevükben egykor a keresztszülők tettek. Igaz, hogy a magyar állam kényszerítőleg megszabja, hogy minden magyar állampolgárnak élte 18 éves koráig valamely törvényesen bevett, vagy elismert vallásban kell neveltetnie, de erre a magyar törvényhozást egészen más okok bírták rá, mint a lelkiismereti szabadság korlátozása, most az nálunk korlátlan, s 18 éves korától kezdve kiki ott keresheti a maga lelkiüdvét, a hol azt legjobbnak találja. A „születés mikéntje” valóban nem függ az ember akaratától, de olyan adott állapotoknál, melyeket törvényeink értelmében bírnak, kinek szabadságában áll megváltoztatni, az alávétettséget mégis csak önkéntesnek kell mondanunk.

Ezzel a vita véget ért.